БЕЛАДОННА

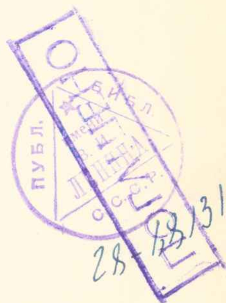
В. МИНКО

Д.В.У.

У.С.Р.Р.
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО

В. МИНКО

БЕЛАДОННА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

Бібліографічний опис та шифри для бібліотечних каталогів на цю книгу вміщені в „Літописі Укр. Друку“ та „Картковому Репертуарі“ Української Книжкової Палати

Укрголовліт № 1479. 22/VI 1928. Зам. № 1871. Тираж 5000.

БЕЛАДОННА

Мне самому и дик, и странен
Тот свет, который я зажег...

Ал. Блок

Розділ перший

АВІО-ДАМА Й ДІВЧИНА В ЗЕЛЕНОМУ

Я дістав від неї записку. Здоровкалась і лишила в моїй руці.

«Сьогодні в мене. Після кіно. Федя полетів...»

Знаю — я зашарівся, як жоржина, та було темно — і ніхто не бачив. Ще стало раптом тепло, легко — полетів у недосяжні краї. Яскраве світло в антракті знесло на хвилю на землю, в гущу червоноармійських гімнастерок...

Пригадую, мені щось говорили, про щось розпитували — тільки пригадую, а хто, що — не знаю. Да... ще зустрівся з її поглядом, але це так хутко, як блискавка... І потім знову шугав в ефірових просторах.

Виходив із клубу неначе на крилах. Майнула постать моя в дзеркалі, в фоє... Ще стукнувся з кимсь лобом .. Не бачив нікого, нічого. І хотілось бігти, бігти... Схопитись вітрові на крила — і швидше, швидше... Та вітер не брав, не під силу йому, а трамвай, як на те, не ходив. Тому притис на батьківські. Одна вулиця, друга, центр. Вона живе у великому

п'ятиповерховому будинку. Я був у неї раз: чоловік її — мій начальник. Тоді в якійсь справі заходив, а тепер?..

Перед парадним надумав не йти, к бісу послати. Та принада чогось таємного штовхала вперед. Один поверх, другий... Постукав легенько у двері. Так легенько, що почув, як у мене застукало серце. Навіть легше, бо стуку моїх пальців я зовсім не чув. Скільки це часу — хто й зна... Може, хвилину, може, і більше. Нарешті почулося:

— Ви?..

Двері за цим відчинилися, і зараз же за мною заскиглив ключ. Я був в її кімнаті...

— От молодчина!.. Проходьте до столу...

(А на столі самовар, чашки, келішки, закуска. Повен стіл).

— Та кашкета киньте!.. Не бійтесь — не вкрадуть!

Кинув. Власно, не кинув — сам якось випав із рук.

— Куди ви?.. Ой, боже! Подайте сюди!.. — Шугнула за ним рукою під стіл, а другою мені на плече.

— Ну, будьте як дома. Як вам: з лимоном, з варенням?.. Ой, стривайте!.. Може б, ви їли що-небудь?

— Ні-ні, я неголодний...

— Знаю, який не голодний... Посидьте хвилину!

Мотнулась — дістала з буфету карафку:

— Вип'ємо, хлопчику?

— Як ви сказали?!.

— Ловіть, он полетіло... Ну, за ваше!.. І по другій, щоб разом!.. За віщо, хохльонок?

— А це що за імення?..

— Пробачте, забула!.. Ви ж пак українець. Ну, раз, два!.. За віщо?

— Їй-богу, не знаю!..

— От іще... За наше невідоме далі! Згода?..

— Згода!

Весело стало. А в жилах, по тілі — огонь. І вона — на щоках троянди, і очі не очі — звірки. Присунулась раптом... Притислася всім тілом... А подих гарячий-гарячий, з огнем.

І враз спокійно, тихо:

— Скільки вам років?..

— А це ще навіщо?..

— Скільки вам років, питаю?

— Років... Ну, двадцять чотири...

— Ой, боже! Невже?..

— Можу довести...

— Боже мій!.. Дитина ще!

Підвелась. Руки вгору, за шию; пройшлась по кімнаті. Довгенько так, потім:

— Сумно, ой, сумно!..

— Чого?..

— Сум і тоска!.. Жахлива тоска!..

Грусть і тоска безысходная,
Сердце уныло поет,
И никто эту грусть, грусть глубокую
Никогда ни за что не поймет...

— Так таки й ніхто, Ніно Сергіївно?..

— Ніхто, Владю, ніхто...

— Ніколи? Все життя?..

— А вам це навіщо? Що вам до цього?..

Схилилась на стінку, застигла. Знову руки за шию, а очі непорушно — кудись. Тиша. Мертво. І я мертвий. Глупо втупився очима в блискучий самовар...

Тік-так, тік-так, тік-так...

То годинник у другій кімнаті.

Хо-хо, хо-хо, хо-хо...

Так серце в мені.

Дурне!.. Чого воно хекає так?

Вона просто жартує зі мною. Просто... я гарненький хлопчик і все... Накинула оком — дай поводжу за носа. Це ж так інтересно...

А сама — дворянка. Приперла житуха — за льотчика вийшла. За гроші, за вбори, за веселе життя. А воно не веселе — нудь заїда... Іще мрії, мрії крилаті — де ви?..

В эти минуты унылые
Кто приголубит меня...

Тихо, до чортиків тоскно... Нарешті наважився:

— Ніно Сергіївно!..

Кто мне слово сердечное скажет,
Чтобы горе забыть я могла...

— Ніно Сергіївно!..

— Що, мій хлопчику?

— Мій?!?

— А вам це не ясно?.. Говоріть: не ясно?..

Стрепенулась. Руками, мов птах великий крилами, повисла на шию мені.

— Мій і тільки мій!.. Чуєш, дурненький мій хлопчику?..

Стояв приголомшений, не знав, як на це реагувати. Та й не встиг би однаково, бо далі: стисла жагуче раптом — і я відлетів у куток. Відштовхнула, сама відлетіла — не розібрав.

— Вип'ємо, Владю! — і келішка в руки мені.

— Пиймо відразу!.. Ну?

— Ніно Сергіївно!..

— Жодного звуку!.. Разом, хто швидше... Гоп! — майнула назад головою, а келішка порожнього — трах!.. Тільки бризки розлетілись кругом. Мов божевільна:

— Владю, чортьонок, сюди!.. — стисла до болю в обіймах. Всім єством, руками, ногами... Вп'ялася грудьми, губами...

— Чортьонок, варвар, твоя!..

— Ніно!..

— Ні слова, ні звуку, замри!..

Ще рух — і ми на канапі. Обоє, вкупі, клубком... Дзенькнули дзвінко пружини — застогнали під нами. І раптом — рвонулась вона... Сильно, з обуренням, з кров'ю в очах:

— Що вам треба від мене?.. Геть!

— Що треба?!. Простіть!..

?!?

Підвелася. Поправила сукню на грудях. Тихо:

— Пізно вже, Владю... Ідіть!

— Іти?!

Нічого не відповіла. Сіла в кутку, закрила руками лице... Я мовчки, навшпиньках із хати. Згадав у коридорі: кашкета забув. Повернувся — сиділа, немов мене й не було... Тихо й безшумно вийшов на сходи. Постояв хвилину, враз чую — стукнуло щось. Оглянувсь — на дверях вона:

— Чуєте, Владю?.. До завтрього... Бувайте!

* * *

Похитав мовчки додому. Пустими, спорожнілими вулицями на край міста. А ввесь горів і в голові якесь нерозбери-бери.

— От дурень!.. Ой, який же я дурень!..

Одні відгонив думки, другі набігали...

— Чортова баба!.. Що їй треба від мене?.. Чого вона хоче?..

Додому прийшов — хвіртка зачинена і замок із того боку.

— Оцього ще не доставало! Перелізти хіба?.. Так високо і дріт колючий навкруги.

Походив трохи, подумав. Зміряв поглядом височинь до мойого вікна. Високо — на другому поверсі. Грюкав — ніхто ні гу-гу. Та й який би дурень пішов відчиняти?.. Всі сплять коло теплих боків. Один тільки я був нежонатий.

Ще походив. Зміряв кроками ширінь вулиці. На чорта?.. А так — хто й зна... Пішов уздовж вулиці. І теж міряв. Так швидше час пролітав. Зупинився. Три тисячі кроків — ого-го!.. Тоді на годинника глянув.

Що-о? три вже настукав?.. Ой, спати, спати... Ішов далі, розглядав вивіски, веселіш було. Аж ось — міський сад...

Геніяльна думка: залізу в гущавину і..

Далеко не йшов. Звернув тільки з головної алеї. Спершу посидів трохи, потім ліг. А спати — хоч чорта дай — як зав'язало. До того Ніна Сергіївна... Ну, як ти заснеш? Перевернувся на другий бік, в глиб саду. Може, в деревах, у гущавині загубиться... А вона й з кущів визирає. Та ще й киває наче:

— До завтрього, бувай!..

І лукаво всміхається. Бачу навіть зморшку. Тепер милу зморшку. Тоді, як сміється, зліва на чолі... Тоді, як сміється, яка ж вона гарна!.. А очі, а личко, а губи!.. Не губи — жоржини в дощ. Ех, к бісу, до чорта, згинь!..

Перевертаюсь. З розгону, із злістю — на другий бік. Заплющив очі, руками за скроні — стиснув до болю, до самозабуття. А думку — додому, далеко на Україну... Там, де лани широкі, де села веселі... Веселі?.. Нуда; веселі в піснях...

То не ветер ветку клонит,
Не дубравушка шумит...

Що це?.. Невже знову уява моя?.. Зорова в слухову перейшла...

Розплющив очі хутко, на лікоть звівся.

Ой, ні, даремно лякався.

Не уява, дійсність була. Сиділа напроти, на другій лавці. І наспівувала... Зиркнув на неї, вона на мене...

Хто вона — не добрав одразу. Одне ясно — жінка була. Чого там сиділа?.. Не думав. Сиділа — значить, треба було сидіти. Може, як і мені.

І поза цим цікаво було. Кілька догадок промайнуло в голові. А одна:

«Лицарка ночи, мабуть? Вулична повія»?..

Не знав я їх. Знав — тільки не близько. Ще чув, читав: то пасинки долі, пасинки рабства. А товариші старші платню з ними пропивали. І дехто на цілі місяці лягав у шпиталь... Так, так. Всі докази цьому: вбрання якесь коротеньке. І коліна зверху — нога через ногу. Брилик біленький на ній, та й усе здається...

Я мовчав. І вона мовчала. І всього між нами півтора сажні. А врешті заманулось поговорити. Про віщо — не важно. Так просто — поговорити й тільки. Спати не хотілось. Їй теж не хотілось. (Так мені здалося). Але заговорити першим не міг, не насмілювався просто.

Може, вона й не повія?.. Може ж так бути? Коліна ще нічого не говорять.

Перестала співати раптом і закурила. Черкнула сірником, освітилась на мить. Тільки й побачив: голії повнії руки та цигарку в зубах. Та ще блідозеленеє вбрання й підвязки на ногах. Лиця не побачив — брилик затуляв.

Схотілося і мені покурити. Рідко курю я, але цигарки завжди в кешені. Сірники теж були, та навіщо псувати — в сусідки припалю. (І зачіпка буде). Трохи й повагався, та врешті насміливсь.

— Дозвольте, товаришко?.. — став перед нею.

— Будь ласка!

Затяглась, заіскривсь вогник. Це одна хвилина, але й цього досить, бо вбачив я очі великі й ніжне рум'яне чоло. Скинула пальчиком попіл і:

— Прошу!..

Припалював яко мога подовше. Не відривався — не знаю тільки від чого: чи від цигарки, чи від чорних палючих очей. Чорних... Що таке чорних?.. Нема фарб таких, щоб їх змалювати.

Припалив нарешті. Припалив і... стою нерухомо: не знаю, чи йти, чи сісти біля неї. Вона вже допомогла:

— Сідай, браток!

Пильно зиркнула в очі мені:

— Хохлик?

— Так. А ви по чому взнали?..

— Хо!.. Я ж не глуха.

— А все-таки?

— Ну, чути по голосу. Акцент...

— Да, то правда...

Затяглась вона і раптом схопилась за груди, кашляла.

— Навіщо курите? На здоров'я ж впливає...

— Чудак!..

Знову глянула в очі. Довго дивилась, цілу хвилину.

Не витримав я, змигнув. Запитав тихенько:

— Зачарувать хочете?

— Мовчи!.. Не блимай очима!

— Не блимаю...

— Які ж у тебе очі?.. Ще одну хвилинку... Зараз присвічу...

Дивилась. Не дивилась — цілувала очима. А ж поки загас сірник...

— Гарненьке хлоп'ятко! Як твоє ім'я?

— А це хіба так інтересно?

— Говори! — І схопила за руку.

— Ім'я моє Владислав...

— Владик? А я буду Льоля...

— Льоля?.. — і раптом сп'янів. Наллявся огнем — вона налила. Сталось це хутко, осталось це... Ну, я не збагну. Тільки повія це може зробити, бо це її хліб...

— Льолю, що ти робиш зі мною?..

— Гарно, мій Владю? Гарно, мій любий?..

— Ой, Льолю!..

На мить, на єдину пронеслось у голові:

— Ой, що це?.. Куди я попав?..

На мить, на єдину:

— Про-п-а-в!!!

Погиб я, мальчишка,
Погиб навсегда...

— А-а-а!.. Не хочу!.. Пусти!..

Відірвав від себе. З надмірним зусиллям, як частку себе.

— ...Я тебе затримав. Час у тебе забрав... Я заплачу...

Витяг карбованця, подав... Вона глянула гнівно і раптом:

— Підітрися ними... Бувай!

Повільно, грацій но пішла.

* * *

Знайшов її в другому кінці саду. Лежала клубочком на голій землі...

— Льолю!..

І ще ближче над ухо:

— Простудишся, Льолю!..

Мовчала, дихала важко... (А було вже холодно: сивий вересень гуляв по ночах. І вітер так тужно шумів у берестках...).

Ні, вона не дихала, то мені здалося. Насправді змерзла і дуже дрижала...

— Ну, Льолю!..

Хоч би що, наче німа... Став на коліна. Потім сів коло неї. Легенько поторгав за плечі. Легенько — наче боявся...

— Невже заснула?..

Чекав — мо хоч ворухнеться. І так хвилин десять, а то й з півгодини... Потім присунувся ближче, напівліг коло неї. Шкіряною курткою накрив її плечі. Голі ж були і руки голісінькі...

Жаль це був?.. Чи, може, запізніле людськеє чуття?.. Не знаю. Лежав мовчки і більше нічого. Лежав, а очі — в темносинє небо, разом з думками, далеко до зір...

Що ж далі трапилось — і досі не збагну. Якось воно раптом і так несподівано.

— ... Будь ласка, в район!

— Що, як, чому?!?

— Без балачок... Ну, раз, два!..

Я підвівся й тихо до міліціонера:

— Товаришу!.. В чому ж справа нарешті?..

— Я не дитина. Ви теж, здається, ні... А тому — прошу!

І зараз же до Льолі:

— Ей, сафаро!.. Підводься!

— Як ви смієте?..

— Вас не питають.

Нагнувся, схопив Льолю за руку:

— Хутко!..

Дівчина дужче в клубочок. Руки під себе сховала.

— От іще, маніжиться буде... Ану, щоб без викрутасів! — однією рукою поставив дівчатко на ноги. Як дитину, за шию...

Та рвонулась, визвірила очі на нього:

— Ти гад! — Соковитий матюк пролунав по саду.— Тобі чого треба від мене?..

— А, ще панькаться буду, ходім!.. — заніс руку над нею.

Я відвів його руку в бік:

— Ша, товаришок! Ану, без насильства!.. А то ще подивимось!..

— Що ти лякаєш, бачив таких!..

— Ну й я бачив... Веди!

— І поведу... Ей ти, кукло!.. Гайда!

— На ось!.. — скрутила дулю. — Я когось гайдикну сьогодні!

— Льолю!.. Ходім!

А вона очі на мене і злісно:

— Куди, якого чорта?

— Прогуляємось трохи... Це ж недалеко.

— Мовчи, гад рубльовочний!..

— Льолю, ради всього!.. — взяв її за руку. Не пручалась, пішла.

А в районі так:

— Товаришу черговий... В міському саду злапав. Підійшов тихо і на самім факті...

— Неправда!.. Товаришу черговий, одне тільки слово!..

Посміхнувсь черговий і так тихо, привітно до мене:

— Вірю, вірю... Ваші документи!

— Будь ласка, прошу!..

Подивився. Ще посміхнувсь, повернув назад.

— Да, неприємно трохи... Ну, нічого — платіть три карбованці!

— ?!?

— За віщо? .. Ви не маєте права!.. Я тут винувата!..

— Льолю!..

— Мовчи!..

... А за бар'єром аж п'ять їхнього брата сиділо.

— Го-го-го!.. Ха-ха-ха!.. Молодець, першосортна!

Тоді аж побачив, як ото почув... Ой, який контраст! А ж сам ізлякався: підведені очі, морди намальовані... Люди не люди — рухливі ляльки. І вона до них — сіла в куточку.

— Го - го - го!.. Ха - ха - ха!.. Посидь, першосортна!..

Зненависть чи радість — ніяк не добрав...

* * *

Виходили з району, як сонечко сходило... І таке ж воно було тоді кумедне: примружене та заспане. Наче три дні не вмивалося... Таке кумедне!

Ішли швидко й мовчали. В одній руці її рука, а в другій — квитанція. Рівно на шість карбованців за двох осіб... Ішли, потім спинилися.

— Куди ж далі, Льолю?..

— Куди?.. А я знаю?..

— Серйозно!.. Тобі ж треба поспати.

— Поїду за місто...

— Як?!.

І тоді тільки вперше глянув на неї. Глянув, як на людину. Забув якось, що вона повія, забув і ніч, і міліцію — як наче вперше її зустрів.

— Так... Накрила вчора міліція... Господиня штраф заплатила, а я лишилась на вулиці.

— Ну?..

— От тобі й ну... Бувай!

Міцно стиснула мені руку. Я відповів їй тим самим. Тепло з чуттям потиснув їй обидві руки. І це серед

міста, на розі двох людних проспектів. Та тоді порожніх, бо рано було. І ще подивився їй в сонні очі — які вони вдень. Та вони не гріли, вони не палили, як було вночі. А сама така бліда й млява, немічна. Здавалося, дмухни на неї вітер — і її не стане.

Так хвилю мовчали. Потім вона:

— Ой, спати, спати!..

Немічно схилилась мені на плече.

— Ой, що я?.. Ну, годі, прощай! А ввечері... — підняла важкії вії й тихо, — як хочеш — приходь!

— Не прийду я, Льолю. І зараз не пущу!.. Чуєш — не пущу!

Взяв її під руку, пішли. І думав... про віщо? А так: про те, про це й ні про що... Думав і про неї, про її життя. Думав та й тільки. Хотів про дещо розпитати, знав — к бісу пошле. Сказала так, попередила.

Ще думав:

«Навіщо я веду її?.. Довідаються — проходу не буде».

І все - таки вів. Не вів — сама йшла. Сказала:

— Хочеш — як хочеш!..

Виходить — я хотів цього. Не захотів — сама б не пішла. Що ж примушувало вести?..

Жаль?..

Я не з жалісливих.

Любов?..

Ну, це божевілля. Не міг же я відразу в неї закохатись! На кватиру прийшли — ледве злізли на другий поверх. Обоє страшенно стомились.

— Ну, оце моя кімната!.. Будь як дома!

Мовчала. Впала на ліжко і зараз заснула. Послав і я собі постелю: шинелю в боки, куртку під голови і...

Мій трудовий день закінчився.

* * *

На аеродром прибіг я опівдні. Дуже поспішав, бо спізнився. Всі самольоти були вже в повітрі — весело шугали над містом. І тільки два стояли на старті. Один щойно повернувся, другий збирався летіти. Це № 3 і № 5. Мого ж не було. А тому я забрався до ангару, почав щось робити. Щось, бо знав: побачить старший механик — і мені нагорить. Та й там не сховався — зустрівся з ним. Але хоч би слово — нічого не сказав. Тільки глянув косо й далі подався.

Даремно боявся виходить... До біса роботу.

Пішов до братви. Дехто возився коло самольотів, а решта лежали в траві, розповідали анекдоти. Так завжди, як самольоти в повітрі. Ліг і я коло них. Хороше!.. Руки під голову, ноги врозтіч, а очима — далеко в осіннє небо... Про віщо тоді тільки не думається... Найбільше ж — про щось недосяжне, невідоме, далеке... Забуваєш, де ти, що з тобою. В очах анічогісінько — одне тільки небо — широкий безмежний простір. Блисне инколи в очах самоліт, блисне і знову сховається. Це тоді, як сонце, як:

Все выше, и выше, и выше
Стремим мы полет наших птиц...

Тоді завжди робиться весело, бадьоро... Хочеться раптом схопитися з місця й шугнути туди, навздогін за машиною...

Пригадую свій перший політ. Тоді, як нас, молодих мотористів, повітрям хрестили. Тоді я страшенно хвилювався. Готувався немов до святого причастя. (Це колись — у мої зелені дні). До машини підходив з якимсь неповторним чуттям. Удруге, втретє — його не було. Звик — стало професією. А тоді млів, горів якимсь огнем... Як зараз бачу картину ту: я сідаю в кабіну, прив'язуюсь по плечах ремінцями. І не знаю, де подіть свої очі: чи на товаришів, чи на літуна, що пробує мотор.

— Прощайсь, Владю!.. Поклона старим передай...

Жартують бісові душі, а я не знаю, що й відповісти... Мотор ураз шалено ревнув — і машина рушила з місця. Помахав рукою назад до братви, а очима хутко вниз: цікаво, як відірветься машина від землі. Та не встиг роздивитися. Якось воно хутко й так несподівано. От-от була земля — рукою дістати. От-от — і враз немов провалилась. Я сиджу на одному місці, а земля тікає, зникає від мене.

Підо мною вже місто. Від краю до краю — все як на долоні. І ріка коло нього — наче широка довжелезна стрічка. А вулиці рівні-рівні, і по них ворушаться цятки — білі, чорні, блискає щось. Пільніш розглядаю — то, мабуть, автомобілі. А маленькі точки — то запевне люди. Та цятки хутко зникають, натомість

другі, і далі — ми вже далеко за містом. Вздовж ріки летимо. А обабіч неї вузенька гадючка повзе. І дим у неї з головки: то поїзд іде товаровий. Який же він маленький!..

А навкруги яка ж то краса! Широкі безмежні лани, і нема їм краю-кінця. Величезний різнобарвний килим, а на ньому села з білими церквами. Ріка покрутилась поміж ними. Ще летимо, ще... Килимряснiє, більше на ньому малюнків і раптом посірів — загубивсь ув очах. Перед нами море. Море, бо знав, що то море. А так, те ж саме небо, що вгорі над нами...

— А-г-гей, Владю!.. Заснув?..

Хутко схоплююсь. Коло мене нікого, а на старті № 6 — мій самоліт.

Про далі коротко — п'ять слів:

№ 6 мав удруге летіти. Приготували його хутко, налили бензини, води підлили в радіятор. Заводити мотора почали. Я рукою за пропелера, мене за другу механик Чуб, а ще за нього моторист Ванька...

— Контакт?..

— Єсть контакт!

Це літун. Я руку хутко до себе, і всі троє — раз! — від машини. Пропелер, власне мотор, гуркнув і став. Ще раз. Мотор не йшов. Утретє:

— Контакт?..

Але «Єсть контакт» я вже не почув...

...А в наслідок цього лежав я в шпиталі. Не лежав, а був прип'ятий до ліжка й до якогось станка. До нього підвішено мою руку. Картина не дуже

красива: не можна ні сісти, ні встати. Навіть ворухнутися ніяк. Був у стані малої дитини, яку санітари годували, прибирали з-під мене. Через декілька тижнів руку нарешті помилували — зняли з шибениці, зрослась. А натомість замурували її в гіпс — і моє становище не так уже й покращало.

З боком було трохи краще — він майже заростав, вигоювавсь. Та від цього не було легше: проклята нудь заїдала. Та хоч би ж хто в палаті!.. А то ні душі на той час. Особливо вночі — просто божеволів. Инколи читав... Санітар тримав перед моїми очима книжку і прочитані сторінки перегортав. Та від такого читання боліла голова, і нарешті я кинув таке читання.

Товариші навідувалися. І це було єдиною втіхою. Раз приходив командир. Посидів з півгодини, пожалкував за такий випадок. Ще казав: «Хвалити бога, що живим лишився: з-під пропелера живим не підводяться...»

* * *

Ніна.

Я ніяк не міг її зрозуміти. Не хотіла, мабуть, щоб я зрозумів. Тільки-но відкрию я рота, щоб її запитати: «Ніно Сергіївно!.. Що це все?..» Як вона раптом питала про щось инше. І так тиждень, місяць — всі оті дні. Раз було: покликав товариша до себе на іменини. Були він із своєю коханкою та... вона. Погуляли трохи... Ну, як усі гуляють. Потім бачу — зникли вони. Товариш із своєю в другу кімнату. Я ж з нею зостався. З Ніною Сергіївною. Говорили спершу про віщось. Почала вона зідхати.

— Сумно, Владю!.. Давайте зіграємо в дурня.

Пограли з півгодини.

— Не цікаво, Владю.. Давайте в що инше!

— Давайте й у що инше...

— В цього самого дурня, тільки...

— Слухаюсь, Ніно Сергіївно!..

— ...хто лишиться в дурнях, мусить нести кару.

— Чудесно, давайте!..

Зіграли раз — лишилась вона.

— Ну, призначайте кару! Я у вашій владі...

— Заспівайте що-небудь!..

— І все?..

Проспівала «Бубенцы». Вдруге — знову вона. А втретє я був дурнем.

— Ну, тепер ваша черга, Ніно Сергіївно!..

— Чудесно... Я раз, два — і в дамках. Цілуйте...

І їла мене очима.

— Кого, Ніно Сергіївно?..

— Себе цілуйте!

— Як себе?..

— В дзеркалі.

Ну, поцілував...

— Не все... Ще поцілуйте... Валю!

— Та вона ж у другій кімнаті!..

— Тоді кидаймо грати!

— Та-а...

— Не хочете?

— Добре, іду...

Пройшов до дверей кімнати, зупинився:

— А, може б, ви замінили?.. Може...

— Добре... Тоді кого хочете цілуйте!..

— Отак би й давно... З радістю!..

Я хутко підбіг до неї і дзвінко цмокнув губами... в самовар (коло неї стояв). Визвірилась раптом вона і як крикне:

— Дурень!..

І побігла в другу кімнату...

...А то були раз у театрі. Квитки купила вона І куди ж?.. На галерку, в самий куток. Підчас дії, коли було темно, тулилась до мене. Руками нишпорила в мене по кешенях і легенько лоскотала. Намацавши в мене бравнінга, тихо на вухо спитала:

— Чуєте, Владю?..

— Що, Ніно Сергіївно?..

— Скажіть, коли б я попрохала у вас револьвера, ви б дали мені?

— Навіщо, Ніно Сергіївно?..

— Говоріть, дали б?..

— Дивлячись навіщо...

— Ну, наприклад, щоб поквитатися з життям?..

— Що ви, Ніно Сергіївно?!.

— Та-та-та!.. Ша! Не думайте, що я така вже дурна.

А на третій дії знову:

— Слухайте!.. Уявіть собі таку картину: Федя полетів і не повернувся. Аварія сталася... З-під хмар і к чорту в землю. Щоб мені лишилось тоді робити?.. Чуєте, Владю?..

— Цього не трапиться, Ніно Сергіївно... З таким літуном, як ваш чоловік, ніколи...

— Ну, уявіть собі, що сталося!..

— Добре, уявляю, і все-таки б не дав.

— Чому?..

— А тому, що я людина військова і...

— І-і-і.. Заікав...

...Виходили з театру окремо — розсердилась. А в шпиталі одержав від неї листа. Писала:

«Владю, любий, дорогий!..

Я й досі не можу опам'ятатись. Як це сталось? Який жах!.. Я тиждень цілий ходила, як чмаленна. Не знаходила собі місця, не їла, спати не могла. А ночами снишся... І тоді тільки забуваюсь, тоді живу. І вчора приснився: приходиш ти до мене ніби... Не тепер, а колись. У нас великий будинок над ставом. Місячна ніч... А ми вдвох на веранді. Розкішна така, диким виноградом заросла... Ти сидиш у білому кріслі, а я в тебе на колінах. І ти не в гімнастерці, а в усьому білому-білому... Я так тиснусь, тиснусь до тебе. Застигли раптом у палких обіймах. Я вп'ялась губами добі в устоньки... І прокинулась...

Мій чортьонок! Я чула, що тобі покращало... У неділю приїду до тебе. Тільки як би це, щоб ніхто не знав?.. Подумай, золотко, добре?.. Цілую мільйон разів...

Твоя Н...»

Побачення влаштував у маленькій кімнатці-читальні. Не сподобалось воно мені: дуже вже кисле вийшло. Бідкалась вона, жалілась на прокляте життя... Без того було журно — вона ще добавила. На прощання також плакала і без кінця цілувала.

Потім що-разу їздила. Двічі на тиждень. Все моє ліжко вквітчала квітками, увесь столик заставляла різними ласощами. Привик потрошку. Не тільки привик, а... не міг без неї бути. Ждав її приїзду, як якогось свята. І не питав уже більше: «Ніно Сергіївно! Що це все значить?..» Розумів без цього...

* * *

Раз попрохав я Ніну привезти мені з дому записну книжку. Розповів їй, як потрапити до мене і де вона лежить. Привезла через три дні. А сама — як хмара: хмура-хмура... І ні слова мені.

— Що з тобою, Нінусік?..

— Нічого такого... Прощай! — повернулась і хотіла йти.

— Нінусік?!. Як тобі не соромно?

— Соромно?!. Ще мені й соромно?..

Впала головою на стіл і враз залилась сльозами. Як не благав — не допомагало... З півгодини возився з нею, поки трохи заспокоїв. Але говорити тоді так і не говорила... Як води в рот набрала. Попрощалась і пішла... Навіть руки не подала...

Я довго не міг нічого зрозуміти. Навіть подумав, чи не черговий це знову коник?.. Ліг на ліжку,

почав переглядати свої записки. Цікаво — два місяці не бачив. А хотілось нові враження й думки записати. Вже три роки так роблю... Сторінка за сторінкою — помітив, наче випало щось. Недбало підняв: записка якась...

«Льолю! Я йду — мені дуже ніколи. На кухні вмивальник і рушник на гвіздочку. Ключа лишіть господині... Владя».

...А, так-так!.. Прокинувсь я тоді — спала вона. Спокійно так і усмішка грала на лиці. Постояв хвилинку над нею — жаль стало будити. Прикрив ще шинелею, пішов...

Та записка була не одна. З книжки виглядала й друга.

Хутко пробіг по ній очима:

«Добрий мій Владю!.. Сердечне спасибі. За все, за все... Колись, мо, віддячу. Ще взяла у вас книжку... Власно не одну, а дві — Тургенєва й Купріна. За тиждень віддам.

З щирою повагою Льоля».

Переглянув усю книжку — більш нічого. Ще раз перечитав обидві записки і так сидів нерухомо...

На другий день, звичайно, одержав від Ніни листа. Я ждав цього. Писала:

«Противний, нікчемний хлопчина!..

«Як я Вас тепер ненавиджу! Ви хам, мужик, остання скотина!.. Як Ви могли, як Ви могли?.. Ви обезчестили моє чесне ім'я... Ви вдерлись в мою душу брудними чоботищами... Ви!.. Ви!..

«Ах бідна, нещасна я женщина!.. Як я впіймалася на Ваш гачок? Як я?.. Боже!.. Я не переживу такого безчестя!..

«Та тільки ні!.. Двері до мого серця для Вас назавше зачинені... Таким скотам кришка!

Не Ваша Н...»

* * *

По двох тижнях мене з шпиталю виписали. Була глупа осінь. Віяв пронизливий східній вітер. Я не йшов, а біг по вулицях. Холод кусався, та ще так хотілося швидше, швидше... До братви, до роботи. Занудився дуже...

Забіг по дорозі на кватиру. Господар зустрів, як рідного сина. Радий такий, радий... І ласкаво нагадав про гроші, що три місяці я не платив. Окинув очима кімнату, свою хорошу, любу кімнату. Така, як була — наче вчора тільки в ній ночував. Одне трохи незвичайно — прибрано було. Ліжко застелене, книжки поскладені. Ніколи в ній так не бувало.

Тільки подивився й подався на аеродром. З аеродрому — в штаб. Скрізь хотілось побути. Всіх побачити. Так до самого вечора, а тоді з братвою до міста. Братва покроплювала моє прибуття.

Другого дня, прибираючи на столі, помітив я, що немає однієї моєї фотографії. Може, і не помітив би, коли це так кинулось в очі. Вона завжди стояла

в мене на столі. То була дорога згадка про мою першу любов з написом на звороті: «А молодість не вернеться, не вернеться вона... Зіна». Я перекидав усі книжки, всю кімнату облазив — не було.

Де б же вона поділась? Хіба взяв хто?..

Раптом мені спало на думку, що це Льоля її взяла, тоді вкупі з книжками. Ну, взяла — і хай. На згадку буде дівчині... Коли ж за цією думкою виникла й нова: «А чи не «взяла» вона ще чого часом?..»

Хутко відкриваю шухлядки в столі — все на місці. Навіть грошей тринадцять карбованців цілі. Кинувсь до одягу — як висів тоді на вішалці, так і висить. Заглянув у корзину... не було мавзера.

Значить, вона!.. Ну, якому чортові з моїх товаришів він потрібний? Нагукав на господаря:

— Хто був за цей час у моїй кімнаті?

— Та хто ж... Ото дівчина, що ви й сами знаєте. Потім заходила якась дамочка... З запискою вашою.

— І більше ніхто?

— Більш ніхто...

Кипів і лютував, як звір. Здавалось: попадись Льоля на ту хвилину, на шматки б розірвав. Наваживсь нарешті знайти її і поквитатись.

Як смеркло, я вже ходив по Садовій і шукав її. Заходив майже в усі ресторани, пивні. Зазирав майже кожній женщині в обличчя і не знаходив. Зустрічав там кого й не думав зустрічати, навіть режисера з нашого українського гуртка. А Льолі не було. Надумав в якоїсь повії запитатися, але не насмів. Нарешті

за північ вони вже сами звернули на мене увагу. Підходить одна й запитує:

— Кого, браток, шукаєш?..

— Та тут одну... Льолею звати.

— Льолею?.. А яка вона з себе?

Я розповів.

— Не знаю такої...— І потім по павзі. — А може б я її замінила, га?..— Випнула вперед груди й безсоромно моргнула очима. Я знітковів і не знав, що відповідати.

— Ну, чого ж дивишся?.. Ну!

Взяла мене під руку й веде. Я зупинився й тихо промимрив:

— Пробачте!.. Але я не той...

— Що не той?

— І, крім того, в мене грошей немає...

— Грошей немає?!. Масьол нещасний! — ткнула мене рукою в живіт і хутко пішла.

Одне слово, не везло. Але надії на зустріч не губив. Колись та зустріну суку. Стомився нарешті здорово. Зайшов у ресторан і замовив пляшку пива. Дивлюсь — за другим столиком якась красуня сидить. І така ж молоденька та маленька, як лялечка.

«Невже,— подумав,— і воно «працює»?..

Я не помилився: вона вже зиркала в мій бік. Попрохав пробачення й підсів до неї. Вона ж, глянувши на мою військову форму, зараз до мене по-діловому:

— Тільки ж знай, браток!.. Я не з тих, що за троячку. І не мились по-дурному!

Я відповів, що милитись не збираюсь, і замовив на двох вечерю. Поласковіла вона трохи, розговорились. Згодом запитав про Льолю. Сказала, що навіть товаришує з нею, але сьогодні її не бачила. Живе ж Льоля на Поштовій, № 2, у Мури якоїсь ...

На другий день опівдні я вже був на Поштовій. Знайшов № 2. То був великий будинок на кілька поверхів.

О, та Мура живе по-непманському!.. Тільки ж у кватирі якій?

Постукав у перші двері — нема. У другі — і не знаємо такої... Всі кватирі обійшов — не знайшов. Вже аж у підвалі хтось мені сказав... «хтось», бо поночі було... що вона живе в дворі, у флігельку. В дворі мене перестрів якийсь дядя.

— Кого вам?

— Муру... Де вона живе?

— А, Муру?.. — І так це сказав, неначе кіт муркнув. — Он то вона живе.

Знайшов я «он то» — маленькі двері в сінці і ще менші в кімнату. А в ній напівтемно і нікого не видко.

— Пробачте!.. Тут живе Мура?

— Мура?

І тепер справді наче кіт.

— Я Мура... Що скажете?

З закапелка вилізло якесь страшне опудало. В лахмітті все і розкуйовджене. Аж моторошно якось стало...

— Мені треба бачити Льолю. Ви знаєте Льолю?

— Знаю... Мо, гроші принесли?

— Ні-ні, я не про гроші... Я Льолю хочу бачити...

— Нема її. Вже тиждень, як завіялась. І грошей, зараза, не віддала...

— Де ж вона?

— А я знаю? Не ходжу ж я за нею...

Бачу я — нічого так не вийде. Витяг карбованця (пригадалася Льоля, сценка в міському саду) і дав їй. Пом'ягшала трохи стара, але сказати щось певного так і не сказала. Не знала. Тоді я попрохав Муру пошукати хоч мої книжки. Муркнула мені у відповідь:

— Шукай сам отам... — і показала рукою на ситцеву ширму. За ширмою стояло ліжко. Коло нього — маленький столик. А на ньому — різні флакончики, коробки з-під пудри, фотографії. Поміж них була й моя...

Ще лежала збоку купка книжок. Але моїх між ними не було. Знайшов я їх на вікні. Лежали вкупі з якимсь великим зеленим зшитком. Мене зацікавив напис на ньому: вгорі — «Жорж Анті» і трохи нижче «Беладонна. Роман». Я розгорнув і так, між иншим, почав читати...

Розділ другий

ЗАПИСКИ ЛЬОЛІ ГРІНБЕРГ

Жорж Анті БЕЛАДОННА (Роман)	Росте вона на гнійному ґрунті... Плоди — гірко - солоні на смак, задурливо пахнуть.

Пролог

Я син землі, чорнозему — і міста не люблю. Я не можу звикнутися з його шаленим рухом, грюкотом і шумом. Мені незрозуміле його життя. Дивлюся инколи з балкону шостого поверху й думаю:

«Куди, для чого спішать так люди? Чи не можна тихо, повільно, як там, далеко десь, на селі?.. Чи їм більше треба?»

Зійду нижче на балкон другого поверху й знову дивлюся. Ось біжить якийсь субчик у білому брилику, біжить і насвистує щось. Трохи повільніше біжить якась пані. Вона швидко дріботить ногами, та спідничка вузенька — і її це пускає. Вона в усьому чорному і вся виблискується. За нею слідком біжить якась молоденька. Ця в усьому рожевому і сама рожева. А губи червоні - червоні, як калина.

Для чого вона так нафарбувалася?.. Для чого в неї такі коштовні вбори? А що вона робить?..

Може, коли побуду рік або два в університеті, тоді зрозумію. А зараз — я син землі, і я лаюся. Я б зайшов уряд усі вулиці. Побив і потрощив усі коштовні вітрини... Розвіяв за вітром усю пудру. А пахощами дорогими полив тротуари...

...Зустрівся я з нею в пивній.

Хто вона?

Вона дочка недолі, що попала в тенета чорного диявола.

Що я їй говорив?..

Я говорив їй про облуду чорного диявола. Про ті муки, що бувають від нього... Я говорив їй про її загублену долю, про її красу й життя, які можна врятувати... Вона тихенька, як ягнятко, журними очима дивилась на мене. І в її очах я читав про велику образу на все людство за своє пропаще життя. За її спиною я бачив ганебне обличчя чорного диявола, який на жодну хвилинку не відходив від неї. Мені тоді так зробилося тяжко на серці за її молоде нещасне життя... За ті сумні очі, що так журно дивилися з - під чорного брилика...

Що мене примусило з нею говорити?

Що?.. Ха - ха - ха!.. Та вона ж женщина. А я п'яний, безсоромний член п'яної стихії, і в мене є гроші...

...Знову я в місті. Знову в пивній...
Невже я закохався в Льолю?..
Так, закохався. Я хочу її бачити. Я не можу без неї бути... Але її немає. Та я сиджу й жду. Вистачило грошей на пляшку пива — п'ю. Шумує місто, співає пивна... Співає годину, дві. Нарешті приходить і вона.
Чи впізнає ж вона мене?..
Кого, Жоржика?.. Та в неї ж так багато Жоржиків, різних ґатунків і кольорів, що вони всі злились в одного грубого, ненависного мужчину...
Невже впізнала?
Довго дивилась на мене. Підійшла, привіталась...
— Жоржику!..
...І вона пішла зі мною. Знає, що грошей ні копійки в мене — і пішла. Та без грошей ідуть тільки друзі... Вона хоче бути моїм другом. Вона хоче трохи відпочити...

Частина перша

Їй тоді було вісім років. Пригадує, як мати похапцем бігала по хаті, хапала що траплялося під руку, зав'язувала все у вузли й тужно голосила. Пригадує, як потім мати звалила вузли собі на плечі, маленький вузлик ткнула їй у руки, схопила за руку й повела з хати. По тому Льоля не бачила вже своєї хати... Все зісталось десь далеко-далеко, де — і сама не знає. Коли ж питалася про це в матери, та махала рукою, щоб мовчала, і ляпала по потилиці. А

як плакала, мати тоді лякала якимись страшними німцями й говорила, що вони її заберуть.
Потім забула. Знайшла нові іграшки, знайшла нових подруг.
На станціях, як поїзд спинявся, вона з більшими бігала на перон і прохала:
— Подайте що милость нещасним біженцям!..
Брала в запіл що давали й швидко бігла до вагону.
— Мам, а мам!.. Нате.
І знову бігла...
Так їхали багато й багато днів. Потроху звикла до вагону — нової хати, до людей. Чужі й сердиті люди стали своїми, рідними. А куди вони їдуть — не варт було знати. Їдуть — значить так треба. Тільки ночами, як, було, прокидалася, все дивувалася, чого мати плаче. Вона тоді підводилась, обіймала маму рученятами й питалася:
— Мамо!.. Чого бо ти плачеш?
І заспокоювалась аж тоді, як мати всміхалася і її голубила.
І на одній великій станції, в якомусь великому місті, Льоля навіки загубила свою маму. Побігла вона з подругами на перон прохати, зайшла кудись далеко й заблудилася. Довго бігала по станції, лазила по-під вагонами — і ніяк не знаходила свого поїзда. Так шукаючи, забігла аж за станцію, потім повернулася назад і знову бігала.
Але, коли якась спасена душа показала їй дорогу, поїзда вже не було...

«Люба Льолю!

Був у тебе, але тебе не застав. Лишаю тобі оцього зшитка і знаєш для чого?.. Ото спочатку я був почав писати роман з твого життя, але в мене не вистачає матеріялів. Так я й надумав: записуй, коли будеш вільна, що з тобою трапляється. Про всі свої пригоди. Щоденно потрошку... Може, і я коли заскочу, писну. Пиши, як зумієш. Гарно не треба — я потім оброблю. Все-все записуй. Добре, моє Льольо? А влітку на каникулах я його закінчу. Ти ж глянь, як у мене на початку чудесно вийшло?.. Роман, Льольо, буде!..

Твій Жоржик»

3 лютого. Чудачина Жоржик! Та вже ради тебе писатиму. Заради тебе я й кров'ю своєю писатиму. Тільки з чого ж почати?.. З свого минулого? Набридло воно мені, в печінках сидить. Не хочу про нього — тільки про сучасне... А сучасне хіба краще?.. Та чорт з ним, починаю. Ох!.. Позіхнулося. Спати хочеться. Я ж усю ніч не спала, а зараз уже чотири, прийшла тільки. Нічого такого й не трапилося. Погуляла з одним, заробила п'ятьорку. Скуп'яга, видко, гад. Та ну його!..

Ляжу спати.

4 лютого. Прокинулась опівдні. Не підводячись з ліжка, читала Тургенєва. Дуже мені сподобались «Вешние воды». Ще б читала, та кінчилося. До того й смеркало вже. Зодяглася — і на Садову, як водиться. А холодно було — бррр!.. Ледве не задубіла. А воно ж

тобі нікого — хоч би поганий трапився. Три години так блукала. І вже в пивній зустрілась з одним знайомим: у баню колись водив. Повечеряли в ресторані і до нього додому. А живе він аж на край міста. Так же боялася, щоб, гад, не обчистив. Але нічого — все пройшло по-хорошому...

6 лютого. Вчора нікуди й з хати не показувалася. Увесь день з ліжка не підводилася. Чи застудилася, чи біс його знає... Так же боліла голова і в грудях кололо. Сьогодні теж, мабуть, не піду. Заточуюсь навіть і сумно, нудно чомусь. А треба б піти. Грошей три карбованці в кешені. Господиня голову гризе, що за кватиру не плачу. А воно й весна не за горами. Треба і того, і того!.. Нема ж нічого в мене з літнього. А втім, живі будемо—чорта з два помремо!..

8 лютого.

На згадку любій Льолі від Віті.

Ты прекрасна — точно роза,
Только разница одна:
Роза вянет от мороза,
А ты, Леля, никогда...
Леля — душка,
Леля — цвет,
Леля — розовый букет...

Всю ніч мене компліментами промучив. Такий солоденький, прилизаний... Здається, десь його я бачила: чи в перукарні, чи в церобкоопі. А рекомендує себе за пролетарського актера. Бреше, стерво!..

10 лютого. Ой, Жоро!.. Я й досі не можу опам'ятатися. Пишу оце, а сама дрижу... Бачила звірів, а таких рідко траплялося... Вчора в барі підходить до мене один:

— Ой, симпопончик! Вільна?..

А сам такий здоровенний, товстющий. Я трохи й повагалась — боялася такого бугая. Та потім бачу, що з грошима він, і погодилась. А з ним іще двоє: один молоденький, соплячок ще зовсім, а другий високий і поганющий же — поганішого не треба.

— Ну, гони ще двох і поїдемо! Хутко!.. Хороших, красоток вибирай!

І на це погодилась — думала собі молоденького взяти, та... Або я все по порядку. Поїхали ми. І здоровий зі мною сів. М'яв усю дорогу мене ручищами й підганяв візника. А як їхали на гору, мало не загнав бідолаху.

— Поганяй, поганяй, ироде!

Та кулаками візника в спину. Той періщив-періщив коняку, поки вона й стала. Прийшлося далі йти пішки...

Прийшли до нього на кватиру. Розкішно, гад, живе — як буржуй. М'які меблі, шахви з книгами, з посудом різним. По стінах портрети Леніна, Карла Маркса й таких, що й не знаю я. А на столі вина, випивки — гора. Замкнув він двері, ключа в кешеню заховав і як гуконе:

— Роздягайся, братва!..

І до нас:

— Ну, наголо!

Чи писати далі, чи?.. І самій якось соромно. Наче й привикла, а от... Два ж роки такого життя. Ціла низка таких вечорів, десятки шалених оргій. І щоразу після них я хорію, днями ходжу як ганчірка. Вони вимотують усі мої нерви, вбивають живі почуття. Тоді робишся лялькою без душі, без розуму, без жодної волі. Споживач твій — цілковитий господар, твій бог. Він робить з тобою що схоче, що йому дозволить п'яна фантазія, його скотинячий розбещений інстинкт. А ти — ні слова, а ти — ні звуку: виконуй неухильно всі його бажання. Більше: вгадуй, що йому хочеться, вивертай навиворот усе своє нутро, аби йому догодити. Смійся, пий, танцюй, заражай його своєю веселістю.

Всю ніч тяглася ота катавасія. Я спершу гадала не пити — пити, та з розумом. Наостогидло противне вино — келіх по келіху виливала під стіл. А вони й помітили, гади. Мій жеребець помітив... Схопив мене в оберемок і як гукне:

— Ану, братва, лий!

А ті й раді старатись: один тримав мою голову, а другий — пляшку мені в рота. Я захлиналась, пручалась що сили... Вино лилось мені на груди, по животі, по ногах. Я стояла в калюжі справжній... А вони ледве не лускались від реготу й заливали вже другу пляшку. Жеребець аж іржав від задоволення й міцно тиснув мене до себе. Мені здавалось, що я розтану від його гарячого тіла. Як піч ота. І розчервонівся ввесь, як із бані виліз.

Врешті залили. Високий, поганющий схопив із столу оселедця й запхнув мені в рота. У відповідь на це вся компанія вибухнула реготом. Нащо подруги — і ті лазили від сміху. А я... Я жувала оселедця й незрозуміло водила по всіх очима... І зробилося раптом так усе байдуже. Так, як і завжди підчас «роботи».

Любе, миле вино! Я проклинаю тебе й падаю ниць перед тобою. Ти наймиліший мій товариш. Ти заганяєш у п'яти всі оті хороші думки. З тобою забуваєш, що є на світі якийсь сором, честь...

Про далі, що робилося — не пригадую. Все — як у тумані наче. Як у сні бачу: танцювали всі парами. Триндикали на губах, вибивали в пляшки — ото була музика! Потім гуртом танцювали, побравшись за руки. Це скоро набридло — і мене примусили танцювати на руках догори ногами. Ще потім грали в кози... Але найжахніше було наприкінці: всі накинулись на мене, по черзі... Я найкраща була...

Жодного почуття жалю, людяности. Хижі, люті звірі... Ой, Жоро! Коли ж цьому край?..

15 лютого. Любий мій зшиточку! Чому це наш Жоржик не показується? Кілька днів уже не приходить. Невже забув?.. Ой ні, що за думка така набігла?.. Щоб Жора і... Ніколи в світі! Я вірю йому, як самій собі. Дужче, в сто разів дужче. Він такий же правдивий. Йому не можна не вірити. Він говорить:

— До весни, Льолю... До весни почекай! А там поїдемо до мене на село. Всеньке літо попрацюємо в батька й знову до міста. Будемо обоє вчитися...

Вчитися буду, вчитися... Швидше, швидше! Весно, де ти?..

Схема другої частини

Льоля з вокзалу попадає до комітету допомоги біженцям. Там її забирає до себе бездітний піп, отець Данило. Матушка незадоволена з чоловікового вчинку. Потім привикає до Льолі і навіть починає любити. Льоля стає дочкою - приймачкою. Взимку її віддають до гімназії. Льоля вчиться, і гарно вчиться. 1917 рік і революції — одна й друга. Попадя не може терпіти радянської школи й забирає Льолю з гімназії. Льоля вже дівонька. Згодом умирає старий піп — 1923 року. А ще через рік матушка віддає Льолю заміж. За старого й немилого ресторатора. Льоля закохується у вродливого юнака Колю й тікає з ним...

Другий розділ з третьої частини

Прокинулась Льоля пізно вдень. Тоді, коли так переповнені вулиці міста, коли кожен по роботі тяжкій поспішає додому на спочинок. Тоді, коли люди кінчають роботу, вона тільки збирається до неї. Так уже склалась її доля, того вимагає від неї професія.

І не гудуть їй гудки заводів, не заохочують до праці. А ниє тільки серце болісно, і в голові важкий туман.

Вона тоді зодягається, причепурюється й виходить на вулицю. Довгі, ой довгі вулиці в місті! А ще довші думи в Льоліній голові. Ходить від кінця до кінця, викурює цигарку за цигаркою, очікує на яко-

гось «молодця». Далі — в «тошніловці». Шумно, п'яно, весело. Туман від тютюнового диму, миготять угорі лямпочки і божевільний рух поміж столиками.

— Давай, давай!..

На столах, під столами пляшки. Десятки їх зникають, десятки їх натомість. Музика, пісня, крик. Без упину, без угаву — до пізньої ночи...

Подруга до Льолі підсіла. Розкішно зодягнена, обручки на руках, персні дорогі. Щось довго шепоче Льолі на вухо, вмовляє, видко. Льоля поволі веселішає, очі засвітились огнями...

— Ну-ну?!.

Подруга наливає шклянку за шклянкою, частує. Льоля п'є раз-по-раз, слухає. Випливають перед очима знайомі картини: діла, нальоти, гроші... А потім — район, бупр... Три місяці і рік позбавлення волі.

Страшно й привабливо — хочеться і колеться. Шумить у голові, тьмариться думка, а подруга — як злий демон:

— Дурна!.. Поки молоді — дайош! Поки живеться — живи!.. Льоля, дурна!..

Блискають ув очах убори товаришки; лоскочуть, туманять мозок...

Жорж Анті

1 березня

...Він пішов, побіг на якісь збори. З якою радістю я б побігла вкупі з ним. Сиділа б, слухала... Потім із зборів додому. Розвела б примуса, приготувала вечерю, чай... Далі — спокійно спати. Ех!..

Так записати просиш, Жоржику? Ну, добре.

По весні то було. Пригадую добре, що в неділю чи в свято якесь. Я так чудесно з одним погуляла, як ніколи. Спершу в кіно побули, потім до парку поїхали. Годині о дванадцятій зібрались додому (гість раніше поїхав), як раптом підбігає до мене подруга Неля:

— Слухай! Діло трапляється.

— Що, де, як?..

— Ходім!

Я відмовлялась, але вона таки потягла. Відвела за кущі і таке:

— Сотня, а то й дві наклькьовується!

— Ну й іди сама... Їй-бо, не хочеться.

— Дурна! Гарненької треба! Зі мною не хоче!

Погодилась я.

— Та гляди, розворуши його добре!.. Та ти розумієш... І той... заводь яко мога подалі, в глушину!..

Звела вона мене з одним. Хто він — важко було відгадати. А зодягнений добре і по всьому було видко, що з грошима. Не первина була — пішли. Він п'яненький добренько був і все намагався, щоб швидше. Я ж вела й вела. Нарешті він уперся, як бик, і ні ногою далі. Бачу — людей нікого близько й темнувато стало (місяць зайшов) — можна й тут. А все-таки відвела в бік, у густий молодий дубнячок.

— О, глянь, яке чудесне місце!.. Ну!

Почепилась йому на шию, і ми обоє повалились на землю...

П'ять, десять хвилин... А їх не було! Мені вже здавалося, що провалилась справа, як раптом почула обережні кроки. (Я почула, він — ні). То були вони. Хутко накинулись на нього, і Ванька заткнув рота ганчіркою. Я в мент рукою по кешенях, витягла що там було й гайда.

Хоча це ж не за того попалися ми. Накрили нас за якогось Сеню. Така сама була історія: завела його, обчистила й додому приїхала. Навіть гроші перелічила — сто карбованців було, як тут налетіла міліція — і до бупру. Дурні, вбили його. Він пручався, так вони й пристукнули...

«Славній Льолі на згадку.

«Люба дитинко!

Я по вік не забуду сьогоднішнього вечора. По вік не забуду тебе. Клянусь ім'ям комсомольця — правду кажу! Прости, Льолю! Я негідний самець. Я комсомолець — і пішов на таку річ... Знай же — надалі я тобі друг. І це я доведу тобі на фактах: кожної хвилини ти знайдеш у мені заступника. Моя адреса: Степна 33. Костік».

Слиняве хлоп'я! Потяглось за спідницею і розжалобилось. Бачила таких... А втім — може, і пригодиться. Копійка до копійки — голому сорочка.

3 березня. Сердився Жоржик, що гості пасуться в щоденнику. Полізе ж, гад, по нишпірках — що ти йому, загородиш?.. А сьогодні є про що написати. Якби таких побільше...

Сиділа я з подругами в ресторані, вечеряла. Бачу — заходить якийсь стариган. Так, років під сімдесят, мабуть. Зиркнув з-під лоба навкруги й сів недалеко від нас. Замовив вечеряти, а очима коли-не-коли й зиркне на мене. Я спершу не звертала уваги — противний такий, лисий і в зморшках увесь. А потім візьми й почастуй його поглядом. Він, сердечний, так і засовався на місці. Замигав очима й не знає, де їх подіти. Я вдруге моргнула — піддала жару. Стариган і розплився, покликав пальчиком.

— Знаєте!.. Я хочу з вами той... поговорити...

— Будь ласка, прошу!.. — сіла до його столу.

— Тільки як би той... Мо, ми підемо куди инде?..

Сказала «добре»!

— Добре?.. От і добре! Е-е, той... слухайте! — гукнув на офіціянта. — Скільки там з мене?

— Ви ще не вечеряли, громадянине.

— Нічого, нічого... Я ж замовив, нате!

Дістав якісь гроші, ткнув офіціянтові. Той увічливо поклонився й відчинив перед нами двері.

— Так, говорите, добре?.. То тоді б, може, до мене додому проїхалися, га?

Я почала зацікавлюватися дідуськом: про віщо він має зі мною говорити? Трухлий же — як жук, порохня сиплеться... А нарешті погодилась і на цю пропозицію. Сіли на візника ми й поїхали. Хоч і старе було стерво, а тулилося до мене близько. Навіть руку тискав... Запитав:

— Перше — це як вас звати дозволите?..

Сказала йому.

— Льоля, от і чудесно!.. Гарне ім'я, чудесне!.. І ви гарні. Знаєте — скільки я не шукав, не вибирав з вашого брата, а кращої не знайшов...

— Ви так думаєте?

— Не думаю, а так воно й справді... Ви ж справжня красуня!

— Дякую за компліментa!.. — і потиснула його руку. Знала таких жуків: їм заговори зуби — вони й тануть. Від того потиску він аж закректав.

— Ой, чудесно як!.. А тепер знаєте що, Льолю?..

— Скажете — знатиму... Або стривайте! Як же вас величати накажете?

— Е-е... Анатолій Федорович, Анатолій Федорович, моя дорога... Так що ж я мав сказати?.. Ага! Може, ми, Льолю, той?.. Кого стрінемо чи ще що. Так ви вже того...

— Розумію, розумію!..

Живе стариган у великому шестиповерховому будинку на третьому поверху. Коли підіймалися сходами, зустріли якогось його знайомого. (Старий наче знав, що попереджав).

— А, Анатолій Федоровичу!.. Де гуляли так довго?

Анатолій Федорович затоптався на місці.

— В театрі, в театрі забарився.. Знайомтеся Іване Аркадійовичу!.. Е-е... Моя племінниця Льоля. Студентка... Власно була студенткою, а тепер...

Іван Аркадійович чемно вклонився й поцілував мені руку:

— Дуже приємно, дуже приємно!.. А в якому театрі були, дозвольте вас запитати?

— Власно, я помилився... В кіно ми були, там і зустрілися.

— А, в кіно? Що ж дивилися? Мабуть, Нібелунги?

— Так, так... Нібелунги! І, знаєте, чудесна картина, Іване Аркадійовичу!..

— О-о, безперечно!.. То ж німці.

Мені було до бісиків втішно з Анатолія Федоровича. Помітно було, що нервується дуже й хоче як би швидше від нього втекти. А Іван Аркадійович говорив і говорив:

— Знаєте! Рекомендую ще в оперу сходити. На «Фавста» в новій постановці... Ах, Анатолій Федоровичу, яка ж то краса!.. Ви бачили, Льолю, «Фавста»?

— Як же, як же!..

— Правда, чудесно?.. Знаєте, я й досі не можу отямитись.

Анатолій Федорович нарешті не стримався:

— Дорогий Іване Аркадійовичу! Ви нам пробачте, звичайно, але ми поспішаємо... Дуже поспішаємо!

— Будь ласка, будь ласка!..

Іван Аркадійович галантно поступився на бік і дав мені дорогу. Попрощалися. І вже коли ми збиралися до третього поверху, Іван Аркадійович знову нас зупинив:

— Анатолій Федоровичу, забув... Почекайте хвилинку!

Швидко піднявся до нас.

— Ось нате, дивіться!.. — витяг із кешені газету. — Не я вам говорив? Не по-мойому вийшло?..

— Завтра, завтра!.. Я ж вас прошу, Іване Аркадійовичу!..

— Тисячу разів пробачте!.. Це ж дійсно завтра можна... Пробачте! А завтра обов'язково...

— Добре, добре!..

Ми нарешті були вдома. Чудесна кватира в Анатолія Федоровича — аж із чотирьох кімнат. І сам — як палець. Є наймичка, але її не було, послав кудись. (Вухо — не дідуган!).

— Ну, роздягайтеся, будьте як дома!..

Як за дитиною, за мною ходив: калоші з ніг поздіймав, брилика, пальто. Ще й поляпав для чогось по пальто. Сіла я в кріслі м'якому, а він — поруч, у другому. І сидимо мовчимо. Я чекаю, що ж він далі буде робити. Так було інтересно... Нарешті він немов отямився, кахикнув, пересунувся з кріслом з одного міста на друге.

— Е-е... От що, Льолю!..

— Слухаю, Анатолій Федоровичу!

— Що «слухаю»?..

— А про віщо ви будете говорити?

— Про віщо я буду говорити?..

— Та нуда ж! — І стрільнула на нього очима. Бісики пустила.

— Хе-хе!.. От чудесно! Зараз скажу... Той... Ви будете до мене... той?.. Ну це от сьогодні, а то щоб і ще коли?..

— Це від вас буде залежати.

— Правильно, хе-хе!.. Я дуже радий. Ой, це ж буде добре як!..

Добрикає отак і крутиться на кріслі, наче йому шило штрикає.

— Дуже добре!.. Знаєте — я на вас уже давно накинув оком, та все ніяк не насмілювався підійти. Вже місяців зо три... А сьогодні нарешті наважився.

— І добре зробили.

— Добре, хе-хе!.. Кажете, добре?.. — Взяв боязко мене за руку. — Дозволите поцілувати вашу ручку?..

— Хоч і обидві.

— Хе-хе... Обидві?..

Схопив кістлявими руками мої руки й довго цілував їх сухими, тонкими губами.

— Хе-хе... Хороші ручки, маленькі такі!..

Притис собі до грудей. Ще сиділи, говорили про віщось. Потім знову він:

— Дозвольте ще разок поцілувати?..

Так тричі за ввесь вечір і... тільки. Дав червінця мені й прохав, щоб у п'ятницю обов'язково приїжджала — буде чекати.

Чудний якийсь дідусик! Чи чудний, чи дурний... (Щоб не забуть: вулиця Короленка, 105).

6 березня. Була в кіні. Бігла на Садову, як раптом зацікавилась афішею на дверях:

СЬОГОДНІ В НАШОМУ КЛУБІ ЛЕКЦІЯ НА ТЕМУ: ПРОСТИТУЦІЯ Й БОРОТЬБА З НЕЮ. ПОЧАТОК О СЬОМІЙ ГОДИНІ

Зайшла. Хоча й було вже біля восьмої, а ще не почалося. Сіла в куточку. Чекала. О пів на дев'яту нарешті відкрилась завіса, і хтось голосно вигукнув:

— Увага, товариші!.. Ми трохи вас затримали, але зараз починаємо... Слово для доповіди надається...

З-за столу підвелася якась здоровенна туша, випила шклянку води й стала на авансцені.

— Товариші!..

Я пильно втупилась у нього очима. Мені здалося, що його десь бачила...

І враз пригадала:

«Ой, гадство!.. Жеребець, їй-богу, він!..»

Не чула вже, що й говорив він. Чула тільки, як б'ється в мені серце. Воно мало не вискакувало — болісно билось... Хотілось схопитися з місця, вискочити на сцену й закричати на всю залю:

— Бреше він!.. Замазує очі! Він сам розводить проституцію...

Та хотілось тільки, а насправді — сиділа зігнувшись і мало не плакала.

8 березня. Випадково сьогодні зустрілася з Настею, товаришкою по гімназії. Вона теж живе в цьому місці, приїхала сюди по весні. Розпитувала, що я роблю. Збрехала, що працюю касиршею в церобкоопі... Настя просила до неї зайти. А чи йти?.. Що між нами зараз спільного?.. (Вул. Радека, 7, кватира 3. Настя Сосновська).

10 березня. Ой!.. Не можу писати від сміху. Ха-ха-ха!..

Тільки що приїхала від старого. (Я не помилилась: він або ж професор, або ще хто з ученого брата). Прибула до нього рівно о восьмій, як і вмовлялися. Не встигла й постукати я, як він уже стояв на порозі й блаженно посміхався:

— А я вже чекаю вас... Будь ласка!

Спершу повечеряли. Вино трохи підогріло дідуська — став таким швидким та балакучим. Все мені компліменти підпускав... Повечерявши, перейшли до кабінету. Почав він лащитись до мене... Сміх! Ну чисто як цуцичок ото до сучечки. Я воджу його за носа: то моргну, то губами цмокну, то язика покажу... А він аж облизується, аж ірже від задоволення. Бачила я смішних, але смішнішого не приходилось. Показала йому мізинця — упав від реготу. Довго качався на канапі й аж сльозу пустив...

Заспокоївся нарешті.

— Ху-у!.. Хай тобі грець!.. Ти... ви нічого не маєте, що я тикаю?

Я дозволила.

— Дозволяєш?.. Ох ти ж, моє золотко!.. Яке ж ти гарне!..

І раптово обняв мене. Я роблено насупилась:

— А це що таке?.. Як вам не соромно?..

Бідолага аж зблід від цих слів. Заморгав винувато чоловічками:

— Пробачте!.. Більше не буду...

Мені аж жаль його стало. Я хутко обняла його й цмокнула в губи.

— Я пожартувала...

— Пожартувала?.. Серйозно пожартувала?..

— Ось цьому доказ.

Поцілувала його вдруге і посадила поруч себе. Такий поворот справи окрилив дідуська:

— Ой, хороше ж як!.. Вогнику мій!..

— Глядіть, щоб цей вогник не спалив.

— Уже спалила, вогнику.

— Уже?

— Сама бачиш... Закохався в тебе. Всі оці ночі й снилась навіть... А позавчора й не витримав, пішов навіть шукати, та не знайшов...

— Хіба?.. А сьогодні я сама прийшла. Задоволені?

— Золотко ти моє, кралечко!.. Забігай до мене щоденно... Не щоденно, а хоч двічі на тиждень... Га, моя рибонько?

— Ваша воля...

— О, о!.. Бачиш, у тебе й суконька потерта, і черевички той...

Що-далі тулився ближче до мене, гладив мені руки.

— Приїдеш, перебудеш ніч — і вільна... Потім у театри будеш ходити. Ти любиш же театр?..

— Люблю.

— От-то!.. Куди схочеш, хоч і щоденно...

Напівліг коло мене і до нестями почав мене цілувати: в уста, щоки, очі. Аж захекався. Відпочив і знову... Не зоставив, мабуть, жодної точки, де не лягли його старечі, посинілі губи...

Умовились: я приїжджаю до нього що-четверга й понеділка. Що він далі буде зі мною робити?!?

12 березня. Весна... Нарешті весна! Вже так пригріває сонечко, що вдень стає жарко. Коло нашого парадного вже висохло, і так же хороше всюди. Весна, весна!.. А ще через місяць-два — на село, до Жоржика... Боже! не можу сидіти в хаті. Тягне на вулицю, до життя, до сонця...

«Був у тебе о третій годині — не застав. Коли є в тебе зайва копійка, викупи в кравця мій костюм. Віриш — ні копійки в кешені... Стипендію одержав, повіддавав борги. А там небагато — дванадцять чи п'ятнадцять карбованців. Завтра о п'ятій забіжу — чекай...

Твій Жорж»

13 березня. Жоржик аж затанцював від радости, коли довідався про мій контракт із стариганом. Заборонив мені й ногою ступати на Садову. Вистачить, говорить... А чи вистачить?

А стариган нічого чолов'яга, їй-бо, нічого. Тільки ж противнющий!.. Плювати хочеться. Сьогодні вже дужче розійшовся, розоскомився. Спершу все, як і раніше: повечеряли, випили — і до кабінету. А там: лямпочка червоним обгорнена й подушки на канапі. Почав дідусик із пройденого: слинив очі, руки, шию... Далі й нижче поліз. Заважало вбрання — однією рукою тиснув мене до себе, а другою розтібав ґудзики ззаду...

Чортове одоробло!

15 квітня. Їздила з Жоржиком за місто. Боже, як же хороше!.. Весело, радісно! Радієш воскресінню природи, радієш шумові весняних ручаїв, співам жайворонків, пестливому вітерочкові. Хочеться схопитись із вітром за руки й понестись по полях, від села до села, в невідому далеч. Почуваєш, як разом із вітром, з піснею весни заливає тебе кров, здорова й гаряча, як сама весна. І тоді я хапала замість вітрову Жоржикову руку, і так бігли, спотикались, падали й знову бігли...

Та це вдень... А зараз восьма година — і мені треба їхати до Анатолія Федоровича. У-у, гад!.. Паразит нещасний! Як ти мені наостогид!.. Як мені набридли твої жаб'ячі поцілунки, як набридла твоя огидна морда... Все-все набридло. З яким би задоволенням я вчепилась тобі зубами в горло... Зубами, нігтями я рвала б тебе на маленькі шматочки й викидала огидливо на бруковану вулицю. Ні, мало цього... Я б по частках: спершу очі, далі ніс, вуха... Я б...

Дурна!.. Поможеться?!. Дурна!.. А-а-а...

4 червня. Здрастуй, мій любий зшиточку, мій єдиний друже! Тільки ти в мене зостався, тільки з тобою я можу поговорити... Та ти дурний, ти німий і нерозумний. Ти хоч і чуєш мої прокльони, та нічого не скажеш, нічим не порадуєш.

Або ні... Ти не сердься — я дурна, ти ж розумний... Ти не плач, заспокійся... Я вквітчаю тебе візерунками. Я змию плями від сліз дорогими пахощами. Тебе ж найбільше я люблю. Тобі єдиному тільки

й буду повідати про своє життя. Слухай і мовчи... Не диш, ша!

Мій Жоржику... негідник! Чуєш?.. Він кинув мене. Кинув... Виссав із мене кров, вирвав моє серце і жбурнув собакам. Ти думав коли про це? Ти ж був колись його. Пригадай, він тобі розповідав про моє дитинство. Тобі він скаржився на місто, на його життя. А тепер він кинув нас — і мене, і тебе... Кинув, згинув, пропав...

Слухай! Ти не бачив — я розкажу: цілий місяць, кожного ранку, вдень, уночі я його виглядала. Ходила по вулицях міста, вглядалася в кожне обличчя мужчини... Я ходила туди в університет, я їздила за місто, я була скрізь... А його не було і, може, не буде...

Так от: я на вушко тобі скажу — ми колись його знайдемо... Знайдемо і... Що ж ми йому зробимо?.. Ой, боже! Я не можу, не можу... Невже цьому правда? Я ж так надіялась... Я ж усю себе, душу свою йому віддала. Він усе забрав, я тепер порожня... Я — трухлявий, мертвий пеньок, що нікому вже не потрібний...

Та він же клявся. Слово чести давав. Слово чести — де ж воно?.. І щоб після цього я вірила людям? Ніколи в світі, доки й загину, до смерти! Я тепер стану гадюкою. Мій девіз — помста! Хто б ти не був, я не пожалію. З першою нагодою — всі вістря гніву мойого — для помсти... А вже коли тебе зустріну — це буде найщасливіший мій день. Я вимотаю з тебе

всі жили й змотаю на клубочок... Я впнуся зубами тобі в горло й вип'ю всю кров. Я з живого витягну серце й наароблю з нього котлет... А твого брехливого язика почеплю над ліжком, і буде він подушечкою, куди вштрикуватиму голки.

Чуєш, мій зшиточку? Будь цьому свідком. Нема в мене бога, немає нікого — перед тобою клянусь. Клянусь життям моєї матусі, клянусь... Ой, не можу далі!.. Стомилась... Голова болить, і світ передо мною кружиться... Не можу...

7 червня. Що я наробила?.. Що я наробила? Він же нічого людина... Боже!.. Піду сьогодні до нього, впаду на коліна й буду прохати прощення. Мо, і простить?.. Він огидний, поганий, та він любить мене...

Анатолій Федоровичу! Простіть!.. Не буду більше, не буду...

8 червня. Він простив мені... Який же він добрий! Він плакав укупі зі мною... Плакав — чого? Що дурний?.. Ні, він плакав, що минула молодість його. Минула... Отак же й моя менеться. Зараз я молода, вродлива... А пройдуть роки...

Ой, жах який!.. Кому я буду потрібна? Ніхто не порадує, ніхто не пожалує... Не обсядуть дітоньки, не скажуть: «Мамо, люба моя мамо!..» Нікого не буде — чужа, старчиця... Ай!.. Страшно як! Пустка на душі, холодно... Господи! Та невже так і не знайду я собі пристанища? Хоч якого... Щоб у мене був син... С-и-н! Може ж він бути?.. Лікарі кажуть — може. Я скільки разів питала... І він буде

в мене, буде. Батько — чорт із ним, знайду якогось батька... Викохаю його, випещу. Виросте він здоровим і вродливим. З чулим серцем і доброю душею...

Ой, як гарно зараз мені на душі! Як гарно... Я чую, як сили струменем вливаються мені в тіло, як оживає надія. Не пропаду я, не пропаду...

9 червня. Ти правий, Жоржику!.. Ти молодий, вщерть наллятий свіжих сил. Ти потрібний своєму народові, а я... пропаще творіння. Я ж така дурна. Ну, як би я з ним жила? Він учений, університета закінчив. Йому потрібна товаришка в роботі... Я б же була лялькою, з якою б він инколи погрався... Як я раніше до цього не додумалася? Це ж так ясно...

Не клену й не сержусь я тепер на тебе. Все пройшло, все минуло як сон. І хай... Випито чашу до дна, і тільки гуща лишилась насподі, але й вона змиється. Час — чудесний лікар.

Одне тільки, мій любий хлопчику: навіщо було так багато витрачати красивих слів? Навіщо було прикидатися комедіянтом?.. У моїй дурній голові це якось не знаходить відповіди. Моє хоре серце таке ж дурне...

Ой, сумно, до божевілля сумно!.. Поїхати хіба на кладовище? На зелені могилки, де тиша мертва й вічний спокій. Та не встріну ж його там... К чорту!.. Буду сидіти дома.

13 червня. Сьогодні «Зелені свята». Який дурень, хотіла б я знати, вигадав оці свята?.. Скрізь і всюди п'яні, співають, радіють чогось. Поїхала на кладовище — так само. Ходять парочки, сидять парочки —

веселі безтурботні, а я... Ох, Жоржику!.. Хоч думкою побудь укупі зі мною. Жоржику!..

30 червня. Люблю я могилку одну на кладовищі. Маленька така, травою заросла. Тоненький хрестик похилився на бік, і напис на ньому: «Зіна Левченко». Посадила на могилі я квітів. Принесла з дому в горшечку. Навкруги могилки барвінком поросли, квітами різними, а Зіна — як сирітка... Буду щоденно їх поливати, доглядати. Будуть вони рости й цвісти... А з ними вкупі ростиме й цвістиме моя надія... Навіщо? Боже мій!.. Та невже й надію він у мене забрав?..

Сходить сонце, народжується день. Любий, далекий Жоржику, доброго ранку!

6 липня. Ніяк не виходить мені думка з голови: невже не можу я бути матір'ю?.. Який це буде жах! Сьогодні знову піду до лікарів. До одного, до другого, до третього. Якийсь же скаже правду... А, може, і від нього буде, від Жоржа? Яка б це була радість!..

14 липня. Що ж це?.. Омана чи сон?.. Я сама собі не вірю. Склалось це так якось чудно. І досі не можу опам'ятатись... Слухай, мій зшиточку! Я тобі все розкажу. Порадій вкупі зі мною. Смійся тепер, веселись!.. Слухай.

Пішла я вчора до Насті. Пригадай — я тобі розповідала. Товаришка по гімназії... Сиділи довго, згадували за минулі роки, за наше навчання... Аж тут приходить її чоловік Митя й він... Він — шофер з тої установи, де Митя служить. На ймення він

Ваня. Такий невисокий, у шкіряній куртці. І так же вона йому йде — чорна, аж вилискується. А сам він білявий, волосся кучеряве. Їй-бо, як дитина, і очі як у дитини...

Познайомила нас Настя. Сіли всі вечіряти. І Настя, як навмисно, посадила нас з Ванею поруч. А той як засоромиться... Сміх! Настя його в бік штовхає, а він іще дужче. Потім облаштився трохи, почав жартувати. Ой, і весело ж було!..

В доміно ще грали. І вийшло так, що він партнером моїм був. Сидить насупроти й оком не гляне. А коли й гляне, то почервоніє - почервоніє... Нащо — і я соромилась. Чуєш, зшиточку! Я вже й забула, що то є сором, і раптом — со-ро-ми-лась... І так же чудно було, так гарно, любо. А як заспівали... Ой! Я не знала, де й сиджу. Здавалось, що я вдруге на світ народилась...

Та це не все: і додому він мене провів. До самого порога. Потиснув міцно руку й не випускає... Потім опустив очі й говорить:

— Гарно було б іще коли пограти в доміно...

Ой, швидше б той день!

16 липня. Була знову в Насті. Зустріла приязно так і зараз лукаво підморгнула:

— І чого бо спізнятися так?.. Ждав - ждав сердечний та й пішов...

— Хто ждав?

— І вчора приходив...

— Їй-бо, Настю, розсерджуся...

— Ой боже!.. Не буду, не буду!

А коли прощалися, нишком промовила:

— Заходь завтра! Він славний хлопчина...

Та невже це не сон?.. Любчику, чуєш?

17 липня. Ходила з ним у кіно. Ти не зрозумієш, як це воно... Ти чув тільки мої прокльони, бачив мої сльози. Цього ж не зрозумієш... От так: сидимо ми поруч, плече об плече. Він узяв мою руку, обережно-обережно, наче боявся. Обома руками: однією стиснув міцно, а другою гладить легенько. А від цього так же лоскотно і приємно-приємно...

В темряві він присувався ближче. Я почувала поруч теплінь його молодого тіла. І від цього робилося млосно, і голова мимоволі клонилась йому на плече. Розумієш тепер, любчику? Розумієш, як це бути з ним у кіно?.. Ой, ти ніколи не зрозумієш! Це треба відчути... Ось колись візьму тебе з собою, положу до грудей. Прихилимось до нього близько... Або ні, ти спопелієш від цього... Ти згориш від його гарячого подиху, від його палючих очей...

Ні-ні, не візьму я тебе... Не візьму.

26 липня. До мого дідуся вже не ходжу... Вчора зненацька з'явилась мені думка: знайти роботу, хоч будь-яку, аби роботу... Адже Неля працює, і вже півроку майже... Пішла увечері до неї. Зраділа дуже й порадила сходити до окрвиконкому. Сьогодні ходила — і що ж?.. Пообіцяли. Розповіла я їм усю правду, як попові на духу виклала — і пообіцяли. Сказали прийти завтра.

Завтра, завтра!..

27 липня. Ще завтра.

28 липня. І ще завтра...

29 липня. Завтра обов'язково.

5 серпня. Я вже три дні на роботі... Три дні. А це майже по два карбованці на день. Ну що ж: шістдесят копійок обід, тридцять — сніданок, двадцять — вечеря... Вистачить. Живуть же люди...

Зате яка радість: я працюю! Тепер сміливо можу говорити Насті: працюю в їдальні церобкоопу... А там — Ваня сто карбованців. Він уже натякав мені відносно цього... Та, мабуть, підожду трохи. Розвідаю спершу, хто він, якої вдачі? Чи не п'є, не гуляє? Що я пишу? Як не соромно про Ваню, про мого кучерявого Ваню, таке думати?.. А Жоржик? Хіба він не хороший був?.. Хороший до часу, а потім...

Тільки ні! Ні-ні-ні!.. Мій Ваня не такий, не такий!..

16 серпня. Цікаво складається життя людське. Недумано, негадано... Чи думала я бути . . . . . . А, на чорта точки ставити? Не думала ж я бути повією. А сталося... Як буря налетіло на мене, зламало й понесло-понесло... Спершу борсалась, хапалась за кожну соломинку, на всі боки кидалася. Несло, тягло за течією...

І раптом зачепилася за дебелого кориня, влізла на берег, обсушилась, обігрілась... Як цікаво!

27 серпня. Сталося... Чого найбільш боялась, жахалась при одній тільки згадці — воно сталось. Ай,

прокляття!.. Проклята моя доля! Нещасне моє життя!.. Смійся, регочися, мій любчику! Реготом затамовуй біль мого серця!.. Ой, серце, моє бідне, розхристане серце! Дурне, нерозумне! Безвільне ти, без крихітки розуму. Невже ти не догадувалось, що це мусить статись? Не тепер, то в четвер.

Питаєш, що ж таке сталось?.. От що сталося.

Розносила я обіди поміж столиками. Ну, як і завжди: підбіжиш до столу, поставиш посуд і далі летиш. Иноли, було, і не глянеш, кому подаєш — замітиш тільки скільком чоловікам. Отак і сьогодні: підношу одному, а він уже не один за столом... Глянула, кому ж подавати — і закам'яніла так: коло столу сидів мій Ваня й отой соплячок, що колись із ним у баню ходила... Все, що було в руках, пішло шкереберть. Розлилось по підлозі, бризками розлетілось навкруги. Ваня аж тоді помітив мене й хутко підбіг до мене.

— Льолю, ви?.. Що з вами?..

Я ж — хоч би що... Вихором вихопилась з їдальні і на вулицю. Не чула нічого, не бачила нікого... Скочила на візника — і за місто...

А тепер?.. Що ж тепер мені робити? Боже мій, милий боже!..

1 вересня. К бісу!.. До чорта все! Живи, Льолю! Живи, доки живеться, а далі... далі побачимо. Зараз живу з одним у готелі. Гроші є — чого ж мені більше? І будуть гроші, а з грішми — ого-го!.. З грішми я на всіх плювала... На Жоржів, Вань, сем'ю — єрунда! Все на світі — єрунда!..

5 вересня. Як і далі так — лафа!.. Підчепила вчора одного, з Москви, говорить, приїхав... Взяли окремий кабінет у ресторані і ну бенкетувати. Сподобалась йому я дуже — не жалів нічого... Закликав музиканта до кабінету і ну танцювати. Ох, і весело ж було!.. Прогнав потім к бісу музиканта, почав зі мною гратися... Ну й пройдисвіт же, гад, зараз видко, що столичний!..

Ну й я маху не дала: він своє, а я своє... Голублю його, заціловую, а рукою в кешеню. (Раніше роздивилася, де в нього гроші). Витягла кілька папірців і в зачіску заткнула. Розкис так бідолаха, що й не помітив... Є на зиму пальто!

11 вересня. Такий же настрій був оці дні препаскудний. Чи то що без кватири була, безпритульною блукала... (Бісові фараони!). Чи оті думи, рожевії мрії... Днями висиджувала в саду міському, а там матері, наймички з дітьми повилазили. Ходила поміж ними, заглядала, немов пес, облизувалась. І від цього нудь коло серця і така ж тоска!..

Да!.. А позавчора пак зустрілась з одним чудаком. Владею звати... Хоча він не такий і чудак. Наївний тільки страшенно, як незаймане дівча. Наївний і, мо, трохи дурненький... А так — нічого хлопчина... Думала спершу — гад, а тепер і каяття бере. Йїбогу ж, він гарний хлопчина! Симпатичний до краю й добрий... Та ще — сміх! — у міліцію попали... Чого — так і досі не знаю. І після цього він додому спати повів...

Цікаво було б ще зустрітися з ним. Сьогодні шукала — не знайшла. Чи й справді він такий наївний?.. Ой, бреше!

17 листопада.

Как скучно туманно, кругом!..
Тосклив, безотраден мой путь.
А прошлое кажется сном,
Томит наболевшую грудь...

Сумно, тоскно, мій любчику!.. Змучилась я, душа спокою просить. Хочеться забутись, нічого не знати. Нікого, нічого... Хочеться примружити очі і піти, піти... Куди, для чого — не знаю. Просто піти й піти... У безвість, у невідому даль...

Розділ третій

«ЦНОТЛИВИЙ ХОХЛИК» АБО: ДО ЧОГО Ж ТУТ АВІО-ДАМА?

Між иншим почав читати записки Льоліні, між иншим і закінчив. Непомітно проковтнув... І нічого, крім них, не бачив, нічого не чув. За ширмою щось мурчала Мура. Говорила, певно, щоб ішов уже я — вечоріло. Я сидів... А всередині, десь глибоко, замість злости й гніву до Льолі, заворушився болісний жаль. І заманулось враз її розшукати. Знайти, витягти з отої багнюки й поставити на ноги — живи! Їй так бракує товариської помочи, а я б допоміг у дечому. Гадаю, я б не спокусився на принади тіла, на її красу. Вистачило б волі. Почуття людяности й розум перемогли б...

А, може, її вже немає? Це ж так можливо... Наплювала на Жоржів, Вань, Владь... Лежить десь із простреленим черепом чи купається в холодному морі... Тьфу! І прийде таке в голову. Дівчина кудись, мо, в «гості» пішла, а я вже топлю...

Сказав Мурі, що завтра ще навідаюсь, і пішов додому. Коло самого двору зустрів Сашу, любовника з нашої трупи. Напосівся мокрим рядном на мене:

— Владю, от чорт! Три години чекаю!

— Три години... Може ж, хоч трохи менше?

— Рівно три години. Репетиція ж сьогодні в нас. А тепер спізнились. Бувай!..

— Стривай! Куди ж ти втікаєш?..

— Ніколи, голубчику: побачення через п'ять хвилин з одною дамочкою... Ех, і красуня ж — пальці облизати! Бувай! — Сіпнув мене за руку й побіг. Потім раптом спинився й гукнув:

— Ей, слухай!.. Там на столі я той... лишив... той... А набої, пробач, усі постріляв.

Що «за той»? Які набої?.. Увійшов я до кімнати, глянув на стіл — лежить мій мавзер. Та як же воно? Хіба його Льоля не вкрала?.. Тьху!

...Спав тої ночи довго. Прокинувся й довго вилежувався. Якого чорта — відпуска. Потім раптом пригадав, що треба ж бігти до Мури. Хутко зібрався й побіг. На порозі мені господиня подала якогось листа. Глянув на конверта — місцевий.

Від кого б же він?.. Хіба від Ніни?..

Так зараз подумалось. Але помилився: був грець його зна від кого. Анонімний. Почерк жіночий і наче знайомий, але не Нінин. Прочитав:

«Вельмишановний Владиславе Андрійовичу!

Завтра, 25/IX, о 8 год. ввечері чергове наше зібрання. Явка обов'язкова. Адреса: Пушкінська, 21, у дворі, окремий флігельок. Стукайте тричі в двері і на запитання «хто там» відповідайте.

«Ельвель».

То це, виходить, сьогодні? Навіть сьогодні?.. Цікаво!.. А хто, що, до чого?

До Мури прийшов опівдні. І першим моїм питанням було:

— Дома вже Льоля?

І у відповідь:

— Нема.

— Але ж, може, вона приходила?..

— Приходила.

— Ви справді, сьогодні?..

— Сьогодні, вранці.

— А де ж вона зараз?..

— Оцього вже я в неї не спитала. Склала свої манатки на візника й поїхала.

— Куди?..

— Та чого ти пристав?.. От зараза!

Як не намагався щось розузнати — не знала. Навіть карбованець не допоміг...

* * *

О сьомій пішов я на Пушкінську. На всякий випадок вкинув у кешеню бравнінга — біс його відає, що там чекає. Знайшов і флігельок, знайшов і двері. Хотів уже стукати і раптом роздумав. Обережно зійшов із сходів і сховався за ріг. Думка була рознюхати, що за конспірація? Хвилин за десять помітив якусь чоловічу постать, що йшла до флігелька. Вона теж обережно зійшла на сходи й постукала. Насправді, з-за дверей почулося: «Хто там?» — і постать відповіла: «Ельвель».

За ним постукав і я. Мене теж запитали, і я теж відповів. Двері відчинились, і я опинився в якомусь темному коридорчику. Коло мене була якась женщина. Лиця її не бачив, зате досить рельєфно вимальовувалась її фігурка. Як виточена, бо була майже гола: якийсь клапоть шовку на спині, другий на стегнах... Мені ж відразу стукнуло в голову, що це Льоліні заходи. Хоч і не вона писала, та їхня, видко, компанія. Ну й намислили погуляти. Роздягся я, і женщина ввела мене в якусь простору напівтемну кімнату.

— Добривечір!..

Коло десятка голосів відповіло мені на привітання. Потім відкілясь із кутка почувся приємний жіночий голос:

— Панове!.. Ложа Вільної Любови в повному складі...

Почувся, кажу, бо я майже нічого не бачив. Вся кімната була залляга синім світом, і по ній метушились якісь таємно-казкові тіні.

— Прошу сідати!

Тіні повільно розлізлися попід стінами й посідали. Мене теж хтось легенько потяг за руку й посадив поруч себе. Запанувала німа тиша.

— Панове! Першу чарку п'ємо за нашого нового члена, Владислава Андрійовича. Ура!..

— Ура! Ура! Ура!..

Тоді тільки помітив я, що передо мною стоїть маленький столик. А на ньому карафка й два келішки.

Я незрозуміло залупав очима й взяв один. Підвівсь, уклонився й випив. Всі останні чомусь-то сиділи...

— Другу чарку, за нашою славною традицією, за Ложу Вільної Любови. Ура!..

Мертва тиша враз порушилась, і тіні заметушились по хаті. Мене теж хтось потяг за руку, і я опинився в якомусь шаленому коловороті. Стояв посеред кімнати й не знав, куди подітися. А круг мене гасали тіні й насвистували якусь дику ритмічну мелодію. Гасання поволі набрало вигляду організованого танку. Всі побрались за руки і з вигуками й незнаною мені досі піснею понеслись по кімнаті. Мене теж понесло... Кружляли так хутко, що я ледве не впав. Мене підтримали дві жіночі руки. На цьому танок скінчився, пісня вщухла. Тіні з вереском розлізлись знову по кутках. Я теж кинувся до свого столика, але він був зайнятий. До другого — теж. До третього — сиділа одна й голосно реготала. Схопила мене за руку й потягла до себе. Довго не могла говорити від сміху, потім:

— Ой, не можу!.. Ви пробачте, звичайно! Мені так зараз весело!..

Тоді ж помітив я, що це вже не та, з якою допіру сидів.

«Що за чортовиння?!. — майнуло мені в голові. — Чи я сплю, чи я збожеволів?..»

Одначе й подумати не було коли. Сусідка налила чарки й голосно гукнула:

— Ну, за наше знайомство!.. Владя й Аля хай живе!..

— Аля?

— Так, моє ім'я Аля.

— Дуже приємно, радий... Але скажіть мені, Алю, що все оце значить?

— Нічого не значить, пийте!

Хильнула чарчину і враз опинилася в мене на колінах.

— Ось що це значить!

Жагуче обхопила руками за шию і впилася мені в губи.

— Тепер розумієш?..

Я зрозумів: це кишло повій, і я в них за гостя. Але де ж сама Льоля? Чому її не видко?.. Власно, важко було й узнати — тіні. Одне відрізняв: штани від спідниць... В мені забилося глухо серце:

Льоля, Льоля!..

Звернувся до Алі:

— Пробачте!.. А де ж ваша Льоля?

— Льоля?.. Ви хочете з нею?.. Так це в нас недовго. Льолю, ей, Льолю! — Аля пурхнула від мене й полетіла поміж столиків. Як метелик той... За хвилину до мене підсіла друга:

— Ви мене кликали?..

— Льоля?

— Так... Пробачте — Владик, здається?

— Як, і не впізнала навіть. Льолю?!. — я взяв її за руку й ніжно заглянов ув очі. І враз відсунувсь, — де й ніжність та ділась...

— Я помилився. Пробачте, будь ласка!..

— Як помилився?..

В цей час по хаті пролунав голосний жіночий регіт. Дзвінкий, задерикуватий і такий мені знайомий. Я хутко звернувся до моєї сусідки:

— Хто то сміється? Скажіть...

Замість відповіди вона повисла мені на шию й притислася всім тілом до мене.

— Хлопчику мій!..

Я намігся звільнитись, злісно запитав її:

— Ради чорта, що це все значить?..

— Ви хочете знати?

— Хочу!..

— Ви член Ельвель і не знаєто, що це?

— Ні чорта я не знаю! Гетьте! — відштовхнув її на бік і вихопився посеред кімнати. Що є мочи вигукнув:

— Куди я попав?.. Говоріть, а то всіх зараз перестріляю!..

Гамір раптово вщух. Тіні прикипіли до місць. Я стояв із револьвером у руці й чекав, що з цього вийде. Тоді з кутка випливла тоненька тінь і спинилась коло мене:

— Владю, ти хорий?..

— Хто ти?

— Я.

— Бачу, що ти... Але хто?

— Подумай, мо, пригадаєш? А тимчасом дай сюди револьвера!

— Ніна?.. Ніна Сергіївна?!?

— Ну, давай, давай револьвера!

— Навіщо він тобі? Я його сам тепер захowаю...

— Панове! — звернулась тоді Ніна до всіх. — Вогник згорів! Іспита зроблено. Давайте світ!..

Вся кімната заллялась блідорожевим сяйвом. До того темні тіні перетворились раптом на світлих янголів. Вони посхоплювались з місць і тісним колом стали круг мене. В мене розбіглися очі — не знав, куди дивитися.

— Ну що?.. Правда, милий у мене хлопчик?.. Знайомтеся!

Всі навипередки ручкались зі мною, голосно викрикували свої імена. Жінки бозсоромно зазирали в очі, а одна показала язичка. І я тоді засоромився: мені соромно було за мою гарячність з револьвером і соромно було глядячи на них. Не жінки то були, а якісь розмальовані ляльки. Не те: наївність напала якась... Іще не так: я, було, відвертався, як Ніна ніжки покаже повище колін. А тут раптом аж п'ять майже голих бабів!

Я відвів її вбік і сів на канапі.

— Ніно, Нінусю!.. Та скажи ж нарешті, що це таке?..

Ніна з розгону сіла мені на коліна й голосно засміялась:

— Це, моє золотко, Ложа Вільної Любови!..

— Ти хочеш сказати — Ложа Вільної Розпусти?..

— Ну й дурень!.. Не подобається — можеш іти!

Відвернулась від мене й замугичила оту чортову дику мелодію. Я сидів похнюпившись і з-під лоба

зиркав по кімнаті. Члени Ложі сиділи парами в кріслах, напівлежали на диванах. Всі безтурботно й весело реготали. Хтось півголосом затяг: «Ах ти, доля, моя доля...», а ще хтось, піднявши келішка вгору, вигукував якийсь тост. Недалеко від мене в кутку почувся голосний поцілунок. Я мимоволі повів туди очами: хто цілувавсь — не видко було. Стирчали самі ноги, а голови прикриті були великою шаллю...

— Ну, Ніно, годі тобі дутись!..

— Я й не дуюсь.

— Пробач, мо, я погарячився... А зараз давай поговоримо!

— Про віщо?

— Ну як «про віщо»?.. Так довго не бачилися...

Ніна певернулась до мене, стомленим поглядом глянула мені в очі:

— Ну, говори!..

— Ти не сердься, Нінусю... Але я хотів би піти відціля.

— Ну і йди...

— А ти?.. Я тільки з тобою.

— Ти цього хочеш?

— Так, я цього хочу.

— Тоді ходім!..

Ми попрощалися й пішли. Сіли на візника... Дорогою я намагався заговорити з Ніною відносно тої Ложі і не наважувався. Всю дорогу мовчали. І вже коло її будинку, як прощалися, спитався:

— Коли ж ми знову зустрінемось?

Відповіла, що коли я захочу. Хоч і щоденно... А зараз болить дуже голова й хочеться спати. Ще сказала, що до Ложі тепер не піде. Я скористався з цієї нагоди:

— Все-таки, Нінусю, дозволь запитати про неї?

— Про кого?

— Та про Ложу ж?

— А, ну її!.. В печінках вона мені сидить.

— То ти хіба давній її член?

— А відтоді... як з тобою ото посварилась.

— Ну і?..

— Ну й пішла!.. То все мої подруги.

— А мужчини хто?

— Хто? Ніхто!.. Дурні все, як оце й ти... Бувай!

* * *

Три шляхи передо мною слалися:

Один — шукати йти Льолю. (Жаль чортової дівчини!).

Другий — іти на репетицію. (Занудився — як бога її ждав!).

Третій — Ніна призначила побачення. (Хороша ж, ідолова душа! Вогонь!).

Та Льоля хай, мабуть, підожде. Завтра вдень піду до адресового столу. Ніна?.. Да, до неї треба піти. Але ж від неї так легко не відчепишся — і спізнюсь на репетицію.

А що як і її потягти на репетицію? Ну, понудиться трохи — їй не звикати. Правильно!

Сів на трамвай — і за п'ять хвилин був на Садовій. Ніна чекала мене у «Ведмеді». На мою пропозицію згодилась, і навіть з радістю. Терпеливо висиділа три години на репетиції — і ані пари з уст, що набридло. Навіть задоволена була. А як поверталися додому, раптом запиталася:

— А чи не можна й мені до вашої трупи вступити? Я відповів, що не можна і чому саме. Вона не образилась, а тільки пожурилась:

— Який жаль!.. Нещасна я, чому я не родилась українкою?

Запитав, чому це раптом у неї так.

— Ну як же? Така краса!.. Така чудова п'єса, такі чудові пісні!.. А як ще зодягнуться в українське вбрання... Ех!

...Повертаючись від Ніни, цілком випадково зустрівся на вулиці Енґельса з Нелею. Ішов, думав про щось, як раптом чую позад себе:

— Нелю, почекай!..

Дівчина, що йшла поперед мене, на цей оклик зупинилася. Відійшла на бік і стала. Виходило, що вона була Нелею. Неля. Неля!.. Щось мені ім'я наче це знайоме? Не довго думаючи, я хутко підійшов до названої Нелі. Їх уже було дві.

— Пробачте!.. Хто з вас буде Неля?

— Я... — озвалась одна.

— Дуже приємно!.. Ще раз пробачте: ви, здається, подруга Льоліна?.. Грінберг Льолі... Знаєте таку?

— Знаю...

Підозріло скосила на мене очима. Неліна подруга попросила в мене цигарку й пішла собі.

— Так от, товаришко Нелю! Мені вона зараз дуже потрібна... Власно... треба з нею побачитися...

Сказала, що не знає, і хотіла йти. Я затримав знову. Не затримав — поруч з нею пішов. Що-далі Неля ставала привітнішою. Коли ж узнала моє ім'я, сказала, що про мене їй Льоля говорила. Дала мені свою адресу й прохала зайти. Мо, вона взнає що про Льолю.

Ще пак між иншим запитав у неї:

— Як же ви знову? Здається ж, ви працювали?.. Так, принаймні, Льоля мені говорила.

Посупилась спершу, потім спокійно відказала:

— І зараз працюю... А вечорами як коли й отут підробляю... За півсотні в місяць не дуже розгуляєшся. А наш брат хіба ж звик до цього? На широку ногу привикли, ну і... розпаскудились, а тепер важко відвикати — це по правді, від щирого серця...

* * *

По цій зустрічи мені раптом прийшло в голову сходити до Насті. Адресу знав із щоденника. Мо, вона знає що-небудь? За кілька днів пішов. Була дома сама. Сиділа коло столу й латала підштаники. Привітався. Запитала привітно. І навіть на підштаники не вважала. Так просто, щиро:

— Ви до чоловіка? Нема його зараз. На партзборах.

Зам'явся я трохи, та потім сказав, що до неї.

— До мене?!.

Довгенько дивилась на мене. Впізнавала, видко. Потім запропонувала сісти.

— Я вас слухаю!..

Сказав, що прийшов у справі Льоліній. Я її товариш... Зраділа цьому, засипала розпитуваннями. Де Льоля, що з нею та чого не показується? Вона так за нею скучила... Я, плутаючись, відповідав на запитання. Вигадував цілі байки й ні слова правди. Не хотілось признатись, хто ж насправді Льоля. І нарешті від цього зробилось огидно й соромно за себе.

На якого чорта вся оця комедія? На греця я брешу?.. Треба швидше тікати.

В цей час до кімнати зайшов якийсь мужчина. Я думав: чоловік Настин — так просто поводився. Роздягся й сів коло столу. Настя познайомила:

— Ваня. А це товариш Льолін.

Ваня міцно потиснув мені руку і, косо зиркнувши, промовив:

— Да?..

— Так-так... Ще й близький — працювали вкупі.

— Працювали?... А тепер?

— Тепер?..

Мені в цьому запитанні почулась якась нещирість. Я знову зам'явся, але потім почав щось відповідати. Мене цікавив Ваня. Льоля так ним захоплювалась. І потім — як він до неї тепер ставиться? Після отого випадку в їдальні церобкоопу? Він же запевне знає,

хто така Льоля. А Настя не знає — виходило, не розплескав іще. Надумав поговорити з ним по душах. Коли йтиму додому, запропоную прогулятися трохи.

Прийшов чоловік Настин. Симпатичний чолов'яга, в здоровенних окулярах. Мені він відразу чомусь сподобався. Простяга такий і, видко по всьому, гуморист, бо з першого ж слова я реготав. Сіли обідати, запросили й мене. Я відмовлявся, але господар без манірничання схопив мене за плечі й посадив на стілець. Обідалось весело, і мені пригадалися тоді записки Льоліни про цю семейку. Власно Ваня до цієї семейки не належав. Він був другом господаря і, як холостяк, у них харчувався. Згадували Льолю, жалкували, що її зараз немає. Настя пригадала гімназіяльні роки. Я попрохав її дещо розповісти з її біографії, але вона мало знала. Забулося...

Виходив від них уже зовсім пізно. Зі мною разом пішов і Ваня. Виходило, я зможу з ним поговорити. Та Ваня мене попередив. Я думав на вулиці повести про це розмову, як Ваня ще на сходах запитав:

— Пробачте. Ви давно її бачили?

— Ви це про Льолю?

— Так - так... — взяв мене під руку.

— Та місяців зо два, коли не більше.

— Угу... Давненько, виходить.

Вийшли на вулицю, зупинились.

— Ну, ви кудою думаєте далі? — запитався Ваня.— Нагору, наниз?..

— Я? Та мені, власно, кудою хочете.

— Ні, справді? Я можу вас провести.

— Ну, добре...

Пішли. До рогу пройшли майже мовчки. Потім заговорив тихо Ваня:

— Ну от! Тут менше публіки... Я хочу з вами де об чім поговорити.

— Будь ласка, прошу!

— Скажіть, в чому полягає ваше «товариш Льолін»?

— А це для вас так цікаво?

— Да, я хотів би знати.

Я почав був вигадувати якусь чергову байку, та Ваня раптом перебив:

— Пробачте!.. Ви гадаєте втаїти від мене, що Льоля повія? Говоріть одверто...

По цьому я трохи розгубився. Мені соромно стало за мою брехню. Але потім попрохав у нього вибачення й розповів йому про все. З початку до кінця, не виключаючи й щоденника. Він уважно слухав, запитував про окремі деталі, а коли я закінчив, промовив:

— Дякую за одвертість! Я радий, що з вами зустрівся...

І потім по павзі додав:

— А ще дужче буду вдячний, коли ви... той... ну, коли взнаєте, де вона, і мене сповістите.

Я поцікавивсь, для чого це. Ваня, повагавшись хвилину, відповів:

— Поміж мною й Льолею багато спільних рис... І я гадаю, що на цьому спільному ми б до чогось з нею договорились.

Мені було зрозуміле все. Але водночас цікавило: в чому ж саме полягають оті спільні риси? Запитав про це. І розповів мені Ваня таку історію:

— Мені зараз двадцять сім. Я молодий, здоровий і непоганий, як бачите. Дев'ятнадцятьох років я одружився з одною молодою дівчиною. Дуже любив я жіночку і був щасливий. Але... Тут я мушу відхилитися від теми й розповісти дещо з моєї біографії. Батька свого я не знав. Мати ж була повією. Жили ми в Харкові десь на Заїківці. І не життя то було, а каторга. Всі мої дитячі роки пройшли в невимовних злиднях і бідуванні. Пригадую — мати все хоріла й днями не підводилася з ліжка. Я коли згадаю про ті жахливі дні, мені становиться моторошно. Та про них я не буду розповідати... Як було мені сім років, знаю, мати кинула свою професію й стала прачкою. Але хоріти й тоді не переставала. Поза всіма хоробами, що їх так було багато в неї, в неї були ще пранці. Лікування забирало в нас останні копійки. Життя що-далі ставало жахнішим — і вона... втопилася. Мені тоді було дев'ять. Мене забрали якісь люди до приюту. Я там вивчився і, як бачите, зараз шофером.

«Я це коротенько, але ви, мабуть, поспішаєте — і я не буду вас затримувати...

Через рік по одруженні в жінки народився синок, і... мертвий. Я місця собі не знаходив, ледве не збожеволів. Знав: наді мною тяжить гріх батьків. На мені, на моєму поколінні окошилось усе лихо. Я тоді звернувся до лікарів по пораду. Та вони нічого певного

мені не відповіли. Я з нетерпінням почав чекати другої дитини. Два роки чекав і вже гадав, що їх зовсім не буде, коли ж ні. На третьому році завагатніла жінка. Як чекав я пологів, не буду говорити. Це так важко мені зараз. Знав, що знову буде мертве... Але народилось живе. Та було б краще йому не родитись: каліка найшлась, урод. Похиріло щось з місяць і дуба дало.

«По тому кинув я Харків, кинув жінку... Власно я її не кидав. Розійшлись по-хорошому. А тепер, як сами бачите, двадцять сім років, а одружитись боюсь. Не хочеться зав'язувати віку людям. Скільки тих дівчаток трапляється, падають на мене сами — і не можу... Навіть монахом уже прозвали...

Ваня посміхнувся й зупинився. Потім узяв мене за обидві руки й промовив:

— Отаке, дорогий Владиславе Андрійовичу! У цьому й полягають оті спільні риси. Будьте сватом!..

* * *

Спав тої ночи як ніколи: довго й міцно. Навіть не снилось нічого. А як прокинувся, то першою думкою було про вчорашню розмову з Ванею. Про спільність їхніх рис...

Хороша спільність: Льоля — самка, все її життя майбутнє в дітях. А Ваня — якраз навпаки. Цікаво, як він гадає?.. Невже він гадає, що повія не може родити? Чи, може, ота чесність з собою: обоє, мовляв, рябоє?.. Напевно так!

І того самого ранку я вперше замислився над своєю ролею.

Сват, ха-ха-ха!..

Ой, не можу!.. Голово ти моя, клоччям напхата!.. І навіщо я пообіцяв йому таки знайти Льолю? До чого цей клопіт? Навіщо нарешті мені Льоля? Що за християнство? Брат я їм, сват?!

А, пошлю все до чорта. Годі!..

Лежав так на ліжку й філософствував. Годину, дві чи, може, і три.

А чи не ревність це в мені заговорила? Ревність до Вані? Що він, а не я, витягне Льолю з отого болота? Я, що так болів за її долю, лишаюся збоку, а на моє місце становиться другий...

Але він одружиться з нею. Він насправді може врятувати її. А я?.. Я навіть не знаю, чого я хочу. Просто від нічого робити. Так виходить... А дівчина з Льолі — того... Куди тій Ніні Сергіївні! За пояс заткне. Ваня не дурень, вухо парняга. Їй-богу, він молодець!..

Звичайно, я б на його місці не так би зробив: я дав би їй генеральний іспит. Я б...

Смеркало. Надворі здіймалась завірюха. Завивав тоскно вітер і брязчав вітами береста об шибку. І думалось, мріялось...

...Приходжу ввечері додому, а вона зустрічає. В кімнаті тепло, затишно й так же хороше. Вона зачесана гладенько, чепурненька і мила-мила... А в ліжку синок маленький ніжками дриґає. Я до нього губами

отак: «Аґусі!..» А він оченята примружив і беззубим ротиком: «Гі-гі!..»

Їй-право! Нічого страшного в цьому немає. Нічого неморального, неетичного. Не всім же обов'язково дружитися з доньками бувших генералів чи сучасних панів. Хто мені заборонить?.. Ніхто! Коли ж і помилюся — можна буде і к чорту послати. Навіть можна це в умову їй поставити... Гайда на розшуки!

Я хутко схоплююсь з ліжка, зодягаюсь і вибігаю на вулицю. Там сідаю в трамвай — і на 13 лінію до Нелі. Застав її дома, але про Льолю вона нічого нового не сказала. Ще вона стороною закидала, щоб я зостався підночувати. Та я, щоб відкараскатися, пообіцяв иншим разом і побіг. По дорозі враз пригадав за старигана Анатолія Федоровича.

— Тю ти, чорт забери!.. Та, може ж, вона в нього живе? Це ж так можливо.

За якийсь час був уже перед великим будинком на вулиці Короленка. Піднявся сходами до його кватири й зупинився:

— Як же почати розмову з ним? Як до нього під'їхати?.. А, буде як буде.

Постукав. Відчинила якась дівчина.

— Пробачте! Анатолій Федорович дома?

— Дома... Але вони зараз... постривайте хвильку!

Дівчина зникла за дверима. Згодом повернулася і винувато заблимала очицями.

— Нема Анатолія Федоровича вдома. Я помилилася...

— А ви не... той... ви часом не брешете?

Де в мене така нахабність узялася? Просто аж здивувався. Та не будь тої нахабности, я б, може, і не побачив старигана. Не встиг я й подумати, що далі говорити, як раптом з-за дверей почулося:

— Заходьте, заходьте!.. То ми пожартували.

Говорив сам старий. Я зайшов до вітальні, не скидаючи кашкета, запитав:

— Ви будете Анатолій Федорович?

— Так-так...

— Дуже приємно. А я брат Льолін... Ви знаєте таку?

Стариган враз ізігнувся, як песик, і переступив із ноги на ногу. І таким же він здався тоді нікчемним, що хотілося плюнути йому в морду. Занінікав:

— Льолін?.. Льолю?.. Щось не пригадую.

— Як не пригадуєте?.. Жінки своєї не пригадуєте?

— Жінки?.. Ніякої жінки в мене не було... Ви, мабуть, помилилися, товаришу?..

— За кого ви мене тоді вважаєте?.. Я, здається, ще з глузду не з'їхав і рахувати вмію. Будинок № 105, кватира 11.

— Так-так... Льолю теж одну я знаю... Та чого ми стоїмо тутечки? Прошу до кабінету!..

— Дякую, мені й тут добре. Ви краще скажіть мені, де вона зараз?

— Де вона?.. Пробачте. Я хотів вас об цім запитати... Я їй трохи винен, той... Ось постривайте!

Дідусь хутко повернувся й зник у сусідніх дверях. За мить повернувся з якимись папірцями в руках.

— Будь ласка, товаришу!.. Передайте це їй. Я вас прошу!..

У моїх руках зашелестіли два червінці. Я кинув їх йому в морду й вискочив на сходи, навіть не попрощався. Що так грубо я повівся з стариною, мені не свербіло. Було навіть втішно від цього. Приємно і втішно...

Коло воріт я налетів на якусь жінку. Попрохав пробачення й запитав:

— Скажіть, хто живе в одинадцятій кватирі?

— В одинадцятій?.. А хто його знає... Говорять, що професор якийсь чи абликат.

— Не знаєте, ну й добре. Бувайте здоровенькі...

На розі озирнувся. Жінка стояла на тому ж місці і дивилася мені вслід. І чомусь мені здалося, що вона іронічно посміхається й думає:

«От псих, видко, якийсь!..»

Над цією думкою замисливсь:

«А чи й справді я не схожий зараз на психа? Га?.. Гасаю по місту, як неприкаяний, і шукаю вітра в полі. Слово чести, в мене не всі вдома!.. Ану дай перевірю!»

Я повертаюсь назад і прямую до жінки. Нахабства в той вечір було — хоч відбавляй. Запитав у неї:

— Скажіть, чого ви дивилися мені вслід?..

Жінка здивовано глянула на мене:

— На вас дивилася?.. То вам привиділось... Я п'янюгу свого виглядаю...

Побіг далі. На Садову, на Широкий Проспект. Забігав у всі ресторани й пивнушки. Ще раз повертався на Садову й знову на Широкий...

Не знайшовши Льолі, не розузнавши навіть нічогісінько за неї, повертався, змучений, додому. Стомився і фізично, і морально. Як ганчірка та... Плентався по вулиці і, коли помітив, що йду повз Сашину кватиру, зрадів цьому, як порятункові.

Відпочину трохи й погуторю з ним. Він такий симпатичний хлоп'яга. Йому можна про все й розповісти. Може, що порадить. Сам з собою я вже не зволодаю...

Зайшов, але його не було вдома.

— Пішов кудись,— відказала господиня.— А прийде не говорив коли...

Я забрався до його кімнати, упав на ліжко і так лежав з півгодини. Думав... Чого тільки не передумав тоді. А нарешті, щоб трохи розважитись, сів до столу й почав перекидати книжки. Набридло й це. Поліз по нишпірках: знайшов цілу колекцію листівок із голими жінками, жмут листів. У столі в шухлядці лежав ще якийсь конвертик із квіточкою зверху. Власно не конвертик, а секретка. Ну, звичайно, рука мимоволі потяглась до неї. Розкрив (була вже розпечатана) і дивлюсь. Довго нічого не розумів...

Що за єрунда?.. Що за конспірація?

В секретці було написано:

«Льочоцпі ш репе. Шілір чоцип. Зеця Носекіш».

Довго ще крутив секретку в руках. Хотів уже класти її на місце, як ураз пригадав...

Та й дурень же якийсь писав... Та це ж кожен школяр знає...

Розшифрував:

«Сьогодні в мене. Вісім годин. Федя полетів».

Мене немов окропом ошпарило. Я схопився на ноги — і не знаю, в який уже раз,—на вулицю. Навіть з господинею не попрощався. А втома враз де й поділася. Наче й не ходив, і не бігав... Скочив на візника — і в центр. Всю дорогу горів і лаявся. Гикалось, мабуть, Ніні, перепало й Саші.

Коли ж вони знюхались, гади?.. Та тиждень же як познайомились. Це ж було, здається, у той вівторок на репетиції?.. От гади!

Приїхав до неї. Не роздумував довго — постукав. Відповіди не було. Постукав удруге, прихилився вухом до щілини в дверях. Почулися легенькі кроки по підлозі й затаєний шепіт. Потім кроки стихли. Я втретє постукав що мочи. І на цей раз недаремно: з-за дверей почулося:

— Хто там?

— Я, Ніно Сергіївно... Відчиніть!

— Владя?!. Але ж я сплю вже...

— Я на одну хвилинку!!. Негайна справа!

По павзі заскиглив ключ. (Так знайомо, як тоді, в перший раз). Двері напів відчинились і Ніна висунула голову.

— Ну, що скажеш, золотко?.. Говори швидше, чоловік дома...

— Дозволь зайти до кімнати!

Що б вона відповіла на це — не знаю. Я не чекав відповіди... Правою рукою відчинив двері, а лівою обхопив її за стан. Опинилися в кімнаті.

— Що бо ти робиш?.. Владю!.. Я ж тепер пропала..

Я мовчки намацав на стіні виключателя й повернув.

— Здрастуй, Нінусю!..— І потім що духу гуконув:

— Ей, Сашо!.. Де ж ти заховався? Вилазь, голубок...

Я не бачив, що з Ніною тоді сталоя. Мабуть, остовпіла. Мотнувся до другої кімнати й з-за гардероби витяг Сашу.

— Чого ж ти сховався? Від свого товариша сховався?.. Соромно, Сашунчик!

...Як очманілих, позводив я їх докупи й запропонував сісти до столу. Сів і сам. Налив по келішку всім і... (А на столі самовар. І чашки, келішки, закуска. Повен стіл).

— Вип'ємо, голуб'ята!.. Мені так сьогодні сумно. Ну, за чиє?.. Ніно, говори!

Мовчала. Мовчки випили, далі й по другому. За третім Ніна відмовилася. Підвелася. Стала коло стінки. (Руки за шию, а очі непорушні — кудись). Тихо... Я пив келіх за келіхом — сам пляшку до дна. Потім схопив другу й нахильці дудлив...

Павза. Тиша. Нудь...

— Сумно, Нінусік! Чуєш?.. Заспівай отієї!.. Як її?.. «Сум і тоска безисходная...» А?.. Мені вона так подабається...

Павза.

Від гнітючої тиші мені зробилось моторошно. Я стиснув кулаками голову й так застиг... По хвилі почулися кроки. Ніна підійшла до столу.

— То... товариші! Не читали сьогоднішньої газети?.. Інтересно!

«Вбивство на вулиці Енґельса.

Вчора в чекальній кімнаті вендиспансеру до гр. Гафізової підійшов невідомий і запропонував їй пройтися на вулицю. Гр. Гафізова відмовилася. Тоді невідомий вихопив з кешені бранінга і, гукнувши «Не підеш!», вистрілив їй у груди. Знялась метушня, але невідомий вихопився на вулицю й зник. Гр. Гафізова там же і вмерла. На попередньому слідстві виявилось, що вбивця давно вже вісліжував її. На запитання одного з хорих, навіщо йому вона, він відказав: «Хочу коцнуть заразу. Сифоном нагородила». Але, видко, не наважувався й тільки вчора виконав свій замір.

Маленька подробиця: покійниця два тижні тому вийшла заміж. До того вона була повією. Діводче прізвище її Грінберг».

Я схопився на ноги, руками потягся до газети... Та нога якось зачепилась за ногу, в голові загули джмелі і я простягся на підлозі...

Харків
Зима 1927/28 року

АЛІМА

В клубі Енського полку йшла татарська вистава. Я сидів у куточку й уважно слухав, хоча нічого й не розумів. Коли публіка сміялася — і я сміявся, публіка зідхала тяжко — і я зідхав... Підчас антракту стало вже зовсім сумно: жодної тобі знайомої людини, ні з ким поговорити, розважитися. Нетерпляче чекав дії, бо мною заволоділа одна артисточка... Іменно артисточка, бо була така маленька-маленька... По ролі звали її Алімою. Дивився — не відривав очей:

Ех, чорт забери! Гарна дівчина...

Підсів ближче, далі — ще ближче... Вже Аліма перед очима...

Ні, таки й справді вона гарнесенька і грає гарно. От тобі й татарка!.. Треба буде познайомиться.

Надходив фінал. Публіка в залі — ані телень. На сцені Аліма і Равхат, її коханець. Забралися за руки, щось тихо розмовляють... Я напружив очі, боюся ворухнутися, змигнути. Враз мене немов щось підкинуло: Аліма заспівала. Заспівала якоїсь сумної-сумної татарської пісеньки... І мені чомусь вчулась у тій пісеньці своя журлива українська мелодія. Вслухаюсь і не вірю: на сцені співає Аліма-татарка, а десь у мені, десь всередині співає українка.

Кінець, урвалося. Клята завіса сховала від мене Аліму... Виходив з залі неохоче, з якимсь піднесеним, болючим настроєм. А круг мене тільки й чулося.:

— Аліма, Равхат... Равхат, Аліма... Якші, бек якші...

І мені раптом замануловя почути своє слово, заманулося почути замість «якші, бек якші» своє «гарно, дуже гарно»... Бо й справді ж Аліма гарна.

Ех, якби оце вона була українкою. Ну й устругнув би я українську виставу...

В уяві почав переробляти Аліму в українку, в уяві бачив уже, як Аліма в керсетині, у вишиваній сорочці, у віночку, заливається соловейком:

Ой вербо, вербо, де ти зросла,
Що твоє листячко вода знесла...

А вона б заспівала... О, Аліма б заспівала... І, захопившись, непомітно для себе замугичив півголосом:

Ой знесла, знесла тиха вода,
А я молода, як ягода...

Раптом мені вчулося, ніби ззаду хтось підспівує. Я хутко озирнувся і аж здригнувся від несподіванки: переді мною стояла Аліма...

— Чого ви так злякалися, товаришу?

— Ні-ні... Тут хтось співав... мені здалося...

— Ви співали, а я підтягнула. Мені страшенно подобається ця пісня.

— Ви її знаєте!?

— Як же! Рідна...

— Що?..

— Рідна, говорю.

— Та ви... Ви хіба українка?..

— Сама справжнісінька! З Маріуполя.

Мені від несподіванки й дух захопило.

— Та невже-бо, справді?..

— Чого ви так скрикнули?..

— Та як же не кричати... Мені хочеться зараз на всю Казань закричати...

— От вам і на!.. Чому?

— Від радости... Два роки не чути жодного українського слова і раптом... Ви мені, звичайно, пробачте, але я не можу... Мені хочеться зараз співати, танцювати... (Звичайно, тут радість була зовсім иншого характеру, але чого з запалу не скажеш...).

Слово по слову — познайомилися. Виявилося, що Аліма була жінка начальника цього ж клубу. Натякнув за виставу. Мою Аліму немов підкинуло:

— Ви серйозно?.. Так давайте, давайте... Та чого ми стоїмо, сідайте!

Сів поруч неї і тільки тепер помітив, що круг нас зібралося чоловіка з двадцять цікавих і уважно слухають нашу розмову. Їм, певно, було цікаво чути українську мову. Деякі перемовлялись з Алімою коротенькими реплікам, вона весело по-татарському їм відповідала.

— Так що ж ми влаштуємо, га?

— Що влаштуємо?.. А що б вам хотілося, наприклад?

— Мені дуже хочеться зіграти «Наталку-Полтавку»:

— Наталку?.. Якші, якші!

— Тільки як би швидше. Страшенно хочеться грати. Чотири роки не грала...

Вона схопилася з місця і пішла, співаючи, танцювати.

Полюбила Петруся
Та сказати боюся:
Ой, лихо не Петрусь,
Личко біле, чорний вус...

— Стривайте! — зупиняю її.— А де ж ми ще українців візьмемо?

— Знайдемо... Усю Казань облазимо, з-під землі видряпаємо...

* * *

Читав я десь на кіноафіші: «Раз гарна баба — успіх ґарантовано». Це по-їхньому зветься «установкою». Підписуюсь обома руками: раз Аліма гарна — діло в мене піде. Клята дівчина підіймає настрій і енергію... Ну, про це потім — біжу на репетицію. Аліма грає Наталку, я Петра. Инших персонажів теж підібрав. Трохи не той, але зійдуть. Тут важна Наталка, а Наталка на ять. Репетиції йдуть, як по маслі пливуть. Акомпаніятор попався — просто віртуоз. Трапилась маленька запинка: це у Виборного не виходило — віддав йому Петра, сам граю Виборного...

Якось увечері кличе Ахмет, чоловік Аліми, до себе:

— Приходь, іпташ [1], побалакаїм.

[1] Товаришу.

Я, звичайно, не від того. Одне те, що Ахмет хлопець таки гарний, а друге — Аліма!.. Сиділи, говорили, чай пили. Аліма дзвоником заливається (власно її Анею звати, але мені дозвольте Алімою називати. Що ж, як так подабається). Згадала, як колись у Маріуполі на сцені грала, як в Ахмета закохалася:

— Українка, а за татарина заміж вийшла...

Сміється, пустує, потім як засипе по-татарському, як горохом об стінку.

Ахмет — собі, а я сиджу тільки, очі витрішивши...

«Чорт їх відає, про віщо вони таранторять. Мо, вони, з мене сміються?..» Сумно стало, противно... А хтось із середини ніби дратує:

— Дурень, дурень... У кого ти закоханий? Ти ж глянь, як вона коло Ахмета увивається...

Враз Аліма немов прокидається, блискає очима і пускається в танок:

Эх, яблочко,
Куда котишься...

Де й настрій знову взявся!..

* * *

Так в Ахмета Аліма — українка.
А у мене Ніна — козачка з Дону...

Аліма — це вогонь, краса. Одним поглядом зачаровує... А як заговорить, усміхнеться... Ех!

А Ніна:

— Доки ти будеш дурня точити? Коли ти кинеш оті дурацькі комедії? Тобі вже двадцять п'ять років...

— Не розуміє, бісова лялька. Їй аби нове плаття, панчішки фільдеперсові, брилик шовковий...

А може й Аліма така?.. Мо, вона тільки зараз подобається? Може, вона й не гарна зовсім?.. Треба придивитися пильніше, треба заглянути в душу! Але як його заглянути, коли Ахмет завжди стирчить над душею?

— Українська мова,— говорить, — подобається.— І сидить на сцені.

— Хм, мало чого мені не подобається...

Якось Аліма не прийшла на репетицію. Не прийшла день, не прийшла й другий... Третього з'являється й говорить, що все з Ахметом покінчено. Пішла моя голова ходором:

— Ех, момент... Та біда — Ніна, та ще й з «зачатієм»... Оця мені Ніна!»

Став розумом розкидати, плани різні планувати. Раз навіть Аліму додому провів (жила в подруги). Та що з того?.. Як приятель, товариш, і не більше. На більше духу не вистачило, побоявся:

— А що, як вона та «атанде заломить» і Ніні похвалиться?.. Біс її знає...

Поки я плани розплановував, а вони й помирилися. Ахмет з Алімою помирилися...

— А, щоб вас лиха година мирилася! Хіба так сваряться?.. Ви б у нас з Ніною повчилися. От де краса: инколи й з синяками по три дні носимося.

Але надія жевріє, надія живе. Коли раз посварилися, то треба й удруге чекати. Це вже такий закон...

А тоді вже не вдарю лицем у багнюку, тоді обов'язково...

— Але Ніна, як же Ніна? Вона ж як довідається, то таку еволюційну боротьбу оголосить, що все на світі проклянеш... Та й жалко ж: все-таки жінка, половина, можна сказати...

— Ех, де той соціялізм?.. Де та вільна любов?..

* * *

Десь на Україні, там провадиться українізація.

А тут, у Казані — татаризація.

Афіші написав українсько-татарською мовою... А балачок, балачок скільки! Куди не повернешся,— скрізь тільки й чуєш, що українці появилися.

Росте настрій, росте.

* * *

Початок рівно о дев'ятій. Публіки — яблуку ніде впасти. Музика ріже, аж у вухах лящить. Настрій на 120.

— Даю третій дзвоник, приготуйтеся! Аліма чи то... Наталко, глядіть же, той... Та ви мене розумієте?..

— Розумію, розумію!

Завіса пішла. Мій віртуоз ударив по клавішах...

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться...

Сумними хвилями покотилося по залі. Публіка завмерла, публіка — один слух. Роти навіть допомагають...

А Наталка заливається, Наталка душу всю вкладає, посилає глядачам...

Ой як болить моє серце,
А сьози не ллються...

Мій вихід...

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда...

Усміхаються в залі, заливаються реготом, регочуть до кінця... Завіса.

Довгі несамовиті оплески. «Біс, біс!..».

Антракт. Боже мій!.. Як посунула публіка за куліси, як почали нас гойдати. Ніколи ще зі мною такого не траплялося: вітають, тиснуть руки, дехто обіймає... Наталку просто на руках носять, цілують.

— От так українці! От так постановка!..

А я так поважно:

— Не дамо в кашу наплювать! На те ми й українці.

Другого дня красувалися скрізь афіші: сьогодні знову «Наталка-Полтавка». Ціни на квитки підвищені. Третього дня приїхав з табору Енський авіозагін — дайош знову «Наталку-Полтавку». А четвертого — посипалися до мене заяви: «Прохаю пріняті в «укрдрамгуртку».

— Та ви ж мови не знаєте?

— Виучім. Прімі только...

Наталка-Аліма стала темою для всіх балачок. Деякі балакуни заходили занадто вже далеко і ловили зручного моменту, щоб повести мене й Наталку до буфету. Власно я був за приший-кобилі-хвіст, бо їм

потрібна була тільки Наталка. Врешті цей буфет став мені в печінках: вони їй ляси підпускають, а я сиджу мов той дурень. Не почувають, остолопи, що я й сам не від того, щоб позалицятися до неї.

Пройшло декілька днів. Публіка просто вимагає вистави. Аліма ластівкою цвірінькає та прохає...

— Щось вона занадто ласкава зі мною. Чи не закохалася і вона в мене?..

Але практично підійти — боюсь.

— Що, як гарбуза піднесе? Пропаде к бісу вся енергія, загине й гурток.

Ночами не спав, думав. І якось в голові зародилася думка: інсценувати свій підхід до Аліми... Щоб було просто й непомітно. Сказано—зроблено. Гаряче беруся за роботу — і за три дні інсценовка (власно не інсценовка, а ціла п'єса) готова. В ній я виводжу двох молодят, які закохані одне в одного, але бояться це виявити. Потім, по ходу п'єси, вони потроху облащуються, облащуютья, і нарешті доходить до поцілунків.

— Правильно! Я граю Гриця, Аліма — Зіньку. Коли підчас гри вона буде відповідати насправді, значить вона не від того, щоб поженихатися зі мною.

* * *

Мій план реалізується. Все йде — краще й бажать не треба: артистів — хоч проганяй, хор виходить на славу, танцюристів аж п'ять! Аліма голубкою коло мене в'ється, а я... та що там я? Відомо вже...

До того ще й Ахмет став рідко показуватися. Коли-не-коли на сцену з'явиться. Навіть Ніна якось змінилася: то все лайкою дома зустрічала, а тепер завжди лагідна, приязна...

Ніни й Ахмета найдужче я боявся: Ніна, коли б довідалась, очі б мені повидирала — це факт. Та й Ахмет би так не подарував: хлопець гарячий.

Іще одне турбувало — це мої артисти: добра половина була закохана в Аліму...

— Що, як хто попередить?.. Треба не ґавити.

Настав довгожданий день вистави. Я страшенно нервуюся: сьогодні вирішується моя доля... Нарешті й початок. Я лежу на сіні — сплю. Зінька, співаючи, збирає в лісі полуниці. Далі наша зустріч, наївні балачки, переглядування... Підходить до того місця, де вже й обніматися. Нервово напружений... Поклав їй голову на коліна, вона, говорячи, якось зиркає мені у вічі... Очі щось говорять, але що — не зрозумію... Ні, брешу: раз глянула глибоко-глибоко... Але тільки один раз, і я не впевнився, чи то вона граючи, чи насправді... Потім злегенька обіймаю її і раптом... вона виривається й тікає.

— Тю, біс тебе бери! Та це ж по п'єсі так. Було б цього не писати... Ех!..

Завіса. Грім оплесків: «Біс, біс!..». Знову набігли шануватели. Знову хвалять-вихваляють, але мені не до того:

— І якого я біса не вставив там цілування?.. Так гарно йшло і на тобі!..

Дія друга. Спершу співи, танці. Далі наша сценка з Зінькою на перелазі. Наближалося головне місце:

— От сяду, обійму, далі так ніжно й жагуче поцілую... Цей поцілунок буде відповіддю на її таємницю.

Сіли, говоримо... Потрошку присуваюсь, присуваюсь, беру її за руку. Рука така тепла-тепла, аж гаряча... І Аліма гаряча. І тільки-но я обняв її, притис до себе, як щось загуркотіло і почулися оплески...

— Хто спустив завісу?.. Рано ж, чорти!

— Мені суфлер сказав... Знак подав.

— Щоб вас чорти спускали... Миколо, навіщо ж це похоже?..

— А хіба що? Ви ж скінчили говорити...

— Кінчили, кінчили... А цілувалися?

— Єрунда... Можна й без поцілунку...

— Можна, можна... Я режисер, я сам автор... Хто більше знає?!.

* * *

Другого дня знову вистава. Заклявся ставити, доки поставлю на своєму. Скоро й початок. Бігаю, нервуюся, а вона... Зиркнув у дірочку в декорації:

— Чортів суфлер! Про віщо він з нею щебече?..

Залізли в куток, сміються, жартують.

— Що-о, невже за руки взялися?.. Їй-богу, взялися...

Вибіг на сцену, дав дзвоника.

— Ще ж рано, куди?..

— Не ваше діло... Суфлірувати сідай ти, Йване. Миколо, геть к бісу зі сцени!

— А це чому?..

— Чому, чому? Згадай вчорашнє... Назаре, ставай на завісу — та гляди мені!..

— Знаю, знаю — щоб після поцілунку...

Знову голова в неї на колінах, знову вогники блискають в очах, а далі...

Ех, хороше, братці, отак працювати!.. Всім клубним режисерам так робити раджу: знайдіть собі Аліму чи там Ліду, Ніну, Сіму — робота буде.

* * *

Прийшов якось Ахмет хмурий-хмурий...

— Чого ти?

— Розвод хочу взяти...

— Як, чому?

— Не хочу так далі жити. Або зі мною, або к чортам...

Полізли, полізли по мені мурашки:

— От тобі й на! Чи не взнав часом?..

— На от, читай.— Витяг якогось листочка, кинув мені.

«Люба Наталочко...— Писав літун Енського авіозагону,—чому ж Ви нічого не відповідаєте? З двох листів, що я послав, Вам усе зрозуміло...»

— А от другий, от третій, четвертий, п'ятий... Навіщо це схоже?..

Відлягло трохи в мене від серця:

— А тобі що до цього? Хай собі пишуть! Вона ж не ховає цього від тебе?

— Сама віддала.

— От-от, чого ж тобі?

— Як чого?.. Я не хочу, щоб їй писали.

— А вона винна в цьому?.. На мій погляд, Аня чесна женщина... Вона не проміняє тебе на якогось там харпака...

Увечері взнаю, що Аліма живе в подруги. Пішов туди.

— Алімо, що з тобою?

— Не зви мене так.

— Чому?

— Не хочу, зви Анею.

— Ну, добре... Так що з тобою?

— Нічого такого... Завтра виїжджаю до Маріуполя.

— Ти серйозно?.. чого?

— А що мені лишається робити?.. Коли потрібна буду — викличе.

— Хто, Ахмет?

— Та вже ж не який біс...

Закрутилося, завертілося в мене в голові:

— Як, Аліма поїде, Аліми не буде?.. Ні-ні-ні... Цього не може бути! Треба щось робити. Але що?.. Одружитися? Так Ніна, дитина...

Хапаю її за руку, тисну до грудей:

— Ні, Аню, ти мусиш зостатися... Це ж для мене ніж у серце... Ти ж для мене все...

— Чудак!—глянула у вічі тепло-тепло.— Ну як же бути?

— Поки-що тут житимеш, а далі... Далі я на все піду, на все згоден...

— На що, наприклад?..

— На що?.. Все пошлю до чорта... Візьму розвод з Ніною...

Притис міцно її до себе — боявся, ніби хто забере. Вона притулилася, як кішечка, і ніжно гладила мою руку:

— Єрунда, голубе, єрунда...

— Чому? — Запитався так, ніби сердився. Стиснув пальці її, що вона аж крикнула від болю.

— Ну й чудний же ти який! Чи чудний, чи дурний... Ти ж уже не маленький і мусиш розуміти. Окрім цього...

— Що «окрім цього»?..

— Є причина, що звязує мене з Ахметом...

— Що-о?!.

— Уже чотири місяці...

В мені все похололо й осунулося: виходить — міняв так на так...

Пройшла хвилина, друга...

— Ну, іди собі... Коли їхатиму, прийдеш попрощатися, іди...

Всім єством прилипла до мене, обдала гарячим подихом, прикипіла солонуватими від сліз губами до моїх уст...

Прийшов додому як розбитий. Ніни не було — десь пішла. Ліг на ліжку, увіткнувся головою в подушку... Роєм понеслися думки, одна за одною, одна сіріша другої... Далі схоплююся з ліжка, сідаю до столу, починаю писати: «Слухай, голубочко! Ну як же бути?

Я не можу без тебе зостатися. З тобою вкупі поїде моя радість, моя любов, моє все-все... Без тебе — я суха, мертва дровиняка, що ні нащо не здатна...»

— А далі що?.. Далі — тпру... А цікаво, як буде при соціялізмі? Невже й тоді мої нащадки будуть в отакому тупику?.. Ні-ні, тоді — раз, раз і готово. Бідна моя голова — чому я родився не при соціялізмі?..

Маленька павза, пишу далі:

«Ні, ти мусиш бути моєю. У мене теж така історія... Власно не в мене, а в Ніни. Але що з того? Ми мусимо піти на всілякі жертви. Без жертов щастя в світі не буває. Твоя дитина буде моєю дитиною...»

— Стрівай... А хто ж буде батьком моєї дитини?.. Ні, це не терпить ніякої критики...

Порвав листа, почав нового:

«В крайньому разі можна на посаду влаштуватися, я буду допомагати. І більшого нам не треба. Хай живе вільна любов!..»

— Ні, це теж не чесно... Не чесно й соромно: збігатися день по закутках, ховатися, завжди бути обережним... А втім: що таке чесність?.. Єрунда! Всі так роблять — чому мені не можна?..

Уже в жар почало мене кидати, холодний піт на чолі виступив. Пишу далі:

«Взагалі треба вийти якось з цього зачарованого кола. Треба обговорити детальніше — може, що й вигадаємо»...

— Та це ж я можу й так їй сказати? Навіщо ж писати?..

Порвав листа на дрібненькі шматочки, ліг знову на ліжко...

Прийшла Ніна. Кинулась до мене, обіймає, цілує. І така мила-мила...

— А я оце в Люсі була. Ми що-вечора з нею гуляємо...

— Гуляй, гуляй,— думаю,— баба з воза — кобилі легше...

* * *

Кажуть: без контрастів життя було б нецікаве. Правильно. Контрасти є й будуть... Ради контрасту, мабуть, і Ахмет з Алімою знову зійшлися. А мені що?.. Розвязалося моє болюче питання. І без соціялізму обійшлося: гуляємо собі помаленьку, репетируємо... І люди, і ми задоволені.

...Гуляємо. А ніч така гарна, така гарна... Аліма прилипла збоку і воркоче, воркоче...

— Ну, куди підемо?

А мені все рівно...

— Ахмет дома?

— Ні, десь на конференції.

— Так підемо в Панаєвський [1].

— Тільки нелюдними вулицями, щоб з ким не зустрітися...

Одна вуличка, друга, третя... Скоро й Панаєвський... Враз із-за рогу налітаємо на другу парочку... Налетіли й стали. Стали й мовчимо. Мовчимо й дивимося... А вони на нас дивляться. Мовчать і дивляться...

— Ну, що ж, здрастуйте!

— Здоров, іпташ, здоров...— простягає руку.

— Так і ви ж здоровкайтесь,— це я до наших компаньйонок, а вони в розтіч і тікати.

— Е, ні-ні, стійте, голубоньки! Ахмет, переймай.

Половили, позводили до купи, стоїмо...

— Ну, що ж далі робити будемо? Ніно, Алімо...

А вони в хусточки кутаються, хникають... Плачуть чи регочуть.

— Так отакий ти, голубе... Не ждав!

— Ніколи й я не надіявся...

— Як же так?

— Та як бачиш...

Постояли, помовчали і пішли вздовж по вулиці. Ми з Ахметом з боків, а половини посередині. Смішно було й ніяково. Смішно й соромно...

— Ну й Ахмет, ну й Ніна!.. Не дали в кашу наплювать.

Зайшли в ресторан. Замовили дюжину.

Я:

— Так за чиє здоров'я?

— Пий за своє, а потім побачимо.

Випили, закусили.

— Ну, товариші, так мінятися, чи що, будемо?

— Як?!

— Так на так... Ти береш Ніну, а я беру...

Дівчата з місць — ми посадили.

[1] Сад у Казані.

— Згода, Ахмете?

— Та як же?.. Аня, той...

— І Ніна, той...

— Що «той»?

— Та той... Так на так виходить. Тільки й ріжниці: в тебе буде українченя, а в мене — татарченя...

Останнє зусилля — і дівчата в двері й на вулицю... Ми з Ахметом ще сидимо й мовчки допиваємо дюжину...

Харків
Зима 1926/27 року

ЇЇ УСМІШКА

В курйозну історію раз я ускочив.

Було це тоді ще, коли так багато співів буяло в моїй душі, коли так бурхливо грала юнацька кровь. Тоді, коли так хотілося когось любити, за кимсь страждати і коли голову вщерть набито було різними теоріями, а в животі тужно бурчав студентський обід.

Тоді це було...

Гарний був час: що-ранку нашвидку схопишся з ліжка, так-сяк зодягнешся, в одну руку схопиш книжки, в другу шматок хліба і біжиш...

Завжди бігав: голову вниз, руки в кешені і — раз-два, раз-два!.. Бувало, часто підіймеш голову, глянеш навкруги, а ти біс його й зна де за містом.

Про одяг не питайте. Ходив звичайно зодягнений: червоне галіфе, сорочка вишита українська і дерев'яшки на ногах...

Харашо!

А по весні, забув уже якого року, і добре причепурився. Пригадую, одержав я тоді з «АРА» вбрання, черевики... Зодягся, глянув у дзеркало — і сам себе не впізнаю:

Джентльмен, справжній тобі джентльмен!..

Вузенькі рябі штанчата, піджак із круглими полами, на голові бриль. Дай ковінечку в руки — і американець. Не гармоніювали трохи тільки величезні боти на ногах та полотняна сорочка вишита.

Одяг цей і побут трохи був змінив мій: хліба в кешенях не носив, а їв завжди в їдальні, ходив хоч і швидко, зате поважно так і голову вгору. Можливо, завдяки одежі тій і трапився зі мною цей курйоз, оця історія.

Одного разу, ідучи глухою вуличкою, помітив я, що з вікна одного з будинків, на другому поверсі, на мене пильно дивиться якась дівчина. Чи дівчина, чи, можливо, і дамочка — я, звичайно, тоді не знав. Факт той, що дивилася, і навіть пильно дивилася. Поминувши будинок, я ще раз зиркнув назад: дівчина сиділа в тій самій позі, що й раніше, і, як мені здалося, навіть посміхалася. Та де там — просто сміялася.

«Що за біс? — думаю я.— Це не спроста. Тут щось, того...»

Цілий день той дівчина не виходила мені з голови. Не знаю, як уже я сидів на лекціях, а тільки, як вирвався з авдиторії й пообідав, знову подався на ту вуличку.

Де ж той будинок?.. Ага, он...

Обсмикався я трохи, поправив бриля на голові, рукавом навіть ботинки тернув, щоб дужче блищали, і пішов так поважно, не поспішаючи.

Іду, а очима тільки зирк-зирк угору до других поверхів. От і будинок той, от і вікно третє від краю...

Невже не вигляне?..

Пройшов ближче — не виглядає. Оглянувся — не видко нікого. Я тоді знову назад — вікно таки зачинене. Ще назад — ні гу-гу. Так пройшовся либонь разів із п'ять. Може б, і до вечора ходив, та якийсь «дядя», що сидів коло сусідського будинку, якось із недовір'ям запитав:

— Чіво ви, гражданін, тут шляїтесь?

Нічого йому не відповівши, я хутко повернув із вулички й сердито почвалав до інтернату.

Другого дня мене знову потягло піти тою вуличкою. Ішов і думав:

«І як я раніше її не помітив? Частенько ж ходив сюди і не помічав...»

На цей раз і причепурився вже я краще: поголився, в товариша сорочку ситцеву позичив... Іду так браво, широко розмахую руками. Ось і будинок скоро. Ближче, ближче... Окації біля вікон... Ще ближче і... о, радість! — вона сидить на вікні й ніби мене піджидає. Зустрілися поглядами. Іду і не зводжу очей... Вона теж зиркає з-під лоба і... посміхається. Я зупинився проти неї і не знаю, чи щось треба сказати, чи запитати... Стало страшенно чомусь ніяково. Нарешті якось раптово, не знаю для чого, випалив:

— Здрастуйте!..

І чемно вклонився... Взагалі все це трапилося так несподівано, що я й сам цього не сподівався. Став проти вікна мов укопаний і не знаю, що далі робити. Почував, що я тисячу разів змінився на виду, що я стрешенно, мабуть, комічний...

Звичайно, це все тяглося якихсь десять, п'ятнадцять секунд, але мені здалися вони за цілі години.

Не знаю, як дівчина себе почувала, одначе на моє привітання вона відповіла. Що саме, а відповіла. Це мене підбадьорило. Я знову підвів очі і хотів тільки щось промовити, як раптом вікно зачинилося, а перед моїми очима забілів якийсь папірчик. Папірчик покружляв трохи в повітрі і впав на тротуар.

«Невже записку кинула?» — подумав я відразу і, піднявши папірчика, пробіг по ньому очима. Там було написано:

«Вісім годин увечері. Комсомольський сквер».

От і покумекайте: самої чистої марки роман накльовувався. І не вірилося...

Якийсь харпак (цеб-то я), сіряк — і така записка...

Добіг я до якогось скверика, став коло дерева і ну читати знову записку.

— Ні, тут щось инакше, щось инакше, голубочко! .. — аж крикнув я.

Чи не Керзонова рука до пролетарського студентства простягається?

Якийсь дядько, що йшов собі алеєю, раптом зупинився й вирячив на мене очі.

— Що говориш, синку? Керзон знову починає пакостить?

— Який Керзон?!?

— Та ви ж сказали... Може, знову ультиматум?

— Нічого я не казав...

Бачу — ще хтось зупинився, за ним іще хтось. Чую:

— Що, ограбили?.. Ракалія напала?..

Мене вже злість заїла:

— Кого ограбили?!. Чого вам треба від мене?..

А тут іще підходять, ще підходять... Цілий натовп зібрався коло мене. Тут не знаю на яку ступити від радости, думаю бігти в інтернат приготуватися до побачення — і пробратися не можна...

Нарешті рішуче ступаю в бік і хочу протискатися на простір. Навіть тітку якусь штовхнув у бік... І тільки-но вибрався з натовпу, як раптом збоку почулося несамовите жіноче галасання:

— Ой рятуйте, людочки, гроші витягли!..

І зараз же декілька голосів хором:

— Ловіть! Держіть! Злодій!..

А далі хоп мене хтось за шиворот:

— Куди? Ич, гад вонючий! Тікати!..

Я й отетерів:

— Що таке?!. В чому справа?..

А кругом — людей, людей... Крик, галас... Жіночий плач... І чийсь кулачище мені під носа:

— Де гроші? Віддавай!..

— Які гроші?!?

— Та що ти з ним церемонишся! Бий його, сукиного сина!

Отут уже не в жарт я перелякався. Стою, дрижу і лупаю очима. Сам був свідком, як отако когось схопили і мало до смерти не забили. На моє щастя, десь узявся міліціонер. Заспокоїв трохи публіку, став мене допитувати.

Що ти в біса робитимеш?.. Що вже йому не говорив, чим не виправдувався — не допомогло. Виходило, що я витяг у баби гроші. А вона ж, чортова лялька, вчепилася мені нігтями в руку і ніяк не відчепишся...

Всилу витяг мене міліціонер із натовпу і потяг у район. Ніколи, братці, в ньому не був — отже довелося. До вечора сиділося ще так-сяк, а коли смеркло, то ледве не збожеволів. Та ще, як на зло, годинник над головою:

— Тік-так... Тік-так...

Нервуюся, що-хвилини поглядаю на нього, лаюся...

От уже й вісім скоро. Це вона збирається там... Через хвилин десять вийде з дому, а о восьмій уже буде чекати...

— От чорт!.. От!..

Пробило вісім. Я несамовито схоплююся й просто кричу на чергового, вимагаю, щоб випустив. А він хоч би що:

— Будете бушувати — і до ранку не випущу...

Що ти йому скажеш? На нього не вір... Схопився я за голову, сів у куточку і мовчу вже. Годин зо три, мабуть, так просидів. Потім прийшов начальник і таки випустив.

Хоч і пізно було, однак я ще забіг у вбиральню, там таки, в міліції, обмився гарно під краном і аж тоді вже що духу гайнув до комсомольського скверу. Звичайно, її там не було... (А може, і зовсім не приходила?). Оббігав я всі куточки, всім особам жіночого роду в обличчя заглянув... Якась дівчина щось була й сказала на це, та я не розібрав.

Нарешті, набігавшись добре, сів я на лавочці й задумався. Довго думав, а потім і кажу — таки сам до себе:

— Та й дурний же я, їй-богу! Аж свистить — такий дурний...

Схопився з місця й подався до інтернату. Одначе на півдорозі роздумався:

«А що, як вона та жде мене? Там, коло двору... Зматаюся на всякий випадок».

Дві верстви здалися за п'ять кроків: не йшов, а летів. От і вуличка. Ніде ні чи-чирк. Тільки де-не-де по вікнах мигтів вогник.

Світилося і в неї у вікні.

Їй-бо, я не помилився: вона сидить і жде мене... Жде — яка радість! Ходила-ходила, а тепер сидить і сумує... Так, їй-бо, так!..

Але як її викликати?.. Га?.. Хіба кахикнути? Ні-ні-ні!.. це некультурно!.. Але як же, як?..

Пройшовся разів п'ять до рогу вулиці — і це не допомагало. Нарешті мені прийшло таке на думку: написати записку, прив'язати її до камінчика й кинути у вікно.

— Добре, їй-богу, добре!.. Це буде культурніше.

Написав записку, невеличку, але теплу, і, згорнувши, хотів уже кидати, як ураз роздумав:

«А що, коли вона не сама в кімнаті?.. Може ж таке бути?..»

Схилився я до окації й замислився:

«Не везе... Одне слово — не везе».

Може б, і довго знову думав, коли б не маленький випадок: на окації зацвірінькала якась пташка. Я мимоволі глянув угору:

«Тю, чогось же я думаю?..»

Через хвилину я вже був на окації. Перед моїми очима була невеличка кімната, чистенька, гарно прибрана. На столі лямпа, а коло столу сидить вона і щось читає. Лице в неї спокійне, очі втомлені і трохи примружені: здається, от-от стуляться. І більш... ні душі в кімнаті. Забилося серце часто-часто... По всьому тілі немов пролізли мурашки. Зробилося раптом ніяково і навіть страшно. Потім потроху почав заспокоюватися. Став роздумувати, як краще зробити: чи звідціля, з окації, записку кинути, чи з землі? Чи, може, просто гукнути...

В цей час із-за рогу раптом почулися чиїсь кроки. Я, як сидів на гілляці, так і прикипів до неї:

«От, чорт!.. невже йде хто?.. Увесь вечір нікого не було — і на тобі!..»

А кроки наближалися й наближалися. Здавалося, що то їде гарба з снопами і риплять немазані колеса.

Я взагалі не люблю чобіт на рипах, а в ту хвилину я їх проклинав. І вкупі з ними проклинав і того чудака, що йшов по вулиці:

«Що, як побачить, гад, і зніме бучу?.. Знову доведеться побувати в районі...»

І тут трапилося: чортові рипи зацікавили і її. Вона відірвалася від книжки й хутко підійшла до вікна. Від несподіванки я інстинктивно ворухнувся — і піді мною тріснув сучок...

Далі все змішалося в одну купу: що раніше було, що опісля — не доберу. Знаю тільки, що вона несамовито крикнула, а я хутко поліз донизу. Власно не поліз, а кинувся... Може б, і без печінок зостався, та на щастя хтось підхопив. Переді мною був якийсь суб'єкт... Він схопив мене за петельки і почав кудись тягти. Я спершу ввічливо щось став йому доводити, але він не зважав на це і все-таки тяг. Я став огинатися й нарешті боронитися. Та не так було це просто: суб'єкт загилив мені у вухо, і мені потьмарилося в очах...

Коли я трохи очуняв, то був уже в якомусь довгому коридорі. Круг мене юрмились якісь люди: чоловіки, жінки, діти... Всі заспані, розпатлані і щось голосно кричали. Коли я розкрив очі, вся ця орава накинулася на мене:

— У, сволоч!.. Попався...

— От ми тобі покажемо зараз, як по вікнах лазити! — кричали другі... А треті лізли з кулаками до мого лиця й прискали слиною...

Діло йшло, як здавалося, до не дуже гарних наслідків. Я вже навіть не виправдувався, нічого не говорив, махнув на все рукою. І навіть не махав, а тільки лежав на підлозі і, як йолоп, водив очима. І тут раптом з'являється вона... Похмура така, сердита.

Звела мене на ноги і, промовивши «дурень», повела коридором. Я мовчки, як і справді дурень, звичайно, йшов. Натовп перед нами розступився і здивовано дивився нам услід.

Да, ще почулося:

— Та вдруге щоб цього не було!.. Чуєте, Валентино Іванівно?..

— Чую, чую... — відповіла вона і вела мене далі.

«Валентина Іванівна!.. Валя... Гарне ім'я!.. — думав я. — Але куди вона мене веде? і що вона робити зі мною буде?.. А взагалі — що буде, те й буде!..»

Увійшли в кімнату. Валентина Іванівна кивком голови показала мені на канапу. Я, звичайно, сів... Потім вона пройшлась кілька разів по кімнаті і раптом, зупинившись коло мене, втупилась на мене очима й сердито запитала:

— Ну, говоріть, що це все значить, товаришу?

Я довго не знаходив слів... Потім тихо і посупившись промимрив:

— Простіть, Валентино Іванівно! Цього далі не буде.

— Я про далі не питаюся. Говоріть, що зараз усе це значить?

Я не бачив її, бачив тільки ноги. Вони нервово підіймалися то одна, то друга і злегка тремтіли.

— Чуєте, нахабо! — почулося знову. — Як ви сміли? Де ваш сором?..

Ви не можете уявити, в якому я був ідіотському становищі: і соромно, і прикро, і зло брало, і когось було шкода... Сидів і дивився в землю.

— Чуєте? Я кого питаю?..

Нарешті я видавив слово:

— Пробачте!.. Я ж не знав, що так трапиться... Пробачте!..

— Що, «не знав»? Не знав, що по окаціях не можна лазити? Говоріть, чого у вікна заглядали?

— Хотів вас бачити...

— Мене?!?

Хвилину вона стояла нерухомо. Але це одну тільки хвилину, а потім аж поступилася до мене. Стала так близько, що я відчував на собі її подих.

— Мене хотіли бачити?..

— Та нуда ж... Спізнився, розумієте. В район попав... А потім шукав вас. Увесь сквер оббігав...

— Який сквер?.. Що ви мелете?

— Я не хотів цього... Я хотів тільки записку...

— О, цього ще не доставало... Що я вам, сестра, товариш, знайома?..

— Не знайомі, звичайно... Одначе ж, ви писали до мене?

— Що?!?

— Писали до мене записку?..

Я поліз у кешеню, витяг записку і вголос прочитав: «Вісім годин. Комсомольський сквер».

— Ваша ж записка?..

Вона вихопила записку в мене з рук, здивовано на неї глянула, потім на мене, потім знову на записку...

— Моя... Але як до вас вона потрапила?..

— То вже вам краще знати...

— Вона ж тут от лежала...— Валентина Іванівна підійшла до вікна й положила записку на підвіконнику.

Я теж підійшов до неї:

— Не знаю. Мо, і лежала, а тільки записка, я це добре бачив і не помиляюся, вилетіла з вікна, і я ще в повітрі вловив її в руки.

— Не брешіть!.. Ніякої записки вам я не кидала... Я тільки причинила швидко вікно, а...

Це кажучи, Валентина Іванівна показала, як вона зачиняла вікно.

—...а записка лишилася... Де ж вона знову поділася?.. Ви взяли?..

— Ні-ні, не брав...

— Де ж вона?..— Валентина Іванівна кинулася шукати записку, але її не було. Потім знову відчинила вікно й глянула на вулицю. І раптом як зарегоче... Підбігла до ліжка, впала на подушки й почала качатися від сміху. Я довго стояв і, вилупивши очі, дивився на неї. Потім зиркнув по хаті й нарешті глянув у вікно на вулицю і... в темноті на тротуарі біліла записка... І я зрозумів усе. Схопив хутко кашкета — і в двері... Коли ж на дверях Валентина Іванівна враз мене схопила за руку:

— Підождіть, товаришу!.. Думаєте так і втекти? Стривайте!

Я переступив з ноги на ногу:

— Пробачте, але мені треба йти...

— Встигнете. А зараз...

Вона хотіла ще щось сказати, але замість слів залилася істеричним реготом. Повисла мені на руці й довго сміялася... Потім, трохи пересміявшись, потягла до столу й посадила на стільці:

— Сидіть, будемо зараз вечеряти!

Сів я і сиджу... Соромно зробилося по нікуди. Нарешті став вибачатися:

— Повірте, Валентино Іванівно... Їй-бо, я помилився!.. Здалося, що...

— Що ж вам здалося?..

— Ну, як би вам сказати?.. Іду, дивлюся — ви посміхаєтеся... Оглянувся — посміхаєтесь... Ну й подумав, грішним ділом...

— Що я зацікавилася вами? Ха-ха-ха!.. Так?

— Та нуда... Біс же його знав...

— Вірю, вірю, товаришу! Я дійсно посміхалася... Не до вас тільки... Ви мені, звичайно, пробачте... Я з вас сміялася: іде джентльмен по вулиці, цеб-то ви, товаришу, англійське вбрання на ньому, бриль і... онуча на аршин із ботинка волочиться...

— Що?!?

— Нічого! Пийте чай, а то прохолоне...

Харків
Жовтень 1927 р.

ВЛАСТЬ НА МІСЦЯХ

(Щоденник товарища Юхна - Пролетарського)

Ні, почну, мабуть, знову писати. Олівець і папір є, було б про віщо. Одне погано: ніяк не діждуся «знаменательного» дня, щоб з нього почати. Але одначе не журюся: от уже п'ятий місяць, як немає перевороту, а мусить бути.

А поки-що так, між иншим, почну... Стривай, а число? Сьогодні 14... або ні — це ж по старому, а я революціонер. Писатиму по новому...

27 листопада 1919 року. Ітак, починаю, напишу й сховаю... Ех, жаль того щоденника! Півроку ж писав, картинками уквітчав і на тобі: прийшов Тиміш Курган, прохає, що почитать, я візьми й дай йому щоденника, думаю: «Хай почитає чоловік — мо, похвалить!»

А він, супостат, на цигарки попалив... Ні, тепер уже ніколи цього не допущу, не дІжде. Буду писати, писати й писати, аж поки постаріюсь... а потім дітям та онукам і читатиму.

4 грудня. Та й довго ж нема перевороту, набридло ждати. Погано бути революціонером!

11 грудня. Дядько, в якого я цю ніч ночував, спитався:

— Якої ж ти партії, що ховаєшся?

— А біс його знає!.. Тільки не буржуйської: петлюрівці тим гарні, що носять козацьку одежу, «оселедці», говорять по-українському; а більшовики — що вони панів та буржуїв ріжуть... А втім, хто раніш прийде, то й мої! — відповів я.

18 грудня. Сьогодні денікінці де й ділися. Над вечір уже приїхав перший загін червоних.

Дядьки гомонять:

— Побачимо, що ці дадуть: чи землю, чи «волю»? «Волею» називають шомполи, якими їх гріли білі.

19 грудня. Зранку ходив дядько Пилип по селі і загадував на сходку:

— Ідіть усі, і старі, і малі — приїхав оратир!

Опівдні коло волости зібралося все село. Говорив оратор, говорили й наші дехто; а люди кричали «правильно!» і плескали в долошки.

Далі почали вибирати ревком.

Кандидатів одноголосно намітили з п'ятдесят, а коли дійшло до виборів, кожен відмовлявся. Вибирали до вечора і таки вибрали. Всі справжні пролетарії, як сказав оратор. І мене вибрали, люди одноголосно кричали:

— Хай послужить! Йому ж однаково нічого робити.

— А й справді нічого: батько ще торік із дому прогнав, ходжу собі, блукаю... А, щоб люди їсти давали, кажу, що від денікінців ховаюся.

23 грудня. Я член ревкому. Мені одвели окрему кімнату і сказали:

— Ти «завотнаробраз»!

24 грудня. Вже я не Петро, а Петро Васильович (О, яка шана!). З наказу ревкому став на кватиру до куркуля Семки, і «сообес» видав свиту. Одне погано: черевики вже зовсім розлазяться, і картуз, того... без козирка й з діркою.

25 грудня. Сьогодні мій «отнаробраз» перевели до попа в хату. (Попа кудись евакували).

Дали мені секретаря й сторожа.

27 грудня. Канцелярія моя в повнім порядку. Є шахва й два столи. Стулка поки-що одна; завтра обіцяв голова ревкому в когось «націоналізнуть» (голова, хлопець, того... матросом був). На вечір наказали явитися на партійне зібрання. Ходив. Яким це робом я став комуністом?! Ніяк не придумаю...

28 грудня. Почали братися з секретарем за діло. (Стулка вже є для секретаря). Стали міркувати, що ж мусить робити «отнаробраз»? Ухвалили взяти на учот всі школи, вчителів, лікарню, злучний пункт... Секретар порадив взяти ще й парового млина.

Хазяйка ввечері костила комуністів, говорила, що вони анцихристи, що їх бог покарає. Довго не спав — а що, як і справді є бог?..

31 грудня. «Срочно» одержали циркуляра про святкування нового року. Півдня морочили з ним голови й нічого не придумали. На наше щастя, прийшов учитель і все пояснив. В момент я дав наказа по селі — дошки й рядна збирати й робити в чайній, сцену...

Увечері людей битком набилося, мабуть півсела присунуло. Прочитав я людям циркуляра, голова оратором

вийшов, а після цього вчитель ще й «Бувальщину» заграв. Треба буде й собі до нього в артисти записатися.

1920 рік

1 січня. В учителів я вже свій чоловік: напувають чайком і грають на грамофоні. (Що значить «зав», а раніш би й до порога не допустили!). В чайній перед вечором зчинилася бійка: баби не помирилися із-за ряден і вчепилися за коси. Прийшлося для усмирення Одарку курносу посадити до холодної.

2 січня. Коли здоровкався з учителькою, вона мені зробила «замічаніє»:

— У вас, товаришу завідуючий, короста на руках. Я дам записку фельдшерові, і він дасть вам масти...

Я почервонів, але виду не подав...

Сторож привів фельдшера прямо в «отнаробраз». Він подивився мені на руки і скоро притирив мені цілу банку якоїсь вонючої масти. Увечері намажуся нею й залізу на піч у просо спати.

3 січня. Сьогодні відбувся у школі волосний з'їзд учителів. Я ніколи не думав, що їх так багато під моєю орудою (29 мужеського й 12 жіночого роду). Говорили довго й балакали. Вчителі найбільше напирали, щоб платню видали, бо вже по п'ять місяців не одержували.

Одна вчителька, що сиділа поруч мене, все чогось вертілась на стільці й морщила носа. (Аж увечері я догадався, що це від мене мастю так відгонило). Прочитав я їм всі циркуляри, які були в «отнаробразі»,

а під кінець потиснув усім руки й прохав чесно працювати на користь народу й радянської влади.

4 січня. Одержали з повіту циркуляра на (12 листах), щоб «отнаробраз» об'їздив усі школи й срочно надіслав наслідки обслідування до повіту.

— Еге! — сказав я.

— Да-да! — відповів секретар.

5 січня. Післязавтра різдво. За сніданням хазяїн чогось довго все говорив за «совітську власть», що вона сама підходяща для мужика, і т. ин. А нарешті переліз на землю, що в нього комітет забрав... Поснідавши, він витяг з-під полу новенькі чоботи й дав мені:

— Нате, — говорить,— Петро Васильовичу; носіть на здоров'ячко!

Що з ним поділялося?!

6 січня. В учителів не було дров. Прийшлось іти до куркулів націоналізувати. Над вечір учитель покликав мене до себе. В кімнатах було тепло й святково прибрано. Напоїв він мене чайком, а потім і говорить:

— Вибачте, товаришу завідуючий, від вас, як із сажу дхне,— викупайтеся, якщо бажаєте.

Спасибі чоловікові, ще й білизну чисту дав, а то три місяці в одній ходив...

7 січня. Цілий день гуляв — святки. Увечері зайшов Кирюша Ґалан і підмовив мене на вечерниці. Гуляв до півночи й підморгував дівчатам. Вони теж, того... позирають на мене. Настя Цибульчина вже й спати підмовляла, та Кирюша не пораяв. А все тому, що

нові чоботи й свита — дівчата не дурні... (Туди к бісу, забув: вже ж і каргуз у мене новий, і навіть не каргуз, а шляпа. Вчора на горищі в попа знайшов).

8 січня. Спав у Кирюші. Вранці боліла голова — на похміллня. Випили по чарці — пройшло... По обіді пішли до вчителів. Кирюша не хотів іти, огинався:

— Вони пани, а я мужик!

Я сказав, що тепер усі рівні, і таки потяг його. Слово по слову, випили по чарчині — перейшли на «ти». Зійшлася компанія: дяків Павло, бухгальтер кооперації, Вірка — бувшого станового пристава донька, прикажчик Микола, вчителі й вчительки... Ухвалили організувати «Просвіту». Я спершу не тямив, що воно за «Просвіта», але волосний писар мені пояснив.

Вчителя обрали за режисера й почали розучувати «Кум мірошник» та «По ревізії». Я знову дав розпорядження будувати сцену, і ввечері гранули. Всі були дуже задоволені, а ми ще й грошей 5.000 карбованців зібрали.

9 січня. Сьогодні хто не стріне мене — всі сміються.

«Що за біс?» — думав я.

Прийшов до Кирюші, і там стріли регетом. Я вже починав сердитися, аж тут Іван, Кирюшин брат, таке говорить:

— Ну й чудний ти був, Петро Васильовичу, вчора. Ми ледве кишок не порвали від реготу, коли ти Холою вийшов...

Ага! Що значить «Просвіта»?!

10 січня. Секретар не прийшов у канцелярію. Послав сторожа за ним — його й дома не було: гуляє десь на хуторах. (Маленьке начальство, а вже знає своє діло!).

Ну, нічого робити, прийшлося самому прийматися за діло. З повіту знов прислали, щоб швидше учот робили. Ще написали, що лікарня, злучний пункт і млин не входять у наші функції. Тим краще, менше турботи!

11 січня. Приходили із Заміського з проханням дозволити відкрити «Просвіту». Я написав резолюцію: «Не возбраняється».

Увечері гуляв із Кирюшею та иншими просвітянами на вечерницях.

15 січня. Ночуємо на Мельниковій у школі. Робимо учот і «обслєдованіє». В школі холодно, хоч собак ганяй. Шкільний садок рубається на паливо в кватирі вчителів. Школярі не ходять до школи ще з осени.

Переночуємо — і на Водяну Балку.

1 лютого. Учот і «обслєдованіє» нарешті закінчили. Скрізь, окрім двох шкіл, навчання не провадиться. Вчителі сидять у холоді й голоді. Платню не одержували в деяких школах ще з весни. За те, на наше щастя, хоч «Просвіти» працюють: у кожній школі грають вистави — аж пил курить.

13 лютого. Наша «Просвіта» вже зовсім організована. Записалося 77 членів. Є гуртки: драматичний, хоровий та музичний. Драмгуртком відає вчитель,

музичним — Кирюша, а хоровим — псаломщик Покровської церкви. Робота йде гарно, бо псаломщик добре ноту знає і так на сцені викомарює, що любо й послухати. Особливо гарно виходить: «Боже великий, Україну спаси...». Навіть дехто хрестився, коли співали.

20 лютого. Мій хазяїн знову за землю натякав... Набрав «бежу» на штани.

5 березня. Прийшов циркуляр, щоб готувалися до свят: Шевченківського та Лютневої революції.

Ухвалили відсвяткувати разом обоє свята і в неділю, бо в будень ніхто не прийде. «Просвіта» готує драму «Хто батька забуває, того бог карає».

Ухвалили відправити по Шевченкові панахиду. З попом умовитись доручено мені.

14 березня. Народу на панахиді була повна церква. Учитель довго мітингував про життя Шевченка та його революційні заслуги.

Коли диякон затянув: «Єще молімся о упокоєнії раба божія Тарасія...», багацько бабів плакало.

Увечері в чайній була вистава, а потім танці. Було весело й сумно.

8 квітня. Пройшли перевибори до волвиконкому. Я знову член. На сході кричали:

— Нехай ще послужить!

Біс вас бери, служитиму...

9 квітня. Сьогодні відбулося перше засідання волвиконкому. Мене призначили завкомтрудом. «Наробразом» тепер учитель: я за нього слово на сході крикнув, а всі і вчепилися.

Що воно за «комтруд»?!

А втім, біс його бери! Не святі ж горшки ліплять... Справимося!

10 квітня. Комтруд міститься у волвиконкомі. Є секретар і помічник. Цілий день розбирався з ділами та циркулярами.

Е-е, комтруд не «наробраз» — тут більше роботи. Прийшов строчно циркуляр взяти на учот всіх коней, ковалів, слюсарів, докторів, малярів і т. д., і т. ин. Розіслали накази всім тридцядковим радам, щоб вислали на четвер до виконкому.

Над вечір одержали строчну телефонограму, щоб комтруд вислав завтра в повіт двісті підвід.

Строчно розіслав на хутори міліцію ганять підводи.

13 квітня. Підвід приїхало сімдесять п'ять. Всі дядьки костять мене на чім світ стоїть.

— Анцихристи, ледацюги, безбожники! Тут робота в полі, а вони на панщину ганяють!

Вислав усі до повіту.

Увечері знов телефонограма: «Почему не высланы подводы? В случае невысылки завтра будете отвечать по законам революционного времени...»

От тобі й на! Ще ми й винні виходимо...

14 квітня. Виявилось, що всі сімдесят п'ять підвід по дорозі в город утекли. Прийшлося вставати вдосвіта й самому їхати по підводи. Всі селяни були вже в полі й сіяли. З лихом пополам, з-під ґвинтівки, назволікали з полів півтораста підвід. Направив із міліцією в повіт.

В с. Яхременках не поїхав ніхто:

— Стріляй,— говорить,— а не поїдемо. Де це видно, щоб із плуга випрягати й на панщину?

Для авторитету забрав усіх тридцяткових начальників у холодну.

Увечері пройшов пленум волвиконкому. Представник із повіту довго говорив про підхід до селянства, про розверстку... Стояло ще якесь питання, але я проспав: якось дрімнув у куточку й прокинувся вже як розходилися...

21 квітня. Підводи, мабуть, замучать, к бісовому батькові! Кожного дня подавай у город тридцять, а то й півсотні підвід. Та ще своїх начальників розвелося — хоч греблю гати. Кожен сопляк із папкою носиться; по ділу чи без діла — подавай йому підводу. А чого, спитай, їздить? Яєчню на хуторах їсти...

23 квітня. Хазяїн мій сердиться на мене. Говорить:

— Чоботи й штани носиш, а землю Микита Піцько засіяв. Хіба на нього, сукиного сина, я її з осени виорав?..

На снідання жінка подала капусти та солоних огірків.

— Їж, мовляв, комуніст бісів! Не все ж і вареники...

30 квітня. Прокинувся пізно. До вух доносилися якісь вибухи. Вискочив у чім був на подвір'я: з-за лісу чулися орудійні постріли...

З острахом подався до волвиконкому.

«Невже переворот?» — стукотіло в голові.

Скрізь вештаються люди, щось перешіптуються; чулось инколи:

— Догралися товариші! Оце вам і «совітська власть»...

Але певно ніхто не знав, в чому справа. Носилися чутки, що скрізь повстання.

Міліція поскидала з себе зброю; ходять ні живі, ні мертві...

Під обід приїхало двоє вершників із села Сніжкова з відозвою Сніжківського «временного правительства» про повстання. У відозві говорилося:

«Ми йдемо проти комуністів та жидів, проти гнобителів українського народу. Ми хочемо встановити справжню народню владу...» і т. ин. Говорили ще, що Київ і Полтава в руках Петлюри, а нам треба його підтримати. Понатужимо всі свої сили, візьмемо Валки й підемо на Харків...

Ми не знали, що робити.

Воєнком наш, Йосип Романович, розіслав скрізь гінців скликати народ і наказав бити в дзвона. Дехто, особливо просвітянці, уже розібрали зброю, що покидала міліція. Івана Пересаденка вибрали отаманом. Рябенка Петра — осавулом, мене — писарем. Отаман наказав розходиться по домах, а вдосвіта всім зібратися...

Смеркло. Прийшов додому, ліг спати. Але сон не йшов на розум... Щось ворушилося всередині — чи боязнь, чи чорт його знає.

Зодягся, взяв рушницю, пішов до виконкому. Пусто, двері відчинені; глянув у куток: лежать рушниці, набої...

Що за біс?

Пішов до Мишка. Він говорить, що рушницю кинув, хай їй біс. Та й усі просвітянці покидали...

То це, виходить, я сам?..

Кинув рушницю, пішов спати.

1 травня. Не спав усю ніч: все ввижалося, що от-от прийдуть повстанці або більшовики й заберуть...

Перед ранком заснув. Крізь сон чую, що когось-от ловлять... Прокинувся — було вже під обід.

Дядько прийшов із церкви (була неділя) і розповідав, що наїхали більшовики й ловлять Пересаденка й инших (про мене нічого не сказав, супостат, підожди, я тобі віддячу!). В чому був, вискочив за городи, а далі — в ліс. Над вечір зустрівся з Петром Рябенком. З-за кущів один одного злякалися; я більше, бо в Петра була рушниця. Він мені розповів, що до мене аж двічі приїжджали, скрізь нишпорили, штрикали штиками в солому, в погріб стріляли...

«От тобі й на, достукався!» — пронеслось у голові.

...Воєнкома шомполами відшмагали й посадили в холодну.

— Тікаймо далі, Петька?!

— Тікаймо!..

2 *травня.* Ночували за десять верстов у Тумайовому лісі. Прокинулися рано:

— Що робити?

Петро говорить:

— Ходім у Сніжків, подивимося, що хоч там робиться.

По дорозі звернули на хутір і поснідали. (Дядько, глянувши на Петрову рушницю, зараз дав).

В Сніжкові був центр усього повстання: з Ков'яг, Перекопу, Хмельової всі перебралися сюди. В бувшім волвиконкомі був штаб «временного правительства» на чолі з Дацьком і Назаренком. В штабі нам дали хлібину, шматок сала й направили на фронт. Командував там Бандура Олексій, матрос із Водопою. В цепу лежало чоловік триста повстанців і стріляли в напрямку Валок. Відтіля строчив кулемет. Бачу я таке діло й говорю Петрові:

— Давай тікати поки не пізно!

Петро не від того. Потихеньку рачком долізли до кущів — і дай бог ноги!

Верстов за сім від Сніжкова лягли в кущах відпочити. Скоро побачили ще кількох товаришів по нещастю, які тікали на чому світ держиться. Над вечір нас зібралося чоловіка з двадцять.

— Не вдержалися,— розповідали деякі.— У їх кулемети, а ми з відрізами та п'ятьома набоями.

Смеркало. З боку Сніжкова виднілася червона заграва й чулися поодинокі постріли.

— Це більшовики палять Сніжків і розстрілюють нашого братчика! — хвалився один повстанець. — Я ледве втік. Кого вловлять з рушницею, на місці пускають у розход.

Еге,— думаю,— треба тікати!

Та й усі не від того. Але куди? Більшість ухвалили йти на Коломак і на Диканські ліси. А ми

з Петькою тихенько в кущі й дьорнули на Корсунове, а далі — на Мельникове.

Була вже північ. Нас перестрів якийсь кінний загін.

«Невже попалися?» — промайнуло в голові.

На наше щастя, це теж були повстанці з Мельникового та инших хуторів.

18 травня. От уже третій тиждень блукаємо по степах Полтавщини. Петро в одному хуторі вже й дівчину собі знайшов. Мені не до дівчат: хочеться назад, але боюсь:

«Що як розстріляють?»

25 травня. Петро — великий боягуз: вдень усе спить по житах, а ночами по дівчатах швендяє. Рушниці вже немає — програв у двадцять одно. Замість сорочки носить якусь бабську холодайку. (Через цю холодайку, мабуть, і дівчина його кинула). Я найнявся до одної куркульки орати та гній у поле возити.

3 червня. Чистив хлів од гною. В землі надибав закопану бодню з салом. Взяв два шматки, останнє знову прикопав. Над вечір прийшов Петро й попрохав чобіт:

— Забара Іван жениться, піду на весілля.

Я дав. Дивлюся, що й сорочки в нього нема, картуз поганий — дав і це.

5 червня. Що за біс, що Петро й досі не повертається? Холодно ранками босоніж...

А тут до куркульки наймичка найнялася, можна б прилабузнитися — боюся: яка з босилом гульня?

20 червня. Химка й босого полюбила (вона теж боса). Удень вкупі оремо, гній возимо, а вночі — звісно, молодецьке діло...

Одне погано — куркулька годує препаскудно: куліш та затірка, щоб вона ними подавилася! А ще ж, гадина, чотирьох корів має, п'ятеро свиней... А втім, біс її бери! Ми з Химкою сальцем із бодні підживаємося.

25 червня. Набридло жить у степу. Ех, якби оце тут «Просвіту» організувати! Біда — ні з ким: самі куркулі та дезертири. Страшно жить у степу; навіть більшовики не показуються. А по ночах тільки й чуєш стрілянину. Хто на кого — біс його знає. Кажуть — самоохорона.

28 червня. Розізнали якось волвиконкомці, де я. Прислали записку: «Дурень, чого ховаєшся? Являйся швидше!».

«Еге, явись, а ви розстріляєте або в тюрму запроторите!»

2 липня. Я ж пролетарій, за віщо ж мене стрілятимуть? Аджеж воєнком Йосип служить. Та ще ж і босий я... Біс його бери, явлюсь!

3 липня. Піднявся рано, кажу тітці:

— Я вже йду від вас, дайте що за труди!

— А дулі під ніс не хочеш? — відповіла вона сердито. — Жер, жер, дармоїд, та ще й гроші давай!

Пішов так, на суху.

6 липня. Хоч би на сміх хто запитався, де я блукав. Голова тільки сказав:

— Чудило горохове! Чого ж ти ховався? Ми ж усі на місці, а Йосипа тільки випороли.

9 липня. Волвиконком доручив мені об'їздити всі хутори і взяти на учот всі сем'ї червоноармійців. Ну, що ж, поїду!

Погано тільки, що нема чобіт, а картуза вже дістав.

12 липня. Я виїхав. Захватив із собою рушницю системи «Гра» без жодного патрона й без бойка (для виду й «устрашєнія», бо так ніхто ні їсти, ні пити не дасть, а тим більше підводи).

Дали здоровенного мандата в руки й секретаря з папкою.

Ночуємо в Манілах. На обід баба поставила каші. Мій секретар закрутив носом:

— Как еті хохли да єдять ето кушаньє? Хазяюшка! Как оно по-вашому хотя називається?

Баба як визвірилась на нього та як гримне:

— Так, як і по-твойому, сукин сину! Хіба я не знаю, що ти Співаків із Минківки? Ич, який руський об'явився! Жери, коли дала..

Секретар мій присмирнів і мовчки їв.

25 липня. Заїздив у Минківку. Увечері грали «Новий закон». Добре учкурнув я кума Данила: всі люди ледве кишок не порвали.

Чобіт на сцену взяв у Романа. Як би в них і на учот поїхати?

3 серпня. Знов я на хуторах. Тепер я більш авторитетний: таки завіз Романові чоботи.

7 серпня. Чудовий хутір Чупаківка! Люди заможні, кавунів та меду хоч залийся...

А ввечері на луках дівчата коней пасуть.

З Веклою я цю ніч підночував; не хочеться й виїжджати відціля.

9 серпня. Вже три дні живемо в Чупаківці. Секретар теж знайшов дівчину, Галькою звуть.

Ха-ра-шо!

12 серпня. В хуторі Корсуновім злапали трьох дезертирів, та повтікали, чорти. Клацав-клацав я рушницею, кричав їм «руки вгору!», а вони тобі хоч би що:

— Їдьте,— говорять,— поки пики цілі!

І втекли, чи то пак пішли потихеньку.

Гаразд, що хоч «Гра» не відняли...

16 серпня. Їдемо без пересадки додому. Повен віз кавунів, яблук, груш, слив, баклажанів і ночовки меду. Під возом, на підтоках, примостили двоє курчат і гусака (на возі не влазило). Увечері вся «Просвіта» їла й гуляла. Кирюша припер молодої слив'яної самогонки.

1 серпня. Сьогодні спас. Грали «Гайдамаки». Тяжка-претяжка драма на 4 дії. Я грав Юрка.

Квитки продавали за гроші й за яйця (курячі).

20 серпня. Мене обрали на голову «Просвіти» (слава богу, не цураються). Ну що ж, почнемо працювати! Сьогодні вже відбулося засідання ради. Ухвалили енергійно працювати й намітили план: 1) підняти роботу старих гуртків, які вже є; 2) взяти на учот усі культурні сили села й окружних хуторів; 3) в порядку трудової дисципліни притягти до роботи

всіх музикантів — нехай грають у «Просвіті» що-неділі й свята; 4) пропозицію ком'ячейки про утворення політичного гуртка відхилити. «Просвіта» аполітична й ні в яку політику не вмішується. Її завдання — культурно-національне відродження України; 5) зробити капітальний ремонт помешкання «Просвіти», з чим звернутися до повітнархозу.

29 серпня. Повітнархоз обіцяє все зробити, навіть електростанцію й водокачку. Працюємо всі як божевільні: взяли на учот усіх учителів, докторів, ветеринарів, музикантів, гімназистів, семінаристів, дочок і синів попа й дяка. Навіть крамарів не обминули — хай працюють на користь народу. Повідбирали де були які грамофони й привезли до «Просвіти». Готуємо вистави: «Мартин Боруля», «Пан-штукаревич», «Дві сестри», «Бувальщину», «Про що тирса шелестіла» і т. д.

2 вересня. Лафа! При школі відкрилися дитячі ясла. Три вчительки. Вже дехто з просвітян підгулюють з ними.

А я тільки повидлом та яблуками в них підживаюся (до чорта навезли з городу для дітей).

5 вересня. Просвітяни всі закохані: Нестір у Пашу з дитячого садка, Гнат — у Марусю, а Мишко, Кирюша, Максим — у Вірку (хоч вона й дочка колишнього станового пристава, але у «Просвіті» вона активістка). Один я нейтралітет держу: ні до якої або, навпаки, ніхто до мене, бо я скорше скидаюся на босяка, хоч і голова «Просвіти».

7 вересня. На репетиції дівчата ходять несправно, а деякі й зовсім не являються. Говорять, що робота вдома... Треба буде принять мери.

10 вересня. Сьогодні – вистава. Зранку зійшлися всі музиканти й цілий день ріжуть у «Просвіті». Народу — сила.

Лена Набоківна спізнилася на генеральну. Прийшлося після репетиції посадити в холодну. Привели аж після другого дзвоника перед виставою. Стала як шовкова.

19 вересня. Міліція нагонила до «Просвіти» плотників, малярів, мазальниць.

Почали робить ремонт. Люди страшенно незадоволені, лаються:

— Сукини сини, безбожники, анцихристи! Тут молотьба, оранка, а вони «Просвіту» роблять, щоб вона згоріла!

Прийшлося міліціонера ставить, щоб не тікали, а дуже вже язикатих запер у холодну.

17 вересня. В сусідній економії я надибав піяніно. З мандатом земвідділу поїхав забирати. Прийшлося брати з бою, але все-таки взяв.

По дорозі трапилась притичина: чортові воли захотіли пити і з розгону заїхали в ставок. Ледве-ледве вирячкувалися...

26 вересня. Завтра їдемо на Мельникове «Гайдамаки» ставити. В комтруд заказав на завтра двадцять підвід і один тарантас. Послав на ніч на Мельникове міліціонера й двох просвітян з рушницями (не справжніми,

а тими, що для сцени) з наказом зібрати: сотню яєць, сотню кавунів, 20 фунтів меду, 15 хлібин (білих), 10 штук курей і т. ин.

27 вересня. Виїхали з дому і в'їхали на Мельникове з музикою: на здоровенній гарбі поставили піяніно, на другій посадили 15 музикантів (скрипки, сопілки, гармошки, баси й т. ин.). Четверо коней ледве везли. Спочатку все поїли, що було приготовлене, а потім стали виставляти. Грали на славу: перед початком заспівали Третій Комуністичний Інтернаціонал і Заповіт. Всі люди зосталися задоволені, вчитель тільки жалівся, що вікна стрілянкою в школі повибивали.

Гуляли до самого ранку, а потім поїхали з піснями й музикою на Минківку.

4 жовтня. Ремонт іде туго. Ніяк людей не виженеш на роботу. А які й прийдуть, то роблять не за страх, а за совість — чи то пак навпаки.

Максим ледве не повісився з-за Вірки: клята дівчина, не віддає ніяк йому серця...

10 жовтня. Ком'ячейка прямо насідає, щоб я подавав заяву. Решетило — той навіть тюрмою лякає. (Решетило — дурень набитий, неграмотний, але добре матюкається, і селяни говорять, що це справжній комуніст). Прийдеться вступати до партії, а то чого доброго... На нього не вір.

14 жовтня. Сьогодні покрова й ярмарок у Минківці. Реквізували в крамарів три шапки для сцени, набрали горшків, мисок; у кацапів відібрали пояси, хустки й різне барахло. Ввечері грали «Пан-штукаревич»,

а після вистави були танці. Просвітяни танцювали на сцені, а публіка — в залі.

Дядько Фока попрохав мене, щоб потанцювати і йому на сцені. Я дозволив.

Не встиг я й огледітись, як публіка так і лягла від реготу; потім ніби когось засоромилась і вмент замовкла. Глянув я на сцену й застиг на місці: Фока стояв задом до публіки, а штани... висіли на халявах. Всім стало ніяково... Ніяково стало й Фоці: посадив у кутузку.

15 жовтня. Бідного Фоку відправив до повіту, в політбюро, а відтіль у підвал. Цілий день тільки й балачок, що за Фоку.

Наробив слави...

17 жовтня. Секретар ком'ячейки приніс до мене на квартиру анкету й говорить:

— Заповняй!

Нічого робити — заповнив.

20 жовтня. До голови «Просвіти» прибавилось ще: «Завполітосвіт ячейки КСМУ».

30 жовтня. Ех, а одежі нема... Холод кусається, а я ходжу в драних Кирюшчиних черевиках та в старому кобеняці. Гаразд хоч кобеняк із шанькою — буде чим вуха затулити...

6 листопада. Нарешті ремонт закінчили: побілили, зробили нову сцену, відгородили місця для музикантів і артистів. Залю й кімнати гарно прибрали, уквітчали. На стінах навішали портретів: Шевченка, Франка, Богдана Хмельницького, Леніна, князя

Володимира, Троцького і т. ин. Мобілізував усі культурні сили для святкування завтрішнього дня.

7 листопада. Святкували во всю. Всі, що були в нас, портрети почіпляли на дрючки, забрали прапори й пішли на демонстрацію. Попереду йшли музиканти, за ними просвітянський та церковний хори, далі начальство й школярі. Пройшли всі вулиці й завулки, як хресним ходом. Народу зібралась сила. Почали мітингувати: годину, другу, третю — коли дивимося: аж нікого немає — порозходилися.

Грали ввечері «Мартина Борулю». В програмі були ще танці, та повіт не дозволив.

10 листопада. Я знову начальник: голова комісії по збору пожертов для Червоної армії. Спорудив я велику гарбу, уквітчав її, прибив ззаду дрючка з дошкою, на якій написав: «Жертвуйте на Червону армію!» і послав по хуторах. На цю роботу мобілізував просвітян та комсомольців. Щоб вони не перегризлися між собою, зробив для комсомольців другу гарбу.

13 листопада. Просвітяни сьогодні повернулися. Всі, як свати на весіллі, перев'язані рушниками й п'яні, як дим. Привезли повну гарбу різного бараxла: полотна, сорочок, рушників, підштаників; навіть дві заячі шкурки. Для чого вони їх брали? Не знаю...

15 листопада. Комсомольці теж повернулися. Правда, тверезі, але привезли зовсім мало.

Що за біс?

Треба розізнати, в чому справа.

17 листопада. Поїхав і сам із просвітянами. Побував і в тих хуторах, де комсомольці були. Розізнав, у чому справа: комсомольці не прохали, а просто вимагали; матюкалися в бога, коли їли, шапок не скидали й т. д. Просвітяни инакше поводилися: прохали, коли їли в кого, то без шапок і хрестилися. Селянам це подобалося, і їм давали.

Треба буде й комсомольцям так порадити.

24 листопада. Просвітяни, опріч пожертов на армію, привезли ще й п'ятеро курей, два гусаки й півсотні яєць.

Кажуть, люди понадавали...

3 грудня. І я грішний: дістав собі на хуторах свиту й обмотки. Кобеняк пригодиться для морозів.

На кватирі в куркуля Глевкого. Годує погано, бо я зараз мале начальство.

5 грудня. В Тумайовім лісі об'явилася банда. Орудує нею Бандура. Є чутки, що й Петро Рябенко там. Лихого від банди поки-що не бачимо, не знаю, як далі буде.

Повітпарком озброїв усю нашу ячейку і комсомол. Мені дісталася руська ґвинтівка і бравнінг.

Нехай тепер поткнеться Бандура!

10 грудня. Начальників розвелося у волості, хоч греблю гати. 7 членів волвиконкому, 7 секретарів, 5 членів правління КНС, 7 писарчуків, 4 сторожи, 2 кур'єри, 24 комуністи, 37 комсомольців... І кожен носиться з папкою (архів волосного правління розтягли), кожен їздить по хуторах, кожному подавай

підводу... (Біда комтрудові!) І кожен обов'язково везе з хуторів сало, масло, курей, пшеницю... Навіть дехто з просвітян їздять на хутори яєчню їсти.

І це ще не все: ще міліції 12 чоловіка, продагентів 2, продінструктор, народній суддя, народній слідчий, секретар, писарчук...

А скільки щоденно приїжджає, проїжджає, виїжджає: то міліція з города, то делегати в город, то інструктор з губерні...

Біда мужичкам!

13 грудня. Їздив сьогодні в повітпартком. Підводник дорогою плакався:

— Ех, біда, Петро Васильовичу! Хліба вже немає, викачали... Не знаю, чи хоч до весни дотягну — тоді на траву підемо пастися. А тут ще панщина скоро замучить: то в підводи їдь, то сам іди на роботу, то дітей посилай... Або оце: хіба ж для цього ми революції добивалися, щоб секретарів на вечерниці возити?

— Як?

— Позавчора прийшов над вечір Сергій Співак; запрягай, говорить, у Прусівку за дезертирами поїдемо. Нічого робити — поїхав. Відтіль уже як їхав, узнав, що він на вечерниці туди їздить.

15 грудня. Волвиконком призначив мене до продовольчої комісії працювати. Ех, трудно приходиться — ніяк не везуть дядьки:

— Душі хіба візьмете! Вже й так все витягли...

18 грудня. Мобілізовано всі сили для викачки розверстки. Їздимо по хуторах і лазимо по коморах, горищах, копаємося в соломі, в полові — шукаємо хліба.

«Злосні» не вміщаються в холодній.

1921 рік

1 січня. Святкували новий рік. Нового нічого не було.

5 січня. Відібрав в одного бувшого петлюрівця черкеску для «Просвіти».

— Соромно, — говорив петлюрівець, — українцеві і в українця брати!

А «Просвіта» хіба не українці?! Навіть багато з приїжджих петлюрівцями просвітян називають.

7 січня. Різдво. Зодягся по-козацькому: в черкеску, широкі зелені шаровари, шапку з червоним верхом. До пояса причепив бравнінг, австрійський тесак, здоровенну люльку й зелено-червоний кисет. Ну, чим не козак? Всі дівчата так і липнуть, як мухи до меду. (До кобеняка, не бійсь, не липли...).

На вечерниці тепер ми не ходимо (у нас самих вечерниці). Як тільки вечір — всі вже в «Просвіті». Один грає на піяніно, другий на громофоні, третій ще на чому... Весело!

Дівчата хіхікають, а хлопці їм підморгують. Танцюємо, співаємо, граємо в різні фанти, сусідки, квочки. А під північ розлазимося парочками по куточках: той на сцену, той у суфлерську будку, той ще куди...

Верховодить усім Кирюша.

Ха-ра-шо!

22 січня. Увечері, мов божевільний, прибіг Сергій Співак:

— Хлопці! Петро Рябенко в Минківці!..

— Та ну, ти бачив?

— Своїми очима бачив: по всіх кешенях нагани, за поясом бомби, в руках дві рушниці...

— А не брешеш ти?

— Щоб я з оцього місця не зійшов...

«От тобі й Петро! Невже й мені його боятися»?

20 січня. Решетило з міліцією що-ночи їздить облави робити на Бандуру. Не знаю, чи бандити його бояться, а що селяни, то як звіра жахаються.

25 січня. Прислали з повіту нового голову волвиконкому (старий не згодився — позапартійний).

Новий голова — задавака й великий п'яниця. Видно зразу, бо й приїхав п'яний...

26 січня. Новий голова захорів. Напився вчора в досточку й проспав цілу ніч під тином.

Біс його зна, чи й виживе...

28 січня. Решетило пропав. Перестріли вчора бандити й забрали.

З міліції нікого не зачепили. Приїхали до Минківки ні живі, ні мертві.

29 січня. Знайшли Решетила в Тумайовім лісі мертвим. Кажуть — дуже понівечений...

Дядьки потихеньку гомонять:

— Так йому, супостатові, і треба!

5 лютого. Верталися пізно з города: я, Денис Сергійович (секретар військового відділу) та Нестюшка.

Заїхали в Кобзарівку до куркуля одного переночувати. Хазяйка наварила вареників — сіли вечеряти. Сем'я в куркуля невелика: він, жінка, маленька дитина та Христя-наймичка. Їв вареники, а очима стріляв на Христю. Вона, зустрівшись із моїм поглядом, соромилась.

«Ех, — думаю собі, — як би з нею переспати?»

Повечерявши, лягли покотом на соломі спати. Хлопці — ті все з дядьком гомонять про різну політику, а я слідкую, де хто лягає...

Дивлюся: дядько з тіткою на полу лягли, а Христя з малим на піч полізла.

«Ну, — думаю, — не втечеш: і на печі знайду!»

Погасили лямпу — лежимо, розмовляємо, чи пак хлопці з дядьком розмовляють. А я мовчу, жду, поки ви к бісу замовкнете й захропите.

Прождав з півгодини, а вони все розмовляють.

«І язик не задубіє тараторити! — вилаявся я про себе. — Тут спати як із ружжя хочеться, очі вже зовсім злипаються... Засну — пропаде заряд, бо вже хоч із гармат стріляй — не прокинуся».

Що ти робитимеш?

А втім, стривай, от що зроблю: розкриюся зараз і так засну. Вночі змерзну й прокинуся...

Сказано — зроблено.

Прокидаюся — тихо в хаті, всі хропуть, як побиті.

— Ну, тепер господи благослови!..

Потихеньку підвівся, зліз на лежанку, далі на піч. Христя розхристана спала (на печі було жарко).

Я потихеньку ліг поруч із нею, обхопив руками, притис до себе:

— Христе, Христечко!

Христя прокинулася:

— Хто це?

— Це я, Христечко, тихше...

— Хто я?.. Тікайте, чого вам треба...

Я міцніше обняв її, затулив губами їй рота, щоб не кричала. Вона спершу пручалася, а потім... як рвонеться, так я й відлетів від неї та дитині коліном у живіт.

Господи! Що тут зчинилося! Прямо біда: дитина в крик, галасує як опечена; Христя її забавляє, а вона ще гірше...

Чую — тітка прокинулася:

— Христе! Чого вона?

Перелякана Христя винувато відповіла:

— А біс її знає... плаче й плаче...

Чую — тітка підвелася, засвітила лямпу й лізе з нею на піч.

«Пропав, — думаю, — аж тепер пропав!..»

Заліз у куток, сховався за коминок — сиджу ні живий, ні мертвий. Та Христя, спасибі їй, вирятувала: накинула мені на голову кожуха, а зверху ще й рядном накрила.

— Сиди, — мовляв, — коли втьопався по нікуди...

Забавили вони дитину, погасили лямпу та знов полягали. Посидів ще трохи — тихо. Мабуть, сплять. Швиденько зібрався з печи, ліг на своє місце й заснув...

Уранці дядько все чогось посміхався, а коли сіли снідати, то й питає:

— А признайтеся, хлопці, хто з вас уночі на піч лазив?

Дивлюся: хлопці мої — зирк-зирк один на одного, а далі й на мене.

— Грішний, — кажу, — я лазив...

9 лютого. На ячейку нашу наводить жах Петро Рябенко. Тільки й балачок, що за нього. Одні говорять, що він укупі з Бандурою орудує; другі — що він сам має банду, а я нічогісінько не думаю.

18 лютого. Був на повітовій партконференції.

Сидів, слухав, мовчав...

2 березня. Ночував у хуторі Вільхівщині.

Їздив із Нестором (секретар земвідділу) за місцевим податком. Повечерявши, пішли на вечерниці. (Ми скрізь на хуторах ходимо, де «Просвіт» немає). Гуляли довго й обнімалися з дівчатами.

Враз двері в хату — рип: на дверях показався Петро Рябенко. Глянув я на нього, глянув на свою рушницю, що лежала на печі, і застиг на місці... Ми його злякалися, а він нас... В мене збоку висів бравнінг, а в нього з кешені стирчав обріз...

Постояли ми хвилину, поздоровкалися...

— Ну що ж, — запитав він перший, — будемо битися чи миритися?

Всі, хто були в хаті, враз притихли, а далі потихеньку рип-рип із хати.

Дивлюся, заходять ще якісь три суб'єкти в хату: в одного стирчить обрізан, у другого наганишко...

— Сідай, поговоримо!

Зібрався я нарешті відповісти Петрові.

Сіли на лаві, запалили цигарки.

Що ми говорили — не пам'ятаю. Знаю тільки, що розійшлися мирно. Коли прощалися (це я пам'ятаю), він сказав:

— Гляди ж, нікому не говори, що ми зустрічалися — тобі ж гірше буде!

5 березня. Добився в земвідділі дозволу забрати з бувшого маєтка Фесенка всі, які там були, меблі. «Просвіту» прибрали, так що й не впізнаєш: скрізь стоять м'які дивани та крісла, на стінах висять золоті багети та дзеркала, на стелях — люстри та різні ліхтарики. А на земляну долівку ще й килима простелили, щоб не курила. Ніяк не виженеш нікого з «Просвіти», дехто й спить там.

16 березня. «Просвіта» працює на всі. Підготовляємося до великодніх свят. Робимо нові декорації, Кирюша буфет відчинив.

3 квітня. Їздив у Харків. Накупив різного барахла для «Просвіти». Собі купив нового картуза і звізду на нього.

На станції Люботин почув, що на Ков'ягах Махно. Зірвав з картуза звізду, зав'язав вкупі з бравнингом та партбілетом у хусточку: коли що — закину к бісовому батькові. (Їхав зверху на вагоні — багацько так їздить).

Приїхав на Ков'яги — тихо. Прийшов у Валки — стоп! Направили мене в повітпарком, а там дали

рушницю в руки — і в караул за город. В Минківці був Махно.

5 квітня. Минківка сумна — сім чоловік зарубано. Волвиконком стоїть як пустка: палили-палили махновці — не згорів, ввесь кам'яний. По вулицях вітер грається циркулярами та наказами.

Дожидаємо з городу духової музики.

9 квітня. Починаємо роботу знову. Удень працюємо, а вночі — хто куди...

«Просвіту» махновці не зачепили. Спитали сторожа:

— Це що таке?

— «Просвєт...» — відповів сторож.

13 квітня. Наказано з повіту членам волвиконкому та комуністам дежурити ночами коло телефону. Добре їм з городу наказувати!

14 квітня. Дежуримо, щоб воно... Зачинишся кругом, вікна візьмеш на прогоничі й сидиш...

19 квітня. Вчора був чистий четвер. Увечері ходили на «страсті» (не в церкву, звичайно, а в ограду). Зібралися просвітяни, комсомольці, міліція, полягали на зеленій травиці й ну побрехеньки точити (а щоб видніше було, свічки в землю повстромляли).

Враз чуємо — стрілянина.

«Ну, це, — думаю, — так. В нас що-дня стрілянина, то на собак, то на горобців».

По хвилі прибігають декілька комсомолят з рушницями:

— Хлопці! — кричать. — Ми банду обстріляли!

Ми не повірили й лежимо собі... Але через деякий час знов почули стрілянину і вже зовсім близько.

Я кинувся до виконкому. Тільки з огради — а тут мені назустріч верхівці на конях.

«Еге, — стукнуло в голові, — справді банда!»

Від «Просвіти» татакав автомат...

Я в ограду й хотів на садки, але було вже пізно: церкву оточили бандити.

Всі, хто був в ограді, шарахнули в церкву.

А там що творилося — просто страх! Служба припинилась; піп заліз у вівтар і не показувався; баби плачуть, діти кричать... А надворі стріляють, аж небові жарко.

«Ну, — думаю, — пропав!»

Заліз коло клироса в куток, порвав і позатикав за шахву всі документи, стою, очима блимаю. Чую — хтось сіпає за рукав; глянув — батько!

— Надівай швидше свиту!.. На тобі ж галіфе червоне... Швидше, швидше!.. — Скинув з себе свиту, натягає на мене... — Та свічку в руки на! Ставай навколішки й молися! Мо, бог пронесе... Молися, сину!..

Не розбереш батьківського серця: то проганяє, то жалує. Зціпив у руках я свічку, вставився очима на якогось святого й дрижу... Хотів молитися — молитви з голови повилітали...

Бачу — пройшов один бандит із наганом, далі другий — когось шукають. Гукнули:

— Микита Рябенко, виходь.

Застукотіло серце:

«Викажуть, викажуть, викажуть!.. Зараз мене викажуть...»

Знов почулося:

— Баби, діди, дітвора, виходь!

З криком і плачем посунули з церкви.

— Приготов документи!

Вставивсь дужче на святого й не змигну. А святий хоч би що — дивиться кудись на бік...

Зиркнув праворуч: стоїть завзем, за ним міліціонер, а далі ще хтось... Лиць немає, якась крейда. Замість молитви почав лічити:

— Раз, два, три... десять... сто... тисяча...

Враз всі шарахнули до дверей... Я за ними. Ех, як вихопився з церкви та на садки, та в поле, та знов на садки — заліз кудись у солому і спати...

Прокинувся сьогодні вранці, глянув навкруги.

Ого-го! За цілих сім верстов драла дав!

2 травня. Улаштовували виставу серед білого дня. Вчора попробували ввечері — ніхто не прийшов. Боялися.

10 травня. Життя в селі завмерло. Всюди тільки й балачок що за бандитів: там зарубали вісім чоловік, там вирізали всю міліцію...

Сумно й страшно.

Старі люди ждуть анцихриста.

Михайло Кравець з біблією всюди носиться — читає всім:

— Настануть дні, коли буде град и мор. Брат возстане на брата, батько на сина, дочка на матір... І буде всюди плач і скрежет зубів... Кайтеся, православні, кайтеся!.. Настали останні дні!..

20 травня. Дощів усю весну немає. Земля пересохла й порепалася. По шляхах і вулицях вітер ганяє стовпи пилюки... Хліба в полі — як сухотні, та й тих мало засіяно:

— Навіщо сіяти, коли прийдуть комуністи й заберуть...

Михайло Кравець, той зовсім нічого не робить... Зиму цілу просидів пнем у хаті. Садок, хлівець — все пішло на паливо. Тепер стріху смикає, кропиву зварити. Діти сидять голодні, босі, голі. Всі кошлаті, брудні, в струпах... (Бідні діти — малі ще, а ніхто не зглянеться. Мати опухла з осени й задубіла).

А Михайло сидить, молиться ночами, читає біблію — жде страшного суду.

23 травня. Від спеки ніде не сховаєшся.

Від бандитів ще гірше.

Ночуємо в житах, перелісках, в ярках...

25 травня. Все-таки грали в «Просвіті». Я був якраз на сцені. Враз чуємо під вікном:

— Тікайте, банда!

Всі шарахнули тікати. Я в одежі дяка, в гримі вихопився, заліз кудись в солому і просидів до вечора. Банди не було, проїхав через село червоний загін.

26 травня. Ех, утекти б кудись із Минківки, подалі від цього пекла... Не пускають:

— Раз комуніст, сиди на місці! — А який я комуніст?!

30 травня. Ночував з Денисом край хутора (в старому закинутому курені). Враз прокинулися від тупотняви кінських ніг. У хутір немов пронеслася кавалерія.

Залізли кудись у гній і просиділи до ранку.

31 травня. Даром налякалися: чортові парубки, гуляючи, впіймали чиюсь коняку, прив'язали їй до хвоста драну цеберку й пустили в хутір. Коняка, як буря, носилася по хуторі, переполошила всіх собак, а нас на смерть перелякала.

3 червня. Я з просвітянами в Харкові. Приїхали на екскурсію.

Відвели нам окрему кімнату в сельбуді, видали талони на обіди, хліб, цукор, цигарки.

Ходили скрізь по садках, музеях, театрах...

Тихо, спокійно й бандитів немає.

Ха-ра-шо!

9 червня. В мене, мабуть, щаслива «планіда»: приїхали в Минківку — знов п'ять чоловік зарубано. Позавчора Махно навідувався.

Оповідають, що був великий бій з червоними.

Стріляли з гармат. У Кравця стару матір убито.

10 червня. Що буде, те й буде: перенесли таємно телефона за село в лісок. Провели від шляху проводку, дежуримо там.

До виконкому тільки вдень навідуємося.

18 червня. Селяни без сліз плачуть (сліз немає — висушила спека).

— Хліб забрали, коней забрали — все забрали... Сьогодні червоні, завтра махновці, далі ще який чорт... І кожен бере, кожному дай!..

23 червня. Бурею пронісся Іванюк. Проніс із собою жах, знущання, смерть...

25 червня. І в цю пору, коли так хочеться кудись забігти, сховатися, мене призначено завземвідділом. Смерть удвоє ближчою стала!..

А, може, втекти й справді? Ну його к бісу!

28 червня. Селяни косять. Рідкими-рідкими стайками вкриваються поля. Тяжко зідхають селяни: «Ех, не минувати лиха, буде знову біда!..»

10 липня. Знову завітав Махно, знову заніс із собою три молодих життя...

Що ж далі буде?

— Голод, злидні, смерть...

13 липня. Страшне село вночі: тихо-тихо...

Не чуть дівочих пісень, парубоцьких перегуків.

Тінями ходять вартові по вулицях, та собаки жалібно виють...

Ходимо всі звірами, з бомбами, рушницями в руках... Ідеш селом — і тобі здається, що сотні очей на тебе пашуть, сотні рушниць наставлено... А селяни ще й лаються: «Бандити гарні, а ви гірші від усяких бандитів!»

Ну, як не обидно?

25 липня. В Минківці утворено райревком. Прислали нових голову та воєнкома. Старих заарештували й посадили в тюрму.

Мене бог милував, якось оставили.

Ще гірше стало жити: там бандити насідають, а тут нове начальство...

«Ідейні комуністи» називаються:

— Того ніззя, того не можна... Годі, — кажуть, — на мужичих шиях їздити!

От тобі й на: навіщо тоді й власть пролетарська здалася?!.

4 серпня. І я в тюрмі... І мене заарештували...

— Боже мій, за віщо?.. Що всі свої сили віддавав за диктатуру?.. Що життям своїм відстоював Минківку від бандитів, контр-революції та куркуляччя?..

Ех, нема правди на світі!

14 серпня. Нас обвинувачують, що ніби-то ми пропили півтораста пудів місцевого податку, неправильно повідбирали в куркулів тарантаси, жеребців, кожухи, чоботи... Знущалися над селянами, держали по три дні голодними в холодній і т. д.

Та я на ввесь світ закричу, що це неправда!

25 серпня. Мене допитували самого. Показували сто двадцять заяв від дядьків, в яких писалося, що я загнав куркулям двадцять десятин лісу, повідбирав у незаможників землю й повернув куркулям, що я пив, гуляв, нічого не робив...

— Ну, стривайте, дайте мені повернутися до вас!

21 вересня. К чорту писати!..

Не було в світі правди й не буде! Ну де ж таки: за мою тяжку працю, за те, що ночами не спав, не доїдав, груддю, можна сказати, відстоював радянську власть і — п'ять років!!!

Розпишуся і кришка:

Петро Васильович
Товариш Юхно-Пролетарський

Казань
Літо 1926 р.

ФІЗКУЛЬТУРНИЦЯ

Тоді була чудесна весна. Рання, тепла така, як у нас на Україні. Не вірилось якось, що я на півночі, в далекій Казані,— здавалося, що живу я в Андрусівці десь на Київщині. Гарно там по весні: кругом ліси, без краю ліси — море зелени, море квітів...

І місто нічого: садів багато, річка Казанка, Волга недалеко... Просто краса. Одне тільки погано — сумно страшенно було. Не всім, звичайно, а мені. Жодної тобі знайомої людини, ні з ким поговорити, порадитися. А командировка затримувала — місяць, за ним і два проходили. Удень ще й нічого, а ввечері — просто біда, хоч забігай. Правда, ходив у театр, кіно, більше ж за все в сад «Російська Швайцарія». Хороший сад, великий, затишний. Заберуся в нього, як відчиниться,— і до самої півночи. Годинами цілими блукав алеями, лазив по яругах, купався, а коли смеркало, сідав за столом у читальні й брався за журнали.

Раз, отак читаючи, помітив я, що проти мене сіла якась дівчина. З першого ж погляду вона видалась мені страшенно знайомою:

Де я її бачив?

Обережно оглянув її вдруге, пробіг поглядом по її обличчю, постаті...

Ні, таки справді десь я її бачив... От тільки — де?..

Я перебрав у пам'яти всіх своїх знайомих, товаришів — і нічого не міг пригадати. А образ так і стояв перед очима, був навіть якимсь рідним, близьким.

Коли-не-коли й дівчина поглядала в мій бік. По виразу очей, трохи примружених, помітно було, що вона теж ніби щось пригадує. Звичайно, і инші дівчата на мене поглядали, багато ж їх сиділо в читальні. Але вона якось особливо це виявляла.

Потім у театрі почалася вистава. Всі з читальні посунули туди. Як навмисно, моє місце прийшлося майже поруч із нею. Наші переглядування не припинилися і тут, особливо підчас дії, в напівтемряві. Це мене нарешті заінтригувало. В антракті я наважився підійти до неї й заговорити... і не насмілився. Взагалі хлопчина з мене не такий уже й соромливий, але тоді — як зав'язало. Не міг — та й годі... Не знаю, як другим, а мені так завжди буває: доки до дівчини ставлюся байдужно, доти й поводжуюся просто, по-товариському. Варто ж мені подумати: «ех, гарна дівчина» — як де й сором візьметься...

Так і не довідався я в той вечір, хто вона. Виходили з саду теж майже поруч, потім вона праворуч, я ліворуч, і нічна темрява розрізнила нас. Довго дівчина не давала мені заснути: стояла в очах і муляла мозок. В сотий раз перебрав у пам'яті всіх, кого тільки міг пригадати з самого дитинства — таємниця лишалася нерозгаданою...

А другого дня, як тільки відчинився сад, я вже сидів у читальні й розглядав журнали. Іменно розглядав, бо очі, увага вся блукали кругом по читальні, бігали по алеях — шукали знайомого обличчя. Мені чомусь здавалося, що вона обов'язково прийде. Певен був у цьому — вона ж зиркала на мене, вона цікавилася, це факт...

Але її не було. Не було того вечора, не було і другого, і четвертого. Можливо, на цьому б і кінчилася ця історія, коли б не один випадок.

Раз, перебираючи в чемодані речі, натрапив я на одну фотографію... Звичайну фотографію одної дівчини. Серце мені раптом хутко забилося...

Не може бути?.. Вона ж москвичка...

Сидів над чемоданом і не вірив своїм очам. Не міг просто припустити: фотографія й моя нова знайома — як дві краплі води... Ті самі очі, ніс, брови. Перевертаю на другий бік карточку — впадає в очі: «Дорогому й далекому Андрієві на згадку. Оля.»

Так, це вона, це її фотографія. Але як давно-давно це було... Минуло, мов сон...

...Я тоді закінчив авіяційну школу. Був у стані молодого теляти, що його вперше випустили на пашу: бігав, гуляв, закохувався, а більш за все мріяв. Мене не задовольняло все реальне, хотілося чогось більшого, незвичайного. Захоплювався всім, чим хочете, аби незвичайним. Створював в уяві цілі фантастичні картини, історії. Літав поза хмарами, вишукуючи об'єктів для своїх ілюзій. Одним із них, звичайно, була дівчина —

сильна, здорова, обов'язково фізкультурниця і гарненька, само собою...

Для досягнення цього я втручався в різні авантурні історії, блукав по клубах, фізкультурних гуртках — скрізь, де були дівчата, де б можна було знайти щось незвичайне. Тому не буде дивною й ця історія.

Якось, розглядаючи фізкультурницький журнал, мені впала в очі одна фотографія. На ній була зфотографована одна ще зовсім молода дівчина, миловида така, середнього зросту. Стояла на фоні моря й мрійно дивилася кудись у далечінь. Я аж затрясся від радости: «Невже нарешті я її знайшов?.. Невже мої мрії переходять у дійсність?..»

І потім по хвилі:

«Але хто вона?.. Відкіля?..»

Внизу під фотографією був підпис: «О. Іванова. 19 літ. Переможець на останніх змаганнях по бігу та плаванню». І більш нічого. На цьому радість моя, захоплення впиралися в глуху стінку. Можливість хвилину тому назад стала ілюзією.

Одначе, що таке неможливість? Єрунда! Нема нічого в світі неможливого. Роздумую — і виходить таки так. Сідаю до столу й пишу такого листа.

«Шановна товаришко Іванова! Пробачте за нахабство, але прошу трошки уважности й читайте далі.

Одержавши цього листа, Ви, певно, зрадієте, подумаєте, що це від батька, матери, може, любого (коли він у Вас є), і потім, прочитавши перші рядки,

втупете незрозуміло очі й промовите: «Що за єрунда?!.».

Прошу не дивуватися й читати далі. Від цього Ви ні постарієтесь, ні похудієте — лишитеся такою, як є... Перше, що прийде вам на думку, це: «Хто цей ідіот? Відкіля? І чого йому треба?..».

Почну по порядкові: хто я?

Я військовий літун. Років мені двадцать три. Високий на зріст, не поганий на вроду (принаймні, так дівчата говорять). Позапартійний. Люблю театр, кіно, фізкультуру. Взагалі багато дечого люблю, але про це хай другим разом...

Відкіля?

Гляньте зверху на конверта: там є штамп нашої поштової контори. Добавте — Енський авіозагін — буде моя адреса.

І чого мені треба?..

Це найголовніше... Чорт його знає, чого мені треба... Знаєте, важко про це написати. Треба знати добре людину, до якої пишеш, її характер, вдачу, особливості. Вас же я абсолютно не знаю. Не бачив, не чув, навіть імени не знаю... Знаю тільки одне — Ви мені подобаєтеся, і це для мене все.

Думаю, що й я Вам сподобаюся. Я чомусь певен у цьому. Чому певен, узнаєте потім, з другого листа, і тоді скажете, що я мав рацію...

Ще одне: нас зараз розрізняють півтори тисячі верстов, але що вони значать?..

А тепер — на все добре! Ще раз пробачте за нахабство і... пишіть. Мовчання Ваше буде знаком, що Ви мене я чорту послали. Відповідь же — сами розумійте.

З пошаною. Андрій Сергієнко».

Далі я чепурненько загортаю листа, вкладаю в конверта і пишу адресу на ім'я редакції фізкультурного журналу з проханням передати такій-то. Тиждень чекав відповіди, як закоханий зустрічи з милою. Навіть їв менше, як завжди. Потім потроху почав забувати, і нарешті стало зовсім байдуже:

«І грець тебе бери! Значить, буза, звичайнісінька обивателька...»

Коли ж ні — на десятий чи одинадцятий день приносить листоноша:

— Розпишіться, рекомендований!

Хутко розписуюсь, розриваю конверта. В ньому невеличкий папірчик, густо списаний рівним жіночим почерком.

«Шановний Андрію!

Як мені здалося, своїм листом Ви хотіли мене оголомшити: от, мовляв, який я оригінал. А між тим—нічого оригінального в ньому немає. Инакшими словами—просто буза (найшло, як то кажуть). З другого боку, Ви мені подобаєтесь. Чомусь мені думається, що Ви свій хлопець. (Свій — в сучасному розумінні). Пишіть, буду відповідати. Гадаю, ні Вам,

ні мені від цього не погіршає. Тільки користь яка?..

А втім, я зараз у відпустці — і час на відповідь знайдеться.

З пошаною. Оля Іванова.

P. S. Заздрю Вам: хотілося б бути на Вашому місці, щоб вільно розправити крила. На землі так тісно...

О.».

Звичайно, по цьому мої сумніви у відношенні до неї де й поділися. В другому листі я вже й фотокартку їй послав. Вона теж не забарилася — прислала аж дві. Через місяць приблизно перейшли на «ти» і не инакше, як «любий», «дорога». Листування нарешті набрало вигляду зовсім інтимного, і раптом — все припинилося... Слав-слав їй листи — відповіди не було...

...Так, це вона. Це Оля. В цьому не може бути жодного сумніву. Але чого вона в Казані?.. Хоча чому тут дивуватися? Я в командировці — чому вона не може бути в командировці? А мо, вийшла сюди заміж — теж нічого нема дивного...

І враз десь глибоко, десь усередині наче щось перевернулося, і по всьому тілі пройшла якась теплінь. Стало чомусь так раптом хороше й разом із цим безнадійно журно. Якась фотографія, паперу клаптик, розбудила в душі давно погаслу мрію — мою колишню ілюзію... Так давно наче було і так наче недавно...

Сидів довго так, не підводився. Хотілось сидіти так і без краю сидіти... Нарешті раптом захотілося її побачити. Побачити зараз же, в цю хвилину. Для чого — не варто знати, аби побачити, побачити. Я хутко зодягаюсь, сідаю на першого візника і їду в місто. Не входжу, а влітаю до адресового столу й вимагаю дати довідку, де мешкає Іванова. Старий чиновник довго копається в книгах, лазить по різних шахвах і нарешті відповідає, що такої в Казані немає. Я починаю сперечатися з ним, примушую його знову перекидати всі книги і все-таки без бажаних наслідків.

Я до самого вечора блукаю по вулицях міста, вдивляюся в лице майже кожній женщині, що проходить поруч... Потім стрімголов біжу в «Російську Швайцарію», відтіль — у Панаєвський сад, далі — в Ленінський, Державинський...

Олі ніде не було.

Через тиждень я з Казани виїхав. Сидів коло вікна у вагоні й журно дивився, як тікало на обрії місто. Поволі ховалися високі димарі фабрик, церкви з золотими банями. Довше білів перед очима кремль з високою Сумбековою баштою... Потім і вони зникли. А вкупі з ними зникла й Оля і, мабуть, назавжди...

Да... Виїжджаючи з Казани, я написав до неї листа. На всякий випадок. Відіслав його на стару адресу. Відповіди, звичайно, я не чекав, але хотілось написати, заманулось так. Не хотілось якось, що б усе так глупо закінчилося. Листа написав із «душею» і досить таки сентиментально. Було на думці зачепити слабу жіночу струнку і таки продовжити гру. І зачепив, але не ту, що хотілося, а зовсім протилежну. Чорним по білому вона відповіла.

«Дорогий Андрію! Залиште нарешті ерундистику. Ви вже, слава богу, не вісімнадцятилітній юнак, щоб займатися такими дурницями. Пробачте, що в свій час я дозволила собі таку вільність... Але всякій вільности буває край.

З привітом. Оля».

Харків

Листопад 1927 р.

ЗМІСТ

Ціна 85 коп. (Р)

